

БІБЛІОТЕКА
ОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

49
[Handwritten signature]

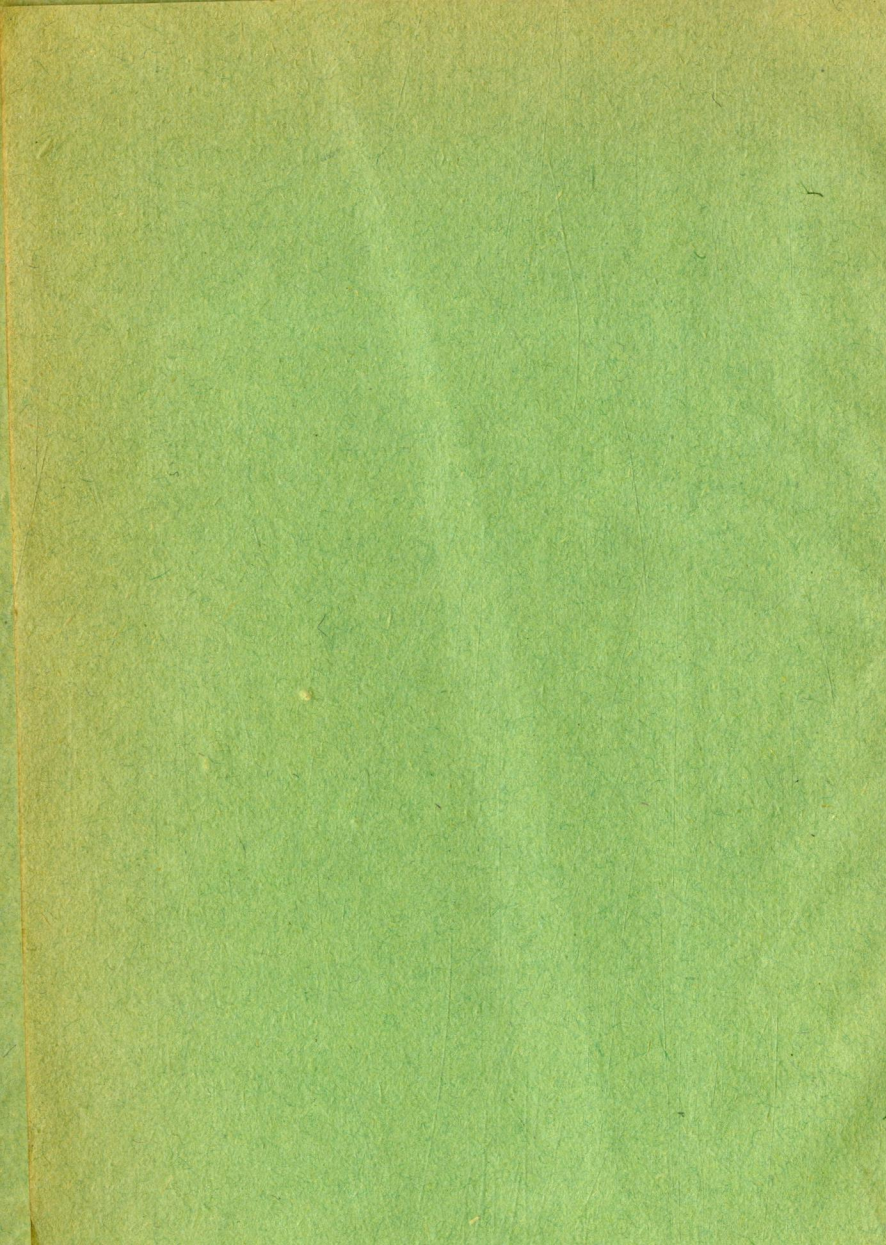
БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. _____

45486

Спеуцфонд

~ ~ ~

Микола Хвильовий

45486

Т

Т. I

В о р и

Державне
видавництво
України

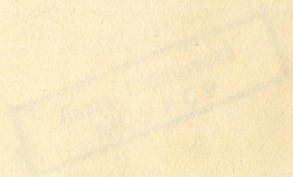
45486/I

Минора Хвостов.

45486/I

ВЕРХОВНЕ СЪЮЗНОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

Т В О Р И

Т О М П Е Р Ш И Й

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1

9

2

9

сб 10

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ШЕВЧЕНКА
Львівська обласна бібліотека
Львівська обласна бібліотека
Львівська обласна бібліотека

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

Е Т Ю Д И

Д Р У Г Е В И Д А Н Н Я

8309

спр 288-387

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

спр 288-387

спр. 288-387
УССР 1965

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ШЕВЧЕНКА

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ШЕВЧЕНКА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1

9

2

9

W5[2-5u]7-644

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати

854

Укрголовліт № 2826, 22/XI 1928. Зам. № 522. Тираж 5.000.

ВСТУПНА НОВЕЛЯ

Вчора в „Седі“ безумствовала Ужвій і „Березіль“ давав ілюзію екзотичної зливи. А сьогодні над Харковом зупинились табуни південних хма і йде справжній тропічний дощ — густий, зливний і надзвичайно теплий. Горожани зовсім збожеволіли з такої несподіванки й висипали на вулиці. Про тропік Козерога вони знали тільки з географії, а тут трапилось чудо, і тропік Козерога завітав на Лопань. Натовпи суєтяться, ловлять язиками солодкі краплі тихої тропічної зливи й ніяк не думають ховатись під навісами домиків.

— Чудесно,— говорю я й булькаю в теплі калюжі.

Юліян Шпол, автор комедії „Катіна любов або будівельна пропаганда“, мовчки ступає за мною: я завжди забігаю вперед. Весь він як мокре курча, і — дивно! — з його капелюша тече чомусь синя вода. Я повертаюсь до нього й говорю:

— Сьогодні моє любиме число — 13. Отже сьогоднішній день мусить принести нам якусь

приємну несподіванку. Як ти гадаєш, що це має бути?

— Очевидно, зустрінемо професора Канашкіна,— серйозно відповідає мій приятель.

І дійсно: в кав'ярні Пока до нас підходить названий професор, і підходить з такою, знаєте, усмішкою, ніби він допіру наївся карамелі. Він нас вітає, робить нам кніксен та кілька компліментів, розповідає щось про критичну оглоблю й тут же читає нам свій науковий труд під такою назвою: „Що таке липа, як так трапляється, що професорська катедра раптом стає липова, що таке, нарешті, липовий професор, його роля в марксистському суспільстві, а також про соціальне коріння богемських ухилів серед наших еспанських письменників“.

— Чудесно!— говорю я, похлопавши Канашкіна по плечу й узявшись двома пальцями за його піджачну петельку. — Чудесно! Ти подаєш великі надії.

— Ну, що ви!— червоніє мій професор. — Ну, що ви!

Але ми — я й Юліян Шпол — стоїмо на своєму: мовляв, хіба таки і справді Канашкін не геній сучасної критики? Хіба?

— Дякую, дуже дякую! — говорить професор, і ми виходимо з ним на вулицю.

Нас зустрічає та сама тропічна злива. Я запевняю, що „Три мушкетери“ написав несамопитий Ринальдо Ринальдіні, а професор Канашкін

запевняє, що цей твір не належить перу „письменника Ринальдо Ринальдіні, а належить перу французького письменника Гофмана Молодшого, що писав під псевдонімом Дюма (батько)“. Тоді до нас підходить Олесь Досвітній (переступає через калюжу) і каже:

— Драстуйте, товариші! Драстуйте й ви, професоре Канашкін!

— Драстуй!—говоримо ми й ловимо язиками краплі теплої тропічної зливи.

Олесь Досвітній інформує, що він допіру скінчив свій новий твір під такою назвою: „Собор Паризької Богоматері“. Вищеназваний професор виймає олівець і записує: „Олесь Слісаренко написав удосвіта новий твір „Собор Паризької Богоматері“. Потім до нас підходить відомий пан-футурист Семенко й одразу ж починає ображати мене дотепами й лаяти за французькі фрази, що я їх вживав у своїх памфлетах: мовляв, це ж французьке парикмахерство. Я з ним погоджуюсь, і таким чином виявляється, що я творив *свідоме* французьке парикмахерство. Тоді беру „Зустріч трьох“ і питаю:

— А що значить NR, що стоїть над кожним твоїм віршем у цьому збірнику?

— Як що!—каже Семенко.—Це значить кінська сила!

— Боже мій!—скрикнув я.—Та ж кінська сила має зовсім інше позначення.

Панфутурист нічого не відповів, і таким чином виявилось, що він творив *несвідоме* латинське парикмахерство.

Юліян Шпол зареготав. Семенко зблід і пішов до Красної гостиниці. Ми його не затримували, як і професора Канашкіна.

Нарешті підійшли до Держвидаву. Там ми обтрусились від дощу й зустріли ще кількох творців читанок („папа режет, мама клеїт“). У кімнаті Аркадія Любченка, автора „Буремної путі“, кількох талановитих оповідань і незакінченого ще роману, до нас підійшов Пилипенко, автор „Байківниці“ й закінченого роману „Малоросія“, і каже до мене:

— А в цьому році вашого прізвища в держвидавівському календарі не буде.

— Під рубрикою „історичні події“? — питаю я.

— І під рубрикою, і без рубрики! Ніяк не буде!

— Та невже? — кажу я й сідаю до столу, щоб трохи поплакати.

І я плачу гіркими слізьми. Тоді Пилипенко, Юліян Шпол і Олесь Досвітній (як і Аркадій Любченко) починають утішати мене. Але як утішити? Я говорю крізь сльози:

— За що? За що? — і, вийнявши з кишені жменю підсмаженого насіння, вибираю гарбузові кабачки й з смаком лузаю гарбузові кабачки (мовляв, „за що? за що?“).

Нарешті, поговоривши про садизм, пролетарських письменників і рябу шкапу, ми йдемо до нашого мецената — Раїси Азарх. Вона зустрічає нас милою усмішкою.

— А... — говорить Раїса Азарх. — Дуже рада вас бачити! А тебе, Nicolas, особливо!

Вона мені пропонує перевидавати мої твори під назвою — „Твори“. Я, звичайно, відмовляюсь. Словом, я проти. Вона — за. Я проти! Вона — за! Виявляється також, що за і мої приятелі, як от Аркадій Любченко. Тоді я погоджуюсь, і ми складаємо умову.

... І от умову складено. Я знову перечитую свої оповідання (до речі, страшенно нудно перечитувати) і сідаю писати „вступну новелю“. Але що писати? Знаю тільки, що написати обов'язково треба, бо ж і я все таки несу відповідальність за себе.

... І от я відповідаю. Поперше — „твори“. Це зовсім не „полное собрание сочинений“, це не претенсія — це непереможне бажання моїх меценатів: Раїси Азарх, Сергія Пилипенка й Аркадія Любченка. Отже за всякими справками з приводу назви звертайтеся, будь ласка, до вищеназваних меценатів.

А тепер про зміст. Свою наймолодшу збірку я писав на початку тридцятих років нашого століття (в 1921 — 1922). В кімнаті, де я працював було страшенно тісно (жило багато народу), так

що я міг сідати за стіл лише вночі. Саме тому, мабуть, у моїх творах і мжичка.

Тепер про форму. Я, знаєте, належу до того художнього напрямку, який сьогодні не в моді. Я, пробачте за вольтер'янство, я... романтик! Саме відси й іде розхристаність і зворушливе шукання самого себе до ста двадцятьох років (я думаю прожити сто п'ятдесят).

Впливи. Я погоджуюсь з тими вельмишановними критиками, що не бачать у моїх творах нічого оригінального. Вони мають рацію: весь я в лабетах пільняковщини та інших серапіонових братів.

Мова. Мова моїх творів надзвичайно кострубата. Окремі вирази бувають буквально безграмотні. От приклад: „Балачки його нічого собою не уявляли“. Про мову моїх творів можна прочитати в професора Сулими.

От і все. А коли сказати, що я можу бути автором тільки одного твору, який хочу написати через багато років і до якого я дійду, очевидно, через етюди, то це вже буде рішуче все!

Словом, я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнянопері вальдшнепи — все те, чим так пахне сумновеселий край нашого строкатого життя. Я до безумства люблю ніжних жінок з добрими, розумними очима, і я страшенно шкодую, що мені не судилося народитись таким

шикарним, як леопард. Іще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки („садок вишневий коло хати“) і знаю, як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни. Я вірю в „загірню комуну“ і вірю так божевільно, що можна вмерти. Я — мрійник і з висоти свого незрівняного нахабства плюю на слинявий „скепсис“ нашого скептичного віку. Ну, і так далі.

А тепер — покищо до побачення! Зараз іду в робітничий квартал до радянських робітничих домиків і буду там слухати, як заливається гармошка бродячого музики.

Вона заливається якось сумно, і я думаю: тут я все таки не зустріну професора Канашикіна, і я пригадую, що попереду мене стелиться великий життєвий шлях. Він починається десь у минулих віках і шкутильгає осінньою елегією через шведські могили, через Сорочинський ярмарок і далі, аж до Гофманської фантастики (між іншим, можна сказати не тільки „Три мушкетери“, але й „три *мушкетонери*“. Мушкет, аркебуза — це одно, а мушкетон — це старовинна рушниця з набоями в кілька куль, що одразу летять у кілька сторін).

... Словом, хай живе життя! Хай живе безсмертне слово! Хай живе тропічна злива — густа, запашна й надзвичайно тепла. Я — вірю!

... Юліян Шпол, автор комедії „Катіна любов або будівельна пропаганда“, мовчки ступає за мною. Весь він як мокре курча, і — дивно! — з його капелюша тече чомусь синя вода.

Драстуй, Юліяне Шпол! Драстуй, запашне життя! Тисну вам руку! Завтра піду на могилу комунара, автора „Ударів молота і серця“. Я понесу йому пучок синьооких фіялок і там згадаю про свою загадкову смерть. Драстуй, Юліяне Шпол! Драстуй, запашне життя! Я — вірю!

ЖИТТЯ

I

Коли за лісом зав'яне молодик, там десь, на степах, над озиминою, цвіт стелиться, а він зав'яне — в оселях сутеніє, розливаються цебрасиняви — тихої, блідої, і вмирають каганці. Тічки тоді бігають, тріщать тини, скаженіють пси, найбільш крихкотілі — дужі пси мовчазно шкульгають за переможцем, а крихкотілі в спорзній солоднечі гризуться. Спорзно тоді в повітрі. Тому: наші прадіди теж у цей час бігали тічкою, а наша кров — прадідівська, червона і теж горить.

А от клуні. Так, клуні! В них торішня солома, а на ній зеленіє кохання. І до клунь тріщать тини. І риплять вони теж спорзно. Хто знає, як у ці ночі клуні риплять? Солома зідхає, так вона зідхала віки, навіть коли татарські загони блукали по степах на Україні.

І от: на однім боці Ворскла — Дамаївка, на другім — хутір Комарівка. Недалеко гетьманський ліс, а далі — Диканька (диканське пиво й меди-

опішнянські — недалеко біля Полтави). Дивишся на гетьманський ліс, згадується: гетьманщина, Гоголь, татари, Карло XII і т. ін. Тоді могили жевріють, ніч, день, ранок, світанок — все одно... Над степами гойдається шуліка...

Із Дамаївки приїздили двоє: Павло й Мишко-комуніст. Приїздили на човні до Степанового городу. Степанова дівка — Гандзя, казали — повна пазуха грудей. У Степановій клуні спала й Оксана. З Оксаною от що: їй 17 літ, батько її, Рубан, сюсюкає, а мати теж сюсюкає. Оксана ходить „корольком“, груди — що яблука тверді й несе їх уперед, от і спокушала парубків.

Казали:

— Оксано, пора на вечерниці!

А батько не пускав. Парубки обмазали ворота дьогтем, а на ворота солом'яного діда поставили. Рубан перелякався й засюсюкав:

— Сарас іди носювати в клуню!

Оксана:

— Що ви, тату?

— Сарас, сьоб мені сього гріха більс не було.

І виштовхав із хати, а сам пішов у комнезам скаржитись. А було це вдень. Оксана подумала й пішла до Гандзі. Та ж спить з парубками уже шостий рік. Порадила: лягай зо мною. Послухала. Гандзя з Павлом на возі, а Оксана покищо сама. На другий день Павло приїхав з Мишком, і Мишко ліг біля Оксани.

Було й так: Павло забариться, а Гандзя чекає. Тоді виходили з клуні, щоб парубки не почувли, і через город до дощок — прали удень білизну там. Сюди приставав Павлів човен.

Комарівка була на узгір'ї, і з дощок майоріли силуети будівель. З річки йшов дух — може, татарський, задвістілітпозадній, може з баговиння, і річка була далека в своїй глибині, вона з Дніпра в Чорне море бігла, думалось, що й вона морськими синіми бурями дихає, казали — Комарівка над баговинням замислилась, так: вечори ходили по Комарівці — сірі, тихі — і далі — далі... І Оксана мріяла. А Гандзя булькала у воді ногами, спідницю заковувала й співала:

Маруся отруїлась,
В больничной дом везуть.

І груди її високо підіймались, ніби хотіли полинати в темносині простори. І ще вона співала, і співи лагідно лунали за рікою. А потім зідхала й нудьгувала. Оксана дивилась на Гандзю й теж хвилювалася й думала про очерети, про комуніста, про комуністів, про продподаток — батько лаявся — а вони полинуть восени — качки, про качок думала, а куди — невідомо. І мріялось, і ще мріялось...

Нарешті з-за коси виринав човен, наближався скоро, але тихо, щоб ніч не почувла. Павло гребе, мов справжній рибалка, а Мишко в душогубці

з очима заплющеними — боязко. І Гандзя завмирала, і Оксана завмирала, і всі завмирали. Ах! Павло... Павло... поспішає — міцний, бадьорий і злий.

Збентежено ховалась в очеретах вона — ніч. Зорі горіли хоробливо й у солодкій тузі падали на поверхню.

... Потім учотирьох ішли в клуню спати. В клуні на возі Гандзя здержливо реготала — і солодко було. Тріщав віз — і було тьмяно. На вулиці і по городах, і по садках блукали зайві парубки й лякали ніч штучним іржанням:

— І-го-го! І-го-го!

І чути було ще тоскний заспів:

Не за Леніна, не за Троцького...

А в другім кінці співали:

Чий я козак, звуся Воля,
Українець з Гуляй - Поля,
Гей шумуй, мое вино,
Йде за правдою Махно!

Біля Оксани лежав Мишко, мовчки цілував їй волосся, а вона мовчала. Мишко брав її руку й теж цілував. Оксана пручалась тихо.

— Господи, не треба, у мене руки брудні.

Мишко важко дихав і уперто не пускав її руки. Було тремтіння. І так цілу ніч: він її руки цілував, а вона пручалась. Іноді він її брав за

груди, але зараз же „вибачався“ і казав, що це якось так. Світало — і вони розходились. Дивно, яка ніч була коротка! Оксана козою бігла додому, і цілий день туманіло в голові.

... А від дощок відпливав човен, а десь дзвеніли червоні дзвони зорі.

II

Минали дні, і в спогадах поринали ночі. Як це: десь біля Диканьки єсть село і хутір — а що тут раніш було? До татарви? Га? Так, село і хутір — і далі — далі... А що через сорок віків? Га? Гоголь, Мазепа, Карло XII.

Моя любя соціалістична Україно! Степи, шуліка і літнє сонце відходить за обрій, а за ним молочна стежка співає білих, а може й червінкових пісень, мукають корови, з пасовиська бредуть — і далі — далі. Ферми, електричні плуги... машини, фабрики, заводи... Ах!... і далі — далі. Молочна стежка співає — яких пісень?..

Ішло літо, куріли сіновали, думали підстрижені луки. Проходили громовиці, відходили блискавиці — далеко - далеко, тільки на обрії блимало золото, і ріка тихо хоронила післядощовий глибокий смуток.

Мишко казав Оксані:

— Я скоро поїду до міста. І ти поїдеш. Я докінчу вчення — тепер тихо. Тепер можна, і ти

будеш учитись. Тепер усім можна, тепер для бідних школа.

Оксана не любила комуністів, усе село не любило, а в Мишчиних очах стояло кохання, і вона вже любила комуністів.

... У липні ночі були душні, із степів дзвонило — неясно, із невідомих химерних дзвонів. Тоді Мишко казав:

— Оксаночко, яке життя! Хоч би скоріш до міста. Як мені хочеться до міста. У Київ поїду я...

Думала про життя, думала про Київ, думала, що в Києві невідоме життя, думала про великі міста, де курить химерно, і хотілось до великих міст, до життя.

І ще проходили дні, і в спогадах поринали ночі. І знову куріли сіновали. Але стало неспокійно.

В Дамаївці партизани вбили двох комуністів, а Мишко втік.

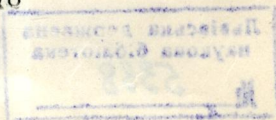
Із повіту приїхав карний загін. І Мишко знову збирав продподаток, але в Комарівку їздив рідко, бо боязко було. Коли приїздив — був несміливий, прислухався, не говорив про чудесне, тільки Оксані чудесно було.

І от: Оксана до колодязя йшла, назустріч — Гандзя.

Гандзя:

— Чула... виїздить твій?

Захмарилось обличчя:

— Не знаю.

Оксані й гарно було і погано було — чи візьме й її з собою?

Каже Гандзя:

— Не випускай: комуніст гарний — може, оженився... Та тільки чорт їх розбере. Мій дід кріпак був, розказував, як колись такі ж паничі теж установлювали владу. Бувало й так, що селянок брали, а бувало й так, що дурили тільки.

Оксана замислилась і пішла на вигін, дивилась і прислухалась, як за суховієм вечір тече. Згадувала, що комуніст їй казав.

Він такий несміливий, а каже так хороше.

... На світанку після однієї солодкої ночі Мишко віддався Оксані й Оксана віддалася Мишкові. Гандзя й Павло спали, а вони не спали. Тоді в клуні було тихо, тільки зрідка миша шаруділа в золотій соломі...

Ах, яка тоді була чудова ніч!

У неї такі тугі зідхання, як яблука з антоновки, і величезні очі, де цвіте життя, щирість і тихий сум кохання... Хто бував на соломі?... Тоді було передосіннє. На вигоні вистукував перепел, а серця не чути було. Ішов дух від свіжих снопів і нагадував широкі безмежні лани. Крізь щілину жевріла зоря. Тоді Мишко згадав, що в цю мить (читав десь) цвітуть на серці чайні троянди. А Оксана не призналася Гандзі — їй гарно було хоронити в собі велику таємницю

зачаття. Тільки в її кривих японських очах відбився передосінній зажурний шелест тополі, і серпнево виглядали її груди, наче стіжки молоді на стерні блідій.

Оксана вже не ходила до дощок вичікувати човна із - за коси. Вона знала, що скоро приїде Мишко, забере її з собою, і вони поїдуть у далеке, невідоме місто. Туди — далі — далі, де курить і дзвонить життя, найбільше, наймолодше. Боялась тільки, щоб повстанці Мишка не вбили: вони частіш чужинців убивали, а він був чужинець — з іншої губернії.

Потім пішли дощі, і зелина зажурилась. Зрізали очерет, і сумно стало на річці. В Дамаївці майже кожного дня ховали когось, і похоронні дзвони заповнювали річку — голу, сиротливу, осінню, заповнювали її глибіню. Комарівка слухала ці дзвони й дивилась на хмурий гетьманський ліс, на змарнілі степи.

Потім іще пішли дощі.

III

Зими не було й знову було мокро й осінньо. Мишко чекав наказу виїхати до міста й уже майже не їздив у Комарівку. Партизани вже не ховались у лісах і приходили з повинною. Ліси були нудні й жорстокі, чорні, як смерть, вишикались навіть. Оксана почула, що вона завагіт-

ніла. Уночі вона лапала свій живіт, їй здавалося, що він росте й вона це відчуває.

Виходила на вигін, дивилася на поле, на тумани, до станції (за сорок верстов Кочубеївка була), і були гони, і верстви, і тракт, і стовпи, і було тоскно, і хотілося невідомого. А вдома батько сюсюкав, і мати сюсюкала, і комунію лаяли, і ще раз її лаяли.

Дівчата повернулися з буряків і вечерниці улаштовували — і не хотілось на вечерниці. Увечері батько приносив газету й крутив з неї цигарки, а Оксана дивилась на рядки й думала, що там написано про Київ, про місто. А батько ще приносив газети — у волості їх багато було й ніхто їх не читав, вони лежали в шахві в писаря, і їх крали в нього курії, а на базарі говорили про Петлюру, про румунів, про кінець радянської влади.

За цілий місяць Мишко приїздив один раз — і вже не говорив, а коли говорив, то про якусь суворість, про нудоту й ще про щось — Оксана не пам'ятає. А вона брала його біленьку руку й гладила нею свій живіт і усміхалась загадково. Потім вона говорила з Гандзею, але й на цей раз хорошила тайну народження. А в хуторі почали ходити темні чутки, що повстанці нахваляються вбити Мишка. Тоді прийшли тривожні ночі. У вікна бив напівдощ, напівсніг, у бовдурі гув вітер, і снились далекі, брудні дороги без кінця, без краю. Верстви, гони, стовпи і шляхи, і знову шляхи...

... І знову зими не було, і було мокро і осінньо... І припадала осінь до Оксаниного серця і стискала його.

Але не гадала Оксана, що в цій чвирі життя кине свою першу важку тінь на її прекрасну молодість, і тому, коли їй було переказано, що Мишко виїхав з Дамаївки, вона, навіть здивувалася: як, невже зовсім? Їй сказали, що зовсім. Вона не заплакала, вона навіть не почула, як їй заболіло — так пекуче заболіло. Вона пішла на Полтавський шлях і дивилась у той бік, на Полтаву. І пригадала липневу ніч і неясні дзвони із степу. Потім сіла на зрубаного дуба й дивилась на болото. Вітер носився по Комарівці — чіткий, колючий, жорсткий. І знову, як крізь сон, солодкі ночі й зорі в синім мариві. Але треба було щось думати. І надумала:

— Піду.

І пішла. Коли б вона читала „Кобзаря“, вона б знала Катерину, але вона була неписьменна. Вона чула тільки про Київ, а що Мишко — ах, Мишко! Мишко!..

Увечері Оксана зібрала таке-сяке шмаття й вийшла за ворота. Сіріло, і дощу не було. Сунулись хмари невідомо куди, сунулись далеко-далеко — у далечінь. Чоботи грузли в багні, а навкруги голе поле й тиша. І ще мріяла про липневі світанки, про неясні дзвони із степу. Думала про великі міста, і ще про щось незнайоме, таємне.

Зрідка назустріч їй тягнулися підводи, із станції їхали. Коні пнулися і з великим напруженням витягали з багна вози. Люди підозріло оглядали її, оглядалися і ще раз оглядали. Проходили верстви, проходили й гони, а криві очі виразно, з сумом дивилися на мовчазні станційні огні, що заблищали за могилами. На обличчі застигла скорботна, ледве помітна посмішка. Гетьманський ліс залишився далеко збоку, а вона дивилася на нього й згадувала Мишка і його жагучий шепіт на соломі. Знову налетіла темна хмара й забризкали сірі води. Повернулася — Комарівки не видно. Було тоскно й було радісно. Згадала газети, батькові цигарки й подумала: це темне життя, а хотілося світлого, молодого, як молодик. Станційні огні наближалися. Зупинилася біля верстового стовпа відпочити.

... Недалеко прокричав паровик, показалося червоне око. З шумом пролетів потяг і зник в далині. Оксана підходила до семафору.

КОЛОНІЇ, ВІЛЛИ...

Так от: єсть вілли, біля міста в кучерявих лісах засіли, і шосе до них гадючиться. Єсть вілли, єсть і колонії — дитячі. Вілли: специ, їхні жінки відповідальні, взагалі — кваліфікація, цвіт. Ну...

— Ну, я цю гладку корову й близько не допустила б. Ганьба! Годуємо паразитів.

— Да, непорядки.

А вдруге вже друга на першу:

— Подумайте: їй одно місце на віллі, а вона цілу сім'ю притягла, ще й „друга дома“ притягла... Безобразіє...

... Отара білорогих баранців посунула до сонця то хмари, то небо за голубе поле... Ну...

І третя на другу:

— Сволоч! В городі одержує тринадцять пайок, ще й тут у три горла.

Їдять шоколад, п'ють каву, молоко — поправляються. Так живуть.

Синіє вечір — під'їжджають автомобілі. Тоді гості їдять і всі їдять.

... Слобожанські ліси й тракти і досі були тривожні. Ходять бандити по лісах. На віллах тихо

тому. Купражили гультяї колись, літали по шосе мотори, кавалькади й гомонів ліс від музики, гамір буржуйський, купецький ходив по корчах... Тепер тихо, тепер їдять...

... Колонії пішли далеко в ліси. От колонія, скажімо. Цвітуть діти, ростуть з молодняком дубовим, бронзові шиї, очі блищать, як спілі вишні після дощу. В колонії виховательки — тьотя Бася, соцвосниця... да...

Господарською частиною завідує Гіль. Гіль ходить і співає: „ми смело в бой пайдьом за власть советов“... Цілий день співає. Соловей. Очі йому теж цвітуть, як спілі вишні після дощу. Звідки він — бородатий, мамулуватий? Хто його знає — революція родила. І він у свою матір конче закоханий — у революцію. Не знає нічого, крім цієї пісні — і не треба.

— Та покиньте ви співати,— кричить Анфиса Павлівна, гладка, охайна — німецької породи.

Гіль зникає.

Є ще стара діва — Павлина Анфисівна,— так кажуть, так звуть,— це не так.

Ну, і так далі...

Тьотя Бася — фанатичка. Зустрічає незнайому жінку:

— Що ви читали з жіночої справи? Що? Бебеля „Женщина і соціалізм“ не читали? Та невже?

Витягає „Женщину і соціалізм“. Читає, слухачі тікають.

Вона молиться на Колонтай і Ліліну. А Анфиса Павлівна розказує анекдоти:

— Я вам по секрету. Цілий скандал був... Колонтай кричить: „Стерво! Тебе в публічний дом“. А Ліліна як схопиться: „Ах ти, розпусто! Тобі жалко, що я з Зінов'євим живу?..“ Ха! А вона ж молода, а та стара.

Павлина Анфисівна, як заходить сонце, іде до ставка, до купальні, роздягається, оглядає тіло й зідхає. Співає з надхненням: „місяченьку блідолиций, за хмари швидше ти б сховався“.

У ставку купається сонце — на ніч. Десь далеко залізниця, десь потяг далеко.

.....

Б'ють корову в кошарі. Корова замукала й рогами — в землю. Пахне кизяками, парним молоком і свіжою кров'ю.

Прибігла економка (це вілла):

— Када ви, наконец, убийте єйо?

— Та зараз.

— ...Та січас,— кричить економка і біжить — її покликано. Сидір чухається:

— От стерво! Жалко їй народнього добра.

Микита не чухається:

— Нехай. Все одно вже сховав.

Здивований Сидір:

— Що?

— Мнясо!

— Те, що буде?.. Тьху! От прахтиконт!

Микита закурив цигарку.

Пахне зеленню, пахне киззяками.

Сидір умочив у цеберку ножа й перехристівся:

— Якенебудь стерво та ще й лізе. А спитати б тебе: де ти було, як ми власть завойовували? Ех! Одно слово — ех! Та й тільки.

Потім він ріже, але не мовчить.

— Більшовицька власть, щоб ти знала, не печериця печена. Це значить воля й слобода. Як ти набиваєш собі пельку, то й іншим не перешкоджай. О!

Микита хитає головою:

— Правильно!

... Вони ріжуть корову.

.....

В колонії сідають обідати. Виховательки, діти.

Анфиса Павлівна подивилась на Павлину Анфисівну та й подавилась. Павлина Анфисівна сама ж невинність: вона ж не знала, що Анфиса Павлівна дитячу котлету їла.

Анфиса Павлівна запивала водою:

— Хотіла попробувати...

Павлина Анфисівна:

— Так, так...

... Приїздить до дітей якась мама. Виховательки люб'язно усміхаються.

— Ваша дитина прелесть, прямо удівительно.

Мама мліє...

... Набігає хмара літня, пахне дощем. Кричать галки над деревами літаючи—перед громовицею...

... Тільки в тьоті Басі нема корзини, а в інших є. У корзинах—варення, котлети, білий хлібта інше...

... Навіщо?...

... До тьоті Басі приїхав знайомий. Було місячно, всі були над ставком. Місце гарне, поміщицьке: нагадує поміщиків.

Знайомий сказав:

— Уся Україна повстанська, запорізька. Куди не глянь, усюди бандити. Мабуть і за цими березами сидять, щоб вискочити, щоб перерізати всю колонію.

Павлина Анфисівна скрикнула:

— Ах!

Це вона кокетує. Всі це знають, не звертають уваги. Знайомий серйозничає:

— Чудний українець—то він флегматик, не знає який, то він злодій з великого шляху... то він революціонер...

Тьотя Бася захвилювалась:

— Що то є українець? Пролетар-революціонер.

Знайомий сперечається, тьотя Бася назвала його „соглашателем“, лається ще; іде на терасу.

Анфиса Павлівна глибоко зідхає (їй спати хочеться) і теж іде в кімнату—корова.

Павлина Анфисівна була задоволена, взяла під ручку знайомого й повела в садок однієї вілли.

Відтіля їх вигнано. Знайомий обурився.

— Як ви смієте! Ми ж тільки гуляємо!

— Іді, іді! не розговарівай!..

Знайомий пообіцяв поскаржитись голові Вуц-вику. А Павлина Анфисівна спитала:

— Ну, скажіть правду: ви ж не комуніст?

Він тричі побожився, що він комуніст, але вона йому не повірила.

... Громовиця не прийшла — пройшла. В лісі було тихо, між дерев ходив місяць і крапав срібне масло в гущавину.

Хтось ламав гілки в лісі — не людина, тріскало в лісі. Вилуплювались солов'ята, і соловей уже не співав, і солов'ї мовчали.

— ... Якби ви знали, яка це Анфиса Павлівна: жадна, не дай господи. Годує дитину, а сама більш за дитину з'їсть: дитячу порцію.

... На якнайдалшій віллі сміялись. Підійшли до тераси, а за терасою тихенька пісня. Це надхненний Гіль.

... Тьотя Бася не обідала: її обід з'їв хтось.

Коли поодцвітали вишні (позривали ягоди), поналивались яблука. В яблуках мед, пасіка, бджоли, дід сівенький — смачно...

Летіли трутні по шосе.

... У віллі мешкають два тижні, три, місяць, а то й ціле літо. Одні виїзять, інші приїзять. Хто приїздить, каже:

— По вулицях голод, а тут...

Через тиждень каже:

— Чому це сьогодні нема какао? Який же це дім відпочинку. Га?

... Пахне киззяками й гарним молоком.

Ледве світає, Сидір запрягає коні й везе м'ясо на місто.

Насіли: де — хто.

— Захватіть оцього лантуха з яблуками.

— Що за лантух?

— Та оцей.

— Та це ж яблука казенні.

Його просять, він згоджується за двісті п'ятдесят від пуда. Накрив лантух свіжим м'ясом і закаляв у кров.

(Кров і яблука, революція й кров...).

Сидір покликав Микиту і, поїхали.

Як виїхали з села — на місто селяни їдуть. Сидір кричить:

— Гей ти, шкапо селянська, не застуй дороги. Роздавлю.

Кричать із воза:

— Не пан, звернеш і сам. То тільки земському звертали колись... Но-о!...

Почухав Сидір потилицю й згодився:

— Та воно й правда.

Сіпнув за віжку — ліворуч...

... Підводилося сонце — червоне, заспане, невміте...

.....

На вілли (мабуть, і в колонії) залітають амури: людське. Буває випадково, буває свідомо, під кущами, коли думає ліс, коли мовчить ліс, тільки тріщить у глибинах — дрібний звір ходить, буває в садках... А через дев'ять місяців вилуплюється дитина. Це гарно, природно, свіжо й людяно.

Залітають сюди й погані баци — невдачники з міста й дебютантки — балерини і третьорядні скрипники. Тут усе задовольняє. Усіх задовольняє.

Єсть і літній театр.

У суботу висіла афіша:

Грандіозний вечір. Участвують... etc.

... У неділю тьотя Бас кричала:

— Я не поведу дітей на цю буржуазну гниль!

Її не послухали й повели дітей. У дітей сьогодні цвіли очі, як спілі вишні після дощу. Кричало голубе небо і були оплески гучні й сміх дитячий.

Діти задоголені, артисти „в ударі“, небо кричить.

Кінчався вечір, заспівали інтернаціонал, і скрипник загравав. Тріснула струна в скрипника, і інтернаціонал увірвався.

І розлігся дитячий регіт на весь ліс.

Раптом вискочила з лісу тьотя Бася, бліда, схвильована.

Як ви смієте! Як ви смієте глузувати?

Стояла біля артистів і махала кулаками. Її заспокоїли, вона — на сцену і плакала. Діти дивились на неї, витріщивши оченята, деякі теж плакали.

Ще з тьотею Басею була гістерика, і її повели в колонію: скрипник (що увірвалась струна) і балерина.

Зодіяковий блиск видно весною, як заходить сонце, зодіяковий блиск видно і восени, коли сонце сходить.

Ранком жеврів зодіяковий блиск, ранком уми-
рали чебреці, снились і пахли чебреці.

Ходили з вілли в колонію, з колонії на віллу...
Вілли, колонії...

Легенький золотий сум.

... Чебреці, чебреці...

Анфиса Павлівна, Павлина Анфисівна посва-
рились.

— До другої чистки не доживете, все одно викинуть!

Анфиса Павлівна обурилась:

— Безпартейна! Глядіть, щоб знову в тюрму не попросили.

Приїздив ще знайомий: дитячі порції їв. Він був сумний — осінь. У городі взимку холодно й голодно.

... Колонії, вілли.

Павлина Анфисівна ще ходила в купальню, навіть роздягалась і дивилась на своє тіло. Але не купалась.

... Ставок думав золоту пісню:

„Ой пряду, пряду“...— Леонтович.

...
І минуло літо.

Глибокого часу - зажури колонії переводили в місто. Засмутніли діти, засмутніли вілли. А Анфису Павлівну викинули з партії, і вона виїхала кудись. Із кушів вилізли бандити і, як вовки, скрадались до осель.

Павлина Анфисівна плакала — йшов тридцять п'ятий листопад.

Коли їхали по шосе, із корзинки випала „Женщина і соціалізм“ — пом'ята, некрасива книжка.

Тьотя Бася хвилювалась: думала, що це хтось нарочито. Позад усіх ішов Гіль і співав:

— Ми смело в бой пайдьом...

Гудів ліс, падало листя — ішов листопад, при-йшов листопад.

... А на віллах ще пахло киззяками й парним молоком.

... Стояли золоті ранки й зодіяковий блиск.

...
Із першої вілли Сидір кричав:

— Микито! Та йди бо, бісова личино! Бандисте клятий!

Микита не озивався.

РЕДАКТОР КАРК

І Белий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв
Росія, Росія, Росія моя.
Стоїть сторостерзаний Київ
І двісті розіп'ятий я.

П. Тичина

Связан я узловыми дорогами,
На которых повесилась Русь,
На которых трактиры с острогами
Хоронили народную грусть.

В. Александровский

I

На стола поклав бравнінга і на нього дивився тривожно — редактор Карк. Згадав: холодний ранок — 1905 року чи 1906, тоді гімназистом був; це було вчора: учитель, а потім учень, а потім їх ховали в той ранок, у холодний, і дні йшли сірі, сірі — мабуть, того холодний. Гімназіяльна церква й піп із жіночим обличчям. Повітове місто, болото, гуси, хмари й цвинтар на горі.

Кожний бравнінг має свою історію криваву і темну — у нас, на Україні, сьогодні: 3 березня року нашого п'ятого... а взагалі — 1922. Як довго,

як курс нашого карбованця, як товарний потяг у момент відступу в невідомість — і вогкий день, і на деревах жовті сльози, а біля дерев танок умирання — листя, а біля вокзалу метушаться сім'ї комуністів, а їх не беруть.

Дехто не встиг сісти, і їх ловили по селах... Мого товариша жінку зловили, а потім згвалтували, і вона стала дуренька.

Кожний бравнінг має свою історію: темну, як духовне нутро окремої особи...

Історія бравнінга така: ліс, дорога, втікачі, вороги, і хати, і дерева, і всім байдуже, вже ди-хати не можна, горять груди і згорають — згорають... Постріл... Темна історія. У буржуа відбирали бравнінги, і вони плакали, а потім у нас одбирали, і ми не плакали — не іронія! — а може хто й плакав... Чого одну людину шкода, а до тисячі мертвих байдуже? Почуття колективізму нема — це не з „азбуки комунізму“, провірте!

Проте це не щоденник — це справжня сучасна новеля.

Редактор Карк підвівся, ще раз тривожно подивився на бравнінга і вийшов.

II

Із тихої вулиці пішов на клекіт.

Жевріло блакиттю.

На північ ішли води — дощ. На заході сонце в зелених усмішках: за міськими левадами вже

зеленіло — теж ішло, і мріялось сонцем, за сонцем на Американський материк, тому — там океан, там велично й синьо.

Так: телеграфні дроти узгір'ям і проходили на брудні квартали міста, там вони вище над будинки.

Так: після теплої зливи дротом котились краплі, зупинялись, звисали, а котрі налітали — вливались і падали на брук. Жевріло блакиттю.

Чудово: смердюче, промислове місто велике, але не величне — забуло слобожанське народження, забуло слобожанські полки, не утворило американської казки: не йшли будинки в хмари — чудово, воно ховає сьогодні в своїх завулках криваві легенди на сотні віків.

Зійшов на тротуар. Пробігли трамваї з задумливим світлом: на фоні вечерового повітря електричні лямпочки тьмянорожеві. Не хотілось знати, що трамваї біжать на край міста, що трамваї повертаються, що нема далі трамваїв, що далі важкі дороги й кістки замучених коней. А проте чудові легенди революції теж виростають тут.

Наприклад: на цій вулиці, на цім місці — тут тепер міщани проходять, провозять свині з околиці — гурток матросів умирав у нервній боротьбі з ворогами, умирали на автомобілі, коли барикади посувались на північ — інсургенти йшли на північ, а в проваллі раптово зацвіла Венера.

Редактор Карк дивився на вікна: там Чепіга й теж зацвіла. Йшла синя ніч і налягала на будинки,

мабуть заповнювала коридорне повітря — коридори довгі, темні — установ. А в міщанських домах тукали, мабуть, годинники. Тукали, одмірювали простори по культурних, некультурних віках, згадували революції, не знали революцій — народні бунти, селянські повстання, Хмельниччина, Павлюк, Трясило...

І дивився Карк на небо: там голуба безодня, там кінчається життя, а степи України теж голубі — асоціація з небом. Думав:

— Чого так вабить туди — там же смерть? Може тому, що голуба?

Потім повернув додому. Біля цього магазину — тут тепер державний шоколад продають — одного зимового ранку він зустрів нову владу. Згадав, як шумувала Україна — хохол упертий чоловік, а може тут десь проходив Сковорода Григорій Савич, великий український філософ, а тепер, кажуть, могила бур'яном поросла й бжолі не гудуть біля дупла, тільки пчілка іноді пролетить, і шумують революції, повстання на Україні знову.

Григорій Савич Сковорода — так російська інтелігенція любить: Григорій Савич, Ніколай Романович, Владимир Ільч, Тарас Григорович. І єсть у цьому якась північна солодкість, упертість, і калузькі нетри, і Іван Калита, і московська сила — велика велетенська, фатальна, від варязьких гостей іде. І нема тут вишневих садків —

на вишнях у червні проростають зорі—і нема тут лунких дівочих пісень — далеких, край села, а то в заводському посьолку, або коли з сапками йдуть, а навкруги їх зелено, а за ними з цукроварні ледве-ледве манячить у літні, ясні ночі дим.

Дим... Подумав, що над Україною завжди був дим, і вся вона задимилась у повстаннях, задимилась у муках, огонь ішов десь у землю, тільки на Дінці спокійно думали й упирались у небо димарі. І був огонь і теж—велика велетенська сила, фатальна, тільки від варязьких гостей вона не йшла.

Коли Карк зійшов на місток, біля ліхтаря його зупинили.

— Пачістім!

Здивувався: уночі? Подивився на хлопчиська— очі благають. Поставив ногу на підставку, але згадав, що грошей нема. Пішов. І згадав, як багато тепер дітей на вулиці— з щітками, з цигарками, стільки бачив у Ясах, чи в Бакеу, в Румунії— там багато кафешантанів, добрі скрипники, а в горах їдять мамалигу, живуть із свиньми, там же носяться вітри, а збоку Карпатські й Трансільванські гори, снігові верхів'я... Коли в Румунії буде революція?

З Лопані дмухало вогкістю.

Лопань теж має свою історію: на березі багато калу й дохлі коні, а вчителі гімназії і досі ловлять удочками рибу й думають— про минулі дні,

коли фунт білого хліба коштував три копійки, а півпляшки — двадцять чотири.

Лопань теж має свою історію — вона не знала революції, вона не бачила революції, біля неї проходять червоні крамарі, на ній теж зрідка появляються кайори. Розмова:

— Що за світла ніч, а на душі темно: нема простору. Чека. Госпуп. Ех ти, життя прокляте!

Другий голос:

— Нічого. Сила за нами. Ха! Обиватель. А обиватель — хвиля, дев'ятий вал. Регулятор. Піднявся високо, а ну бо нижче! Не хочете? Себе винить. Ми теж дещо знаємо. Налетів обиватель — і човен поринув. Обиватель регулятор.

З Лопані дмухало вогкістю.

III

Мої любі читачі! — простий і зрозумілий лист. —

Я боюсь, що ви мою новелю не дочитаєте до кінця. Ви в лабетах просвітянської літератури. І я поважаю. Та кожному свій час. Творити — то є творити. Да. Соловей — от як дерева здалека пухкі, а між дерев біліє, а біля дерева зарясніло — солов'ї не однаково співають, прислухайтесь. Свої Моцарти, Бетховени, чув і Лисенка — солов'я. Переспівувати — не творити, а малпувати. І читач творець, не тільки я, не тільки ми — письменники. Я шукаю і ви шукаєте. Спершу від новаторів — і я теж — це нічого: від них, щоб

далі можна. А твір мій буде цілком художній— треба продумати, треба знати... Ах, зелені мої сні за далеким невимовним. Ах, моя молодість— на фабричних посьолках тебе залишив, заблукала ти ніччю в шахтарських вогнях, на степах запорізьких безмежних.

IV

Револьвер системи „бравнінг“ не виходив із голови. Про бравнінг: Конан-Дойл добре знав звичайного читача: розв'язка і зав'язка, фабула, сюжет та інший. Шерлок Холмс. Не виходив із голови не тим, що його куплено в повстанця з банди Ангела, а тим, що він лежить у столі, а в кімнаті тихо, домовинно, тим, що є „сьогодні“ і нема „вчора“— далекого, несподіваного, великого, особливо на фоні „позавчора“.

Карк зійшов на площу й раптом обернувся: його покликано.

— Товаришу!

Дивиться: чоловік розкинув руки, немов повітря хапає.

І ще раз:

— Товаришу!

Відкіля цей голос?

Так, він знає цей голос, це сімнадцятого року, голос сімнадцятого року, голос молодії, бадьорої, черв'якової революції, тривожної радості— може глибокої, може синьої, може це не голос,

а сон з оточеного ворогами героїчного Луганську.

І що ж: був сліпий, вийшов з лікарні — голодний і радий, і світлий, як усі після хвороби. Він після тифу. І на нього дмухало бузково, ачеї ромашками, як дитині, що перший раз стала на ноги або заговорила.

Хотілось обняти сліпого, згадав сентиментальний роман, провів сліпого на тротур — і тільки. Той пішов.

— Товаришу, — і руками повітря ловить.

Думав про радість сімнадцятого року.

Пішов тривожний: стояли в очах січневі сніги, іржали десь повстанські коні — думав.

V

Живе редактор Карк близько міського парку, на тім краю, де сонце сходить і блимає в скалках сміття — там вигін, там собаки, а вночі постріли на сполох — вартіві. Між іншим, відповідальности за газету жадної, відповідальний інший.

На квартиру прийшов випусковий.

— Entrez!

Редактор Карк завжди: entrez! Випусковий товариш Шкіц і суворий і булий член ЦК есерів. Був на суді — виправдали, тепер щось знає. Покинув останню коректу до підпису.

Редактор Карк:

— Сідайте, прошу.

Шкіц дивиться на всіх трішки з презирством. І на Карка. Безумовно: одні не знають, що є ЦК, а другі — що він булий. Дивився поверх Каркової голови й стояв: Каркові з ним приємно, а коли згадував — неприємно: від ЦК дмухнуло чимсь величним, мов генерал-губернаторство. І прийшло чогось у голову про величність. Хтось скаржився — їхати далеко: триста верстов. Не міг уявити: сьогодні за фунт хліба заплатив сто тисяч карбованців. За маленький шматок. Що ж триста?

Мовчав. І Шкіц.

Потім Шкіц запахмурів.

— Україна... Да... Прогавили — і пішла від нас. Україна пішла. А все тому, що ми поети, що ми не комерційної вдачі.

І ще суворіш:

— Ми не політики. Ми поети. Нема в нас і північної жорстокости. Ми романтики.

Редактор Карк:

— Велику французьку революцію поети робили.

Із злістю:

— Французи — нація. А ми без міста, в місті ми музлаї, роззявивши рота ходимо, а в установах революція і на селі революція. А втім, ми не французької вдачі, ми до німців скоріш. Може вам дивно, а я кажу не дивно. Це ж у нас німець картопельку садить. Не дарма наші куль-

турники до Німеччини їздять. А німецької комерційности в нас і нема. І в цім наше лихо. Ми і короткозорі... А що наш народ? Був по лісах, а тепер в оселі повертається і плює на нас. Він теж романтик. Наш народ.

Редактор Карк слухав і було боляче і тоскно. Дивився на той стіл, де лежав бравнінг, і було сіро, як у 1905 чи в 1906 році. Було:

— Центральна рада, трудовий конгрес.

Випусковий узяв підписану коректу і в'яло промовив:

— До збачення.

Потім хвилину розглядав біля дверей статуетку — бюст якогось римського полководця. І Карк дивився на статуетку. Він приніс її з редакції: старовиною віяло. В його редакції виходила колись велика газета сімнадцятого року. Розповсюджувалось її по всій Україні... Ну, і від статуетки віяло.

Шкіц, зачиняючи двері, сказав:

— Римський полководець... Дивно.

А за дверима зідхнув.

Приходила ще хазяйка і покликала до себе. Із хазяйчиної кімнати видно дорогу й зоологічний сад. Дорога ховається на краю міста, і на ній пасуться по-провінціальному гуси. Хазяйка підфарбовує щоки, дарма що стара. Унизу її спідниці — шмаття, а все таки вона лермонтівська пані, з гусарів. У неї кватирує декілька чоловіка.

Вона завжди незадоволена з будинкового податку.
Говорить:

— З мене беруть податок, а я нічим не торгую. А тепер усі торгують. Або можна прожити не торгуючи?

І ще каже:

— У мене дочка хвора, а їй не дають пайки. А тепер усі хворі мають одержувати пайки, бо тепер комунізм.

Це вона каже досить щиро. Редактор Карк п'є в неї чай. За чаєм вона оповідає йому, як ховала фарфорові чашки від реквізицій — вони лежали у відомого лікаря внутрішніх хвороб, а в нього реквізицій не було.

Потім вона згадувала минуле. Із станцій бігли степові гудки, і хазяйка ще говорила:

— Колись їздила в Крим... Вілла була. Горняшки були — багато. Під'їдемо фаетоном, а потяг уже шипить. Сядемо — гу! — і поїхали. Так гарно в купе колисає. Їдем, їдем — і так без кінця. На віллу в Крим. Все за тобою біжить, як у кінематографі. А тебе колисає...

Думав: все це порожньо, а гарно; спогади за Єгипетські сфінкси — для чого? а теж гарно.

Потім він підвівся — іти треба. Похитала головою:

— Ах, редакторе! Працюєте ви багато. Матвій Самойлович...

І замислилась. Матвій Самойлович її чоловік. Розстріляли за контр-революцію. Це було три

роки тому. Висів його портрет над її ліжком, а в рядок — Михайловський. Купила на базарі, казали, що Михайловський теж не з комуністами.

Коли Карк проходив вітальнею, біля вікна сиділа Нюся. На качалці: не ходить, ревматизм. Качалка із старими візерунками. Придивившись — щось подібне до візантійських малюнків, а то взагалі до фарбописі якогось минулого століття. Століття — віки. А то нагадує чомусь якогось гетьмана.

Нюся покликала. Коли підійшов, подивилась ясно.

— Драстуйте! — і подала руку.

Рука тепла й м'яка, як його маленька подушка з лебединого пуху, що подарувала мама. Мама вмерла, а подушка нагадувала маму.

Налетіла на вікно сіра хмара, і стало волохато. Замріялось. Нюся казала:

— Чому це в голові два дні одбиває: губ - трамот! губ - трамот! Чому це слово? Ну, я не знаю. Чому це слово? Навіть уночі тривожить: знаєте — гупає й утрамбовує. І боляче. Навіщо?

Вечоріло.

Слухав, як десь прокричав півень.

Нюся:

— А на тім тижні думала про степи. Про махновщину. Довго - довго думала. І думала, що махновщина то є трагедія інтелігенції Лівобережної України. Як ви гадаєте?

Подумав.
— Може.

Потім сів біля неї, а вона ще говорила. Вона говорила краще, як Шкіц: тепло, по-жіночому. І хотілось погладити її руку.

За вікном гуділо місто. Десь ще прокричав півень.

VI

Зауважте, як пишуть молоді українські письменники. Ви їх, мабуть, не знаєте, а їх треба знати, це ще в Шевченка написано. Є повір'я що наші діди всі грали на сопілках, тим то й мова така музична. Наші діди були чабани і виганяли товар на вигін по синій росі, а біля підбитого бурею дуба грали на сопілках. А от Робіндранат Тагор теж народився в нетрах.

Так от, зауважте: вони родилися в нетрах і заблукалися в нетрах. Це погано. Я виходжу на новий шлях і мені радісно. Поперед мені горить зоря, як і колись горіла. Я її кладу в своє волосся — і вона горить інакше. Да...

VII

На подальшім розділі мій читач зупиниться й продумає те, що він прочитав. Ах, як радісно блукати невідомими чебрецевими шляхами.

VIII

Для живої мисли читачевої.

Мені хочеться говорити не на тему, і я говорю. Я хочу написати агітаційного листка. Історична справка: великий соціалістичний революції завжди бракувало на талановитих поетів-агітаторів, а халтурили всі, за гонорар. Як мені тяжко писати про халтуру, я дивлюсь у майбутнє, я звертаюсь до нащадків: заплюйте темну тінь моїх сучасників від халтури.

Це — риторика утилітарного походження. Ну, і що ж. З Карком спільного — нічого, а з новелею — багато, з життям — теж багато.

Так от, революція творить новий побут, і треба писати революційний побут. Є ще пролетарська поезія, в українській літературі вона утворює добу, а може епоху...

У мене, як на сеансі на користь голодних, в антрактах — „на користь“. Між іншим — читайте оповідання на тему „голод“ — це корисно.

... Про вічність твору: де тенденція — межа її, де рафінована художність. Я хочу, щоб твір мій був вічний і величний... Пролетарська поезія — не метелик... Яка загальна композиція моєї новели?... Важко торувати... твердий ґрунт, реп'яхи... Коли я вийду з літератури минулого?

Відчувайте змагання моєї кляси! Моя кляса — пролетаріят — по крові в бур'янах і на шляхах боротьби за волю, рівність і братерство.

У редактора Карка очі як у Гаршіна, а очі Гаршіна писав Репін, а Репін оголошував себе за українця, і Нюсі здавалось, що в очах Карка — степи. Крім того, вона часто читала Бьольше, може й тому степи.

Стояли ясні дні і йшли ясні дні. За міськими левадами сторожили простори, і було просторо, а на душах темно. І на тих і на других, і переможці і переможені — а хто переміг? Це редактор Карк думає. Усі були похмурі, того й театри так повно заповнювала публіка... республіка... ха!.. — це редактор Карк думає.

На заняття ходив уже пізніш відповідального. Вчора зійшлись у кабінеті.

Відповідальний каже:

— Читали „Росію в імлі“ Уельса? Хай тепер радіє: на вулицях весело — магазини всі одчинено.

Занозуватий чоловік — це видно, і нервовий — це теж видно. Йому повсякчас здається, що з нього глузують. Він лає інтелігенцію, але любить, коли йому скажуть:

— Та ви ж сами інтелігент!

Правда, замахав руками:

— Ізбави бог, ізбави бог!

Каркові він говорить:

— Про присутніх історія замовчує.

Карк інтелігент. Карк червоніє. Відповідальний іде.

В редакції не по собі. В конторі теж. Контора міститься в одній із кімнат другого поверху.

А там, де була контора, губпечать роздає газети.

І там нудно. Згадує, яке життя кипіло тут.

У конторі сидить машиністка, дочка бувшого власника цієї друкарні... (бувшого... тепер усі бувші і все бувше, і в цім глибінь вечірньої мисли...). Каркові шкода її, і він також ставиться до неї, як і до статуї римського полководця — з повагою, і йому сумно, коли дивиться на неї. Здається, що вона, як і Нюся, вміє говорити, що і в неї такі м'які руки, як у Нюсі. Проте він до неї ніколи не говорить.

Редактор Карк любить сидіти в кімнаті коректорів, а в конторі ні. Тут так тихо, а внизу гудить машина. Голови нахилились над столами. Напруження. Навіть небо працює заглядає сюди: світлі-світлі плями на розісланий папір. Думає: і за триста літ така ж напруженість і байдужість до всього, що діється там.

... Шумить машина внизу.

Пішов знову в кабінет. Йому треба писати передову. Не хочеться. Але він сідає й пише — треба. Потім згадав про губ-трамот, і в голові почало одбивати:

— Губ-трамот!

Потім він пішов додому.

І завтра він ходив додому, і багато днів ходив додому. Дивився: по верхів'ях парку, з паровозобудівельного в задумі заходив десь дим, ішов за димом і думав про дим знову. По дорозі стрічав знайомих. Як от: у чумарці, із стожкою, він завжди все знає, улесливий, лагідний.

Він каже:

— Хі! хочете побачити радянський шлюб? Це інтересно. Справжній робітник, з тютюнової фабрики. І його батько робітник.

Входять у церкву. Улесливий метушиться, вказує на двох, що біля вівтаря стоять — шлюб. Запевняє, що це робітник, що батько його робітник. А Карк думає, що улесливий, мабуть, бувший есер, мабуть, бувший есдек.

Курить ладан-дим. Церква завжди збирала націю — Кирило-Методієвські братчики, лаври — фортеці. Та от прийшла революція, і закуріло, і не стало церкви, і воскресла церква.

— Христос воскрес із мертвих!..

Пішов дощ.

До великодних свят було сіро, холодно, першого (паски святили) заясніло, весело, тепло. І другого. Потім знову дощі. Віруючі думали, що це знамення, і Карк сьогодні трішки збентежений: бачив колись комету з хвостом, чогось тепер зелена, біля Оріону... Нащо комета? А земля одірветься таки від сонця й полетить

у провалля. І тоді будуть смішні революції й автокефалії. Буде тільки дим. Дим заповнить повітря, і буде первотвір.

— Христос воскрес із мертвих!..

У церкві співали мелодії з Леонтовича — кажуть, він загинув химерно однієї зеленої ночі, а це було взимку, а його композиції французькі діти співають, а в нас у церкві, з ладаном. Вийшов із церкви.

Виходило світло, виходило темно, і йшли за обрій, щоб більше не повернутися. Шуміли трамваї, часом давили людей, а на завтра об'ява:

Комендант міста наказує...

Колись Карк бачив, як автомобіль задавив велосипедиста. Летіли обидва.

Що думав волосипедист? І уявив: Сіваш, тривожна ніч, море і 10.000. Махновщина по Сівашу на тачанках. Трагедія інтелігенції Лівобережної України...

... Нюся. Вона така лагідна, а візерунки нагадують гетьманщину.

Було сумно.

Вечорами сидів з Нюсею або ходив до відомого українського діяча — з боротьбистів — з рукою борідкою.

Слухав його пляни за те, як утворити нову партію — викинути „Р“ з РКП, викинути „У“

з КП(б)У, утворити єдину КП. Це фантазія, це романтика.

Український діяч ще видавав поганенького журналу й не міг його видавати — самоокупаємість сувору, а в ній не було німецького духу.

І була лагідність і скорбота в сірих очах, і було м'яке тіло.

Фантазії розцвітали під блакитним небом.

Блакитне небо проточувалося на всі вулиці великого промислового міста.

XI

Зазеленіли міські садки. Виходили няньки й діти, і тут же бліді обличчя з вокзалу — невідомі, невідомо, в невідомість. І хотілось кохати і не хотілось кохати.

Редактор Карк виходив у зоологічний сад і прислухався до неясного шуму, що туманів між дерев.

Тягнуло кудись, а на серці наростало слизьке, наростала злість на всіх. У редакції він не хотів стрічатись. Не говорив із відповідальним. Про що говорити?

Була й на нього злість. Росла. Торік думав: рагвену, а відповідальний ріс, і була вже злість. Образливо було за себе, за руду борідку, за тисячі розкиданих по Україні невідомих і близьких. А відповідальний ріс, знову лаяв інтелігенцію, і хотілось плюнути йому межі очі, за його лицемір'я. Годинами стояв біля букініста,

а недалеко бандурист набринькував про славу України.

Пішов до Нюсі. Нюся розказувала про козаччину, про боротьбу українського народу за своє визволення.

Тоді він говорив — суворий, ніби з борами говорив:

— Ні, Нюсю, я так не можу. Мені важко. Мене оточують люди, а хто вони? Про ймення замовчують. Я не можу жити, не можу творити. У нас жах — одні продаються, одні вискакують — темні, невідомі, рагуни. Бувші соціал-демократи метрополії беруть. Соціал-демократи!.. Розумієте — в митрах соціал-демократи. Це — жах. Я не можу. Це — жах.

Нюся втішала, він заспокоювався, і вона знову говорила про козаччину, про Хмельниччину.

Редактор Карк:

— Мені сняться зелені сні — навкруги простори, а на мене лізуть гадюки. Я їх б'ю, а вони лізуть. Я не символіст, а вони на мене лізуть...

Нюся:

— Покладіть на мої коліна голову.

Він клав, і вона пестила йому м'яке волосся.

Вона усміхалась:

— Губ-трамот! Губ-трамот!

І він усміхався хворо:

— Губ-трамот! Губ-трамот!

А потім він знову думав про бравнінг, і було тоскно, бо хотілось жити, руда борідка теж хоче

жити — одірваний від життя із своїм журналом радянський автомат.

І було його шкода. А от варязька сила — велика, велетенська, напирас, ще напирас. І мовить руда борідка з сумом:

— Не придавить зовсім!

... Підхопився. Хотілось виляятись, кріпко, цинічно, матюком. У голову лізли соціал-демократи в митрах...

Простогнав:

— Ньюсю!

Вона одкинула руку, подивилась на його обличчя — воно було мертве. Сказала схвильовано:

— Ідіть, випийте води!

Редактор Карк підвівся і, як хворий, пішов до дверей.

XII

Вогкий ґрунт притягує: вогкість на сонці. Майже щодня ходив у ярк і вбирав у легені вогкість. З ярка чути було далекий шум, у ярках блукало сонце. Знаєте, сонце вміє жити: ранком воно веселе, вдень — працювате, увечері — задумливе, коли за обрій відходить, а біля нього купчаться хмари, обгортають сонце; воно задумливе, як мудрець.

Удень бачив, як гурток дівчат біля акацій із сапками. Смішні в шумнім місті: у них такі ноги бронзові й м'язкі. Знаєте: ґрунт, рілля — пухко; тількищо важко пройшов плуг, а недалеко

панський маєток, а десь збираються води, і земля буйно б'ється вгору. Знаєте: майбутнє не в обмашиненні життя, а в притягненні природи до машини. Ах, як природа дивиться на машину! Знаєте: колись я вийшов із цеху на повітря після нічної зміни. Цокотіли молотки, гуділи машини—і все задумливо. А вгорі одно небо з зорями—і тільки. За заводським парканом тиша—ніч. Тоді в голові мудро, тоді в серці мудро, тоді я цар життя, і моя голова підпирає темносиню височінь.

Редактор Карк заговорив до дівчат:

— Відкіля ви?

— Хі! хі! хі!

Але одна сміливо сказала:

— Що тобі, паничу? Подивись на себе: тобі жити два дні. Хіба тобі до дівчат?

Здригнув.

— Відкіля це ти знаєш?

— Знаю! Тепер усе пішло на комунію. Всі знаємо.

І заспівала:

Ципльонок жареной, ципльонок вареной,

Ципльонок тоже хочіть жить.

Я не совецькой, я не кадецькой,

А я народной комісар.

І говорила:

— Бач, і той лізе в комісари—ципльонок.

— Да... — сказав і одійшов. Думав...

... Увечері бачив Шкіца. Дивно : почав одягатися краще, навіть надто. І комуністи одягаються краще, може й не всі — неп.

Шкіц організовує трест і вже не говорить про Україну, тільки іноді мало.

Але він каже :

— Практика — річ велика. Це життєва пошлість, але й життєва мудрість. Треба жити. Так після пожежі : стоїш на руїнах—важко, бо смердить трішки й нагадує... та треба жити.

Карк нервово кинув :

— Після пожежі не смердить !

Шкіц уперто заявив :

— Після пожежі маленький дим і... смердить. І розійшлись.

Знову наростала злість. І на Шкіца. Був самотній, сунула непереможна жажна стихія : степова пожежа... А потім буде дим. Крізь дим вирисовується дірка на чолі...

... Цілу ніч горів степ, бігли отари товару, ревли, і душно було в повітрі...

Так снилося.

XIII

Справа посувається до розв'язки. Як ви гадаєте, чим закінчиться новеля? Американці не читають творів із нещасним кінцем, слов'яни навпаки—така вдача в тих і других. Я буду щиро казати: я сам не знаю, чим закінчиться вона.

Проте над новелею я працював чимало. Я нарочито не знаю, чим вона закінчиться.

Я не хочу бути зв'язаним. Я хочу творити по-новому. Все таки новелю мою дочитайте — інтересно, до чого я прийду?

XIV

Уривок із мого щоденника. Міркую про сучасну українську белетристику. Думаю так: іде доба романтизму. Хто цього не зрозуміє, багато втратить. Реалізм прийде, коли з робфаків вийдуть тисячі, натуралізм — коли конче запаскудимо життя.

XV

В новелі два головні типи: Карк і Шкіц. Я хотів, щоб Нюся покохала Карка, а Шкіц — Нюсю. Вони не покохали, і не треба. Проте не можна в кожній новелі про кохання — як ви гадаєте?

XVI

Навіщо стільки розділів?

Така психологія творчого інтелекту: дати як мога більш навіть тоді, коли не можна.

XVII

Ранком заявив відповідальному, щоб підшукував йому заступника.

Спокійно:

— Добре.

Чуття казало:

— Тепер багато знайдеться.

Стрічав руду борідку — це не відповідальний. Хазяйка стала суворіша. Шкіц у тресті заправило.

Каже :

— Практика—велика річ, хоч і життєва пошлість.

Тільки Нюся. А хазяйка стала ще нахабніша.

Не знав, що буде далі, і не цікавився. Без посади? Добре. Далі? Однаковісінько.

Ішов міський вечір: фаркали ліхтарі, шумувало на тротуарах, а брук — тихше.

Сидів проти Нюсі. Нюся не говорила про Хмельниччину — дивно.

З вікна видно третину міста — з другого поверху. Місто загадкове, надмрійне. Уносить генген: чогось згадуються лицарські часи в Німеччині, потім бараки з тифозними — тифозні залишились, а вороги прийшли. Тифозні в гарячці, а палати сумні. І думають палати велику народню думу: де правда?

... Ішов міський вечір, фаркали люкси, шумувало на тротуарах, а брук — тихше...

— А я вам хочу ще сказати.

Це Нюся.

Карк :

— Говоріть.

— Не думаєте ви, що на Волині й сьогодні ліс шумить? Я гадаю, що шумить. Я в цей момент на Волині.

... Як і завжди в тиху погоду, струмками відходив за обрій дим—над вечером, над містом.

Редактор Карк :

— А я от : Запоріжжя, Хортиця. Навіщо було бунтувати? Я щоденно читаю голодні інформації з Запоріжжя. І я згадую тільки, що це була житниця.

На столі стояли фарфорові чашки. Це ті, що лікар ховав.

Карк згадав : український мужик ніколи не бачив фарфорові чашки, а потім він пішов у повстанці—і бачив чашки. Але він не пив з тих чашок—йому ніколи. Український мужик і на заводі—він усюди український. Буває він пролетар—таких багато. Він більшовик і вміє умирати.

Це було в листопаді. Український мужик біг обідраний і темний з гарячими очима, з порожніми руками на багнети—чимало їх бігло. Вони вміли умирати. Тоді вітер носився з листям. Було й так : приїздили до його, ставили його до стінки розстрілювати. А він казав :

— Простіть, господа... чи то пак, як вас...

Було ще й у ярках—ярки багато знають...

Я : на те революція, на те боротьба.

Він, редактор Карк :

— А все таки вклоняюсь тобі, мій героїчний народі ! Твоею кров'ю ми окропили три чверти пройденої нами путі до соціалізму. Почалося з волинців та ізмаїлівців у Петрограді; продовжується

в посьолках Донеччини, в шахтах і на тихих чебрецевих ланах.

Так от. Карк казав :

— Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?

Нюся підвела очі, подивилась на Карка й узяла його руку. Вона сказала :

— Я так її, я так люблю мою Україну убогу, що прокляну святого бога, за неї душу погублю.

... Було тихо. Вулицею пролетіла прольотка. Карк схилив голову :

— Нас не зрозуміють : як погубити?

... Було тихо.

Нюся заговорила ледве чутно :

— Моя мама рада, що нема вибухів, а я не рада. Свідомістю моєї мами життя керує, а моєю ні. Чого це? Я вночі прокидаюсь і прислухаюсь, і мені здається, що я в оселях і там громи. Потім гайдамаччина, махновські рейди, тачанки, а над ними я горлицею. Як мені хочеться бути горлицею! У нас у маєтку був байрак, і там реп'яхи. Коли підходила до них, відтіля пурхали горлиці й летіли до лісу. Потім до нас прийшли селяни, лаяли нас, і ми поїхали в місто.

Карк підвівся й нервово заходив по кімнаті. Пішов до вікна. Вбирав у груди свіже повітря. На першому поверсі грали на піяніно щось стародавнє, далеке. Було в голові : чия музика? Верді?

Стукало в голову :

— Ала - верди ! Ала - верди !

І ще :

— Губ - трамот ! Ала - верди !

Нюся покликала :

— Вам боляче ? Скажіть правду !

Він :

— Не знаю, я дивлюся вгору — там синьо і нічого не видно, а я щось знаю. Його ніхто не бачить, а я почуваю. Налетить вітер, розвіє його — я про дим — і нічого не буде. Загориться будинок, і довго на всю вулицю йде дух. Тоді буває тоскно.

Нюся :

— Все так, все дим ! Я бачила вчора книжечку, червона, для молоді, про козаччину. Малюнки там. Один малюнок : козаки на морі — величний малюнок. Над ними буревісники, над ними в хмарах сховано блукають бурі. Під ними морська безодня. Це символ безумства хоробрих. І от під малюнком надпис : „Козаки впливають грабувати турецькі міста“. І текст відповідний... Може й козаччина через сто літ буде дим...

Карк зблід і схопився з канапи. Але не повірив тому, чого хотілось. І було тоскно.

Карк пішов у свою кімнату, сів біля столу, в якому був бравнінг.

Так просидів до трьох годин ночі.

... Близько вікна пролетіла пташина, гасли зорі. На міській башті загорівся циферблят.

XVIII

Новелю скінчено... Що? Так, скінчено...

... Велике промислове місто, велике, але не величне: забуло слобожанське народження, забуло слобожанські полки...

... А проте чудові легенди революції теж вирастають тут...

Нарешті коментарій і дієві особи:

1. Автор.

2. Читач.

Читач. Послухай, шановний авторе, де ж твоє авторське обличчя?

Автор. Любий мій читачу, це ж Карків щоденник (для того: розкрити природу типа), і тільки зрідка проривався я.

Читач. Ну, а хто ж ти, шановний авторе?

Автор. Милий мій читачу, редактор Карк думає, що я — рагвені.

Читач став біля вікна й замислився.

Автор. По-моєму, я виконав своє завдання. Га?

Читач мовчав.

У кімнату влетів запашний вітер.

У далекій кузні співали молотки.

За вікном стояв гòрод у вечеровій задумі.

А на горизонті відходило шосе в степову бур'янову безвість.

КІТ У ЧОБОТЯХ

I

Отже про глухе слово : Гапка. Гапка—глухо, ми її не Гапка, а товариш Жучок. Це так, а то—глухо.

А от гаптувати—це яскраво, бо гаптувати : вишивати золотом або сріблом.

... А то буває гаптований захід, буває схід, це коли підводиться або лягає заграва.

Гаптований—запашне слово, як буває лан у вересні або трави в сіновалах—трави, коли йде з них дух біляплавневої осоки.

Гапка—це глухо. Ми її: товариш Жучок.

І личить.

... От вона :

Це тип : „кіт у чоботях“ ? Знаєте малюнки за дитинства : „кіт у чоботях“? Він дуже комічний. Але він теплий і близький, як неньчина рука з синьою жилкою, як прозорий вечір у червінцях осени.

„Кіт у чоботях“ — це товариш Жучок. От.

А тепер я питаю :

— Відкіля вони вийшли—товариші Жучки ?
Скільки їх вийшло ? Га ?

А пройшли вони з краю в край нашу запа-
ну червількову революцію. Пройшли товариші
Жучки, „кіт у чоботях“.

... Ах, я знаю: це Жовтнева тайна. Відкіля
вони вийшли — це Жовтнева тайна.

... Сьогодні в степах кінноти не чути, не
бачу й „кота в чоботях“.

Відкіля прийшов, туди й зник.

... Зникли, розійшлись по шляхах, по кварта-
лах, по глухих дорогах республіки.

„Кіт у чоботях“ — це муралі революції.

І сьогодні, коли голубине небо, коли вітер стиха
лоскоче мою скроню, в моїй душі васильковий сум.

?

Так! Я хочу проспівати степову бур'янову
пісню цим сіреньким муралям. Я дуже хочу, але —
— Я не можу: треба, щоб була пісня пісень,
треба, щоб був —

— Гімн.

Тому й васильковий сум: хіба я створю гімн
„коту в чоботях“, щоб понести цей гімн у глухі
нетрі республіки?

Хіба я створю гімн?

...

От її одіж:

— Блуза, спідничка (зимою стара шинеля),
капелюшок, чоботи.

Блуза колір „хакі“, без гудзиків, колір „хакі“ —
це ж зелений, а вся революція стукає, дзвенить,

плужить, утрамбовує по ярках, по бур'янах, біля шахти — де колір „хакі“.

Вся революція без гудзиків, щоб було просторо, щоб можна розправитись, зідхнути вільно на всі легені, на всі степи, на всі оселі...

— На весь світ!

— Спідничка теж „хакі“, а коли й не так, то все одно так, бо колір з бур'янів давно вже одбився в ній. Так, і спідничка теж „хакі“. Вона трішки подерта спереду, трішки ззаду, трішки по боках.

Але спідньої сорочки не видно, бо революція знає одну гармонію фарб: червіньковий з кольором „хакі“, тому й сорочка була зелена — тіні з бур'янів упали на сорочку.

От.

Капелюшок... а на нім п'ятикутна зоря. Цього досить? А то ще: під капелюшком голена голова — не для моди, а для походу, для простору.

І нарешті —

— чоботи.

Ну, тут ясно:

подивіться на малюнок, той, що за дитинства.

Досить?

А тепер про її зовнішність, а потім —

— про неї...

... Зовнішність.

Русява? Чорнява?

Ясно — жучок.

А втім, це не важно.

... Очі... ах, ці очі... Я зовсім не роман пишу, а тільки маленьку пісню.

Але треба й про очі.

Очі —

— теж жучок.

Іще дивіться на її очі: коли на бузину впаде серпневий промінь, то теж її очі.

А от ніс (для баришень скандал!)... ніс — головка від цвяшка: кирпатенький (Кирпик! — казали й так, поза очі тільки).

Ну, ще зріст.

Ясно: „кіт у чоботях“.

А втім, я зовсім не хочу ідеалізувати товариша Жучка, я хочу написати правду про неї — уривок правди, бо вся правда, —

— то ціла революція.

Тепер мій читач чекає від мене, мабуть, цікавої зав'язки, цікавої розв'язки, а від „кота в чоботях“ — загальновизнаних подвигів, красивих рухів —
— іще багато чого.

Це даремно.

Ми з товаришем Жучком не міщани, красивих рухів у нас не буде:

у товариша Жучка не буде.

За цим звертайтеся до гітарних героїв гітарних поем.

Товариш Жучок — це тільки „кіт у чоботях“ із жвавими рухами, з бузинковим поглядом, що

ходить по бур'янах революції і, як мураль, тягне сонячну вагу, щоб висушити болото...

А яке — ви сами знаєте.

І тільки.

А зав'язки — розв'язки так від мене й не дочекаєтесь. Бо зав'язка — Жовтень, а розв'язка — сонячний вік, і до нього йдемо.

Розв'язка в гітарних поетів... От: „вони поцілувались, кінець“, або „О, моя Дульцінеє! Всаджу собі оцей чингал... Умирає...“

Ми з товаришем Жучком цього не знаємо. Правда подвиги є, але вони не наші...

— А чий?

— Ви подумайте!

Так от. Це не роман — це тільки маленька пісня, і я її скоро скінчу.

II

В цьому розділі я оповідаю про невеличкий подвиг...

— А чий? Ви подумайте!...

... Зима, fuga, буруни, іще буруни...

Потяг, залізниця й рейки, рейки в степ.

На Кубань! На Кубань! На Кубань! Довго паровик борсається в депо: і тут — у депо, і там — у депо...

І тихо в мовчанці стоять снігові станції: може, знову ми будемо бігти сюди розгублені, з запаленими очима, а за холодними станційними

будинками завиюють вовки на журний холодний семафор.

Але сьогодні ми їдемо на Кубань, бо віримо в свої запалені очі.

— Товаришу Жучок!

— Так, і товариш Жучок!

... А чому вона в цьому полку, ви, звичайно, не знаєте й ніколи не визнаєте, бо й я не знаю, а брехати не хочу: це уривок правди, а вся правда — то ціла революція.

... На кожній станції тільки й чути:

— Козаки! Козаки!

Всюди козаки, всюди бандити.

Тягнеться потяг, як ледачі воли в поле, як ледачі воли з поля.

Степ. Раптом:

— Стоп!

— Що таке?

— Нема палива.

...
— Товаріщі! Всеросійская кочегарка в небезпеці!

Д'ех, яблучко, куда котішся,

Попадеш до Краснова — не воротішся.

І раптом:

Ой, на горі та жінці жнуть.

— ... Ей ви, хохли! Чого завили? Буде панихидити — і так сумно.

... Степ. Фуга. Буруни й ще буруни.

—... Ефто п'ятою вагон — антірнаціональної
І скажу я тобі, братяц, про народи. Латиш —
ефто тіш, смірної народ, мудрай; оврей — тож
нічяво. Ходя — катаяць аль тутарін — суварай і
вернай народ. А вот ефто хохол — паняхіда: как
завоя про поля аль про девчину — тякай!

... Степ. Фуга. І рейки — рейки.

— Козаки!

— Козаки!

— Де? Що? Як?

— Хто паніку робить? Сволочі!

Вискакують сотні „наганів“, „бравнінгів“,
„гвинтівок“.

Дехто дивиться з тугою, дехто готує набой,
дехто сів на тендер і полетів: паровик одчепив-
ся й летить по паливо.

— Товаришу Жучок, вам не боязко? Козаки!

Усміхається: в їхнім селі були козаки. О, вона
добре знає, що то — козаки. І чогось засмутніла,
замислилась.

... Довго білі, широкі поля. Довго паровик
не приходить. Нарешті приходить. Тоді знову
відходить у дикий і німий степ.

... Від станції до станції, від холодної ночі
до холодної ночі.

Палива нема. Коли ніч, тоді тріщать станційні
паркани, і тріщать і дивляться з тугою обідрані
діряві вагони:

... „Поезд генерала (ім'я рек)“.

... Від дикої станції до холодної ночі, від дикої ночі до холодної станції.

... Товариш Жучок дістала палива. А дістає так:

— Тьотю, дайте оцю паличку.

— Що?

— Дайте оцю паличку.

— Бери.

Взяла.

— А може ще дасте?

Подивиться „тьотя“:

... Жучок: „кіт у чоботях“.

Іще дає.

... Товариш Жучок заливається:

— Ха! Ха! Обдурила тьотю!

А вона зовсім не обдурила, вона просто — жучок!

Ах, ці жучки в чоботях, вони конче не дають мені покою! Коли я буду відомий письменник, тоді я напишу велику драматичну поему: „Кіт у чоботях“.

...

... Тріщить чавунна пічка — паливо. За вагоном летить, вие дика фуга.

Ідемо на Кубань.

— ... Отак... не так. (Це товариш Жучок).

Отак... не так...

Біля пічки одиниця вагону — може, я, може хто інший, може всі ми.

Вона вчить, як залатати пропалену шинелю.

Але вона каже :

— Дурня нічого валяти. Думаєш, як приїдеш додому, то я з тобою буду і тепер панькатись? Дзуськи! Як би не так!.. На, ший!

Вона нам обід варить, вона наша куховарка — і тільки. Вона безпартійна, але вже має в торбинці товстеньку книжку „Что такое коммунизм“ (без автора)... Издание N-го боевого участка рабочей крестьянской Красной армии.

... Іноді ми їй кажемо:

— Слухай, товаришу Жучок! Чи не можна з тобою пожирувати?

Тоді ми чуємо:

— Дзуськи!

Ми регочемось, бо знаємо, що не всім „дзуськи!“ — у нас є молодий „пареньок“ — так зветься, так звемо: „пареньок“. Він теж кирпатенький, і ми вже бачили, як він обіймав її, і вона мовчала.

... Ну, то їхнє діло.

... Але вона нас конче дивувала, вона іноді вживала таких слів, вела такі промови, що ми лише роти роззявляли.

Безумовно, коли ми думали тільки про ворога, вона ще про щось думала.

— Чи не скінчила ти була гімназію? — сміявся дехто.

Вона комічно сплескувала руками:

— Гімназію? Гімназія для панів. А для нас — дзуськи!

Тоді один неграбний хохол авторитетно заявив:

— Це паходной Ленін...

— Да руки порепані.

... А за вікном стояла туга і звисала туга з дроту, що йшов, відходив за стовпами невідомо куди.

... Хуртовина, морози, станції з заметеними дзвонами, зрідки туга на дріт, а завжди:

— Д'ех! Революція — так революція!

А потім знову холодні вагони, довгі потяги, потяг, як воли, і раптом:

— Стоп!

— Що таке?

— Нема палива.

Паровик одчеплюють, паровик летить у темну дику фугу, у дикий німий степ.

.....

Тільки забув я ще сказати:

Частенько, коли потяг зупинявся на станції „на неопредельонное время“, товариш Жучок, упоравшись біля походної кухні, виходила з вагону невідомо куди, і довго її не було. А відтіля вона приходила завжди в зажурі.

Чого в зажурі?

Це буде видно далі.

.....

Плакати! Плакати! Плакати!

Гу - у! Гу - у!

Бах! Бах!

Плака́ти! Плака́ти! Плака́ти!
Схід. Захід. Північ. Південь.
Росія Україна. Сибір. Польща.
Туркестан. Грузія. Білорусія.
Азербайджан. Крим. Хіва. Бухара.
Плака́ти! Плака́ти! Плака́ти!
Німці, поляки, петлюрівці — ще, ще, ще...
Колчак. Юденіч. Денікін — ще, ще, ще...
Плака́ти! Плака́ти! Плака́ти!
Місяць, два, три, шість, двадцять... ще, ще,
ще...

Гу-у! Гу-у!

Бах! Бах!

Мчались місяці...

Минуло... я не знаю, скільки минуло: може це
було вчора, а може позавчора, а може промайнуло
двісті літ?

Коли це було?... А може це васильковий сон?
Не знаю!

І от — літо, степове літо. Це степи біля Дні-
пра — недалеко Дніпро.

... Тепер ночі в літніх степах.

— Це так чудово, так каламутно!

Знаєте? Сидиш у степу й думаєш про тирсу.
Це так чудово: думати про тирсу, коли вона
таємно шелестить, коли шелест зайчиком: плиг!
плиг!

Це так чудово!

Ах, який мене жаль бере, що мої попередники змалювали вже степ уночі. А то б я його так змалював —

— їй право!

... Я приїхав.

На третій день одержую записку:

„Товаріщ, ви, кажеться, приїхали ещо в п'ятніцу. Преплагаю немедленно зареєстрироваться в ячейке“.

Кажу:

— Секретар, мабуть, жоха, із старих партійців.

Товариш усміхнувся:

— Тебе дивує записка?.. „Это чепуха“. От ти ще понюхаєш дискусію. В печінках мені сидить оця дискусія.

Я зацікавився.

— Що за дискусія?

— Почекай, сам узнаєш.

І не сказав.

... Я пішов.

— Де кімната ком'ячейки?

— Он!

Входжу. Дивлюсь — щось знайоме. Думаю, пригадую й раптом згадав: та це ж „кіт у чоботях“.

Ото штука!

— Ви секретар ком'ячейки?

— Я...

— Вас, здається, товариш Жучок?

— Так.

— Ну, так ми з вами знайомі. Пам'ятаєте?..

Вона, звичайно, все пам'ятає, але вперше зареєструвала мій партквиток, а потім уже говорила... Ясно: минуло стільки-то часу. Товариш Жучок дочитала — прочитала „Что такое коммунизм“ (без автора). Издание N боевого участка рабоче-крестьянской Красной армии. І тільки.

А інше так просто: ходить „кіт у чоботях“ по бур'янах революції і може й сам не знає, що він секретар ком'ячейки, а потім узнає й пише:

„Предлагаю немедленно зарегистрироваться...“

Одно слово, я, мабуть, і не здивувався, тим паче, що минуло так багато часу, а „кіт у чоботях“ і тоді вже був —

— „паходной Ленін...“

І, треба щиро сказати, друге видання Леніна — „паходной Ленін“ — таке ж іноді було суворе й жакне.

От малюнок:

Я завинив.

Товариш Жучок очі драконом:

— Товаришу! І вам не соромно?

— Дозвольте... я ж... їй право... я ж...

Товариш Жучок очі драконом:

— Ваш партквиток!.. Давайте!

Віддаю.

Пише:

„Товариш такой-то в таком-то месяце пропустил столько-то собраний. Получил выговор от секретаря

ком'ячейкі с предупрежденіем винести его недисциплинованность на обсужденіе общественнаго мненія партіи посредством партійнаго суда на предмет перевода в кандидати ілі окончательнаго ісключенія із наших моммуністических рядов.

Подпись“.

Точка.

Коротко.

Ясно.

І — трішки того... ніяково.

... Звичайно, як і тоді (тоді — в дикім степу), на ній колір „хакі“, бо революція знає одну гармонію фарб: червіньковий з кольором „хакі“. Як і тоді, величезні чоботи не на ногу. Як і тоді:

— Дзуськи!

— Як і тоді, бузиновий погляд, бузиновий сміх і носик — голівка від цвяшка: кирпатенький.

... Як і тоді, були ночі, але вже не холодні, а теплі, замріяні — літні степові ночі.

Тільки тепер тривожили нас не козаки, а бандити-лісовики тривожили наш тил. А з півдня навідавав розлютований, поранений (добивали) ведмідь з білого кубла великої російської імперії.

А от дискусія (у печінках сидить!).

Є ходяча фраза: треба бути на чеку і не забувати про чеку.

Зробили перефразовку.

— Дискусія — це бути на чеку, щоб не потрапити в секретарську чеку.

Товариш Жучок каже:

— Сьогодні вечір дискусії!

Ми:

— О-ох! У печінках вона сидить! (це, звичайно, не вголос).

— Товаришу! Дайте мені на хвилину „Азбуку комунізму“.

— Ах, не мешайте, товарищ. От я і забил: как ето? Фу, чорт. Значіт, капіталізм імеет трі признака: найомний труд... найомний труд... найомний труд...

Хтось підказує:

— Монополізація средств производства. І...

— І ідіте ви к чорту, сам прекрасно знаю.

... А от на другім краю: ежмо.

— Камедія! Как все заволновались. Товаріщ Ларіков, неужелі ви не волнуєтесь? Не верю. Не поверю, чтоб ви всьо знали.

Це до одного з тих, що все знають:

— Ну, от, еслі ви всьо знаете, скажіте: когда Тьер разбіл великую французскую коммуну — в 71 ілі в 48 году. А? От скажіте.

— А ви, товарищ Молодчіков, не хітріте, не випитивайте, скажіте просто, что ви не знаете. І тогда я вам скажу.

Молодчіков червоніє, і я червонію, багато з нас червоніє, бо більшість із нас — це ті, що нічого не знають, але цього ні в яким разі не скажуть.

— Це ж дурниці — ці дискусії, наче ми шкільники.

— І правда. На чорта це? Це ж буржуазна метода освіти. Не достає ще екзамена з інспектором.

Іще чути:

— Да, нарешті, дайте мені на мінуту „Азбуку комунізму“.

— Фу, чорт, снова забил. Капіталізм має три признака: монополізація виробництва... монополізація виробництва...

— От бачите, все ж одно не знаєте.

— Ах, оставте мене, товарищ...

Нарешті вечір.

Так: за вікном, як і в інших моїх оповіданнях (не всіх) — громи гармат, а десь у травах, а потім на дорозі — кавалерія. Наша? Кажуть, не наша. А чия? Не знаю. Може ворожа кавалерія, може рейд.

І хтось тихесенько, за травами — „може завтра тут, де ми сидимо, будуть папірці, ганчірки й дух порожнечі, дух побігу, дух крові“.

Але те забувається.

... Доповідач скінчив.

— Товариш Жучок:

— Ну, товаришу Бойко, все таки я нічого не зрозуміла. При чому тут діалектика, коли сказано — історичний матеріалізм? Ви як думаєте?

— Дозвольте, товаришу голова, я собственно слова не прохав.

Товариш Жучок очі драконом:

— Як голова, нічого не дозволяю, а як товариш, прошу вас сказати.

Ми говорили, ми плутались (з нами іноді було навіть дурно).

А все це називалось дискусія.

Товариш Жучок казала:

— Дзуськи! Не так. Ану ви, товаришу Молод-
чіков?

Вона рішуче входила в роль педагога.

А ми бісились, бо в нас було самолюбство. Ми обурювались на нашу бувшу куховарку, на сьогоднішнього секретаря ком'ячейки — на „кота в чоботях“.

... Потім вона бігала, метушилась, збирала жінок, улаштовувала жіночі зібрання, де говорили: про аборт, про кохання, про право куховарки (Ленін сказав).

Кричали:

— Геть сім'ю!

— Хай живе холоста жінчина!

А для плодючої жінчини казали:

— Хай буде інтернат, хай будуть спільні працюючі й т. д. й т. ін.

— ... Товаришу Жучок, можна двох любити?

— Це залежить від того, як ви знаєте історичний матеріалізм. Я його погано знаю, а тому й „воздержуюсь“.

...

Так от —

— багато я написав би ще про товариша Жучка, і це заняття вельми цікаве. Та, бачите, зараз пів

на п'яту, і мені треба вже спішити на партзібрання, бо там —

— товариш Жучок № 2, а це значить... проте коли ви партійний, то ви сами знаєте, що це значить.

Вона написала так:

— Товаришу Миколо (це до мене. Микола Хвилювий). Ви, здається, післязавтра будете вже в Тарашанськім полку, а я зараз буду в резервній кінноті: там щось махновщина, треба поагітувати. Може, ніколи не побачимось, так я вас хочу попрохати: не гнівайтесь на мене за дискусію. Я знаю, у вас — самолюбство, але в нас — темнота. А поскільки диктатура наша... Словом, ви мене розумієте: нам треба за рік-два-три вирости не на вершок, а на весь сажень. З комуністичним привітом Жучок“.

Але вона сьогодні не поїхала, і ми ще побачились.

Побачились от де.

Уявіть — порожня школа, політвідділ. По кутках, на столах сплять. Це — муралі революції. Частина з них поїде в полки, подиви, частина ще буде тут, а потім теж поїде в полки, в подиви.

Це бурса революції.

... Було зоряно, а потім стало темно — пройшли хмари.

Побігла мжичка.

Мжичило, мжичило, і чогось було сумно тоді.
Хотів скоріш заснути.

Але в кутку часто підшморгували носом і не давали спати.

— Товаришу, не мішайте спати!

... Мовчанка.

Мжичка тихо, одноманітно біла у вікно. Хотілось, щоб не було мжички й не торохкотіли підводи: нагадували важку дорогу на Москву — іти на Москву, на північ від ворожих рейдів.

— Товаришу, не мішайте спати.

Мовчанка.

... Ви, мабуть, уже знаєте, що то товариш Жучок підшморгувала.

Вона підійшла до мене.

— Ходіте!

Я здивовано подивився на неї.

... Вийшли на ганок.

Була одна сіра дорога в нічний степ, і була мжичка.

— Ви плакали?

— Так!..

І засміялась:

— Мені трішки соромно... знаєте... буває.

І розказала.

Тоді я взяв, що товариш Жучок, хоч і жучок і „кіт у чоботях“, але і їй буває сумно й буває не буває:

— Дзуськи!

Тоді мені кирпатенький носик розказав, що їй не 19, як ми думали, а цілих 25 літ, що в неї вже було байстря і це невеличке байстря —
— повісив на ліхтарі козак.

Це було на Далекім Сході, але це й тепер тяжко.

Це було на Далекім Сході, коли вона пішла по дорозі за отрядом. А то була козака помста.

... Я згадав сніговий степ.

... Ішла мжичка.

... Була одна сіра дорога й темні силуети будівель.

... ..

А втім, це не диво, що дитину на ліхтарі повісили: було ще й не таке.

Я не збираюсь у вас викликати сльозу.

А от маленький подвиг — це без сумніву.

А чий? —

— Ви подумайте.

... Товариш Жучок № 2,

№ 3,

№ 4,

і не знаю, ще скільки є.

Товариш Жучок № 1 — нема.

Зник „кіт у чоботях“ у глухих нетрях республіки.

Зник товариш Жучок.

... Ходить „кіт у чоботях“ по бур'янах революції, носить сонячну вагу, щоб висушити болото а яке — ви знаєте.

Так:

— піп охристив Гапка (глухе слово, а от гаптувати—вишивати золотом або сріблом—це яскраво).

Ми назвали —

— товариш Жучок.

А історія назве —

— „кіт у чоботях“.

Кіт у чоботях — тип.

Точка. Коротко. Ясно.

Все.

ЮРКО

На Донеччині — завод.

Уночі над заводом темно й недосяжно думає небо. Проливається на небо золото золотого шлаку — тоді в посольку сниться...

На нічний зміні були: Остап, Юрко. Юрко: гори Юри (Швайцарія), юрта, за юртою тайга — холодна, в снігах: бори, бори і нема їм краю.

Був Перекоп, а після Перекопу Юрко сказав: — Або в завод, або за кордон революцію робити.

Послали в завод.

Уночі над заводом, мабуть, проходять хмари; коли з півночі — відходять до моря, коли зі сходу — на запорізький степ.

... Цех. Вийшли. Пізно.

Мовчазно шуміли машини в таємнім напруженні. Зникали постаті за машинами: носили залізо. З гасом стояв дух заводської ночі — глибокої, як море біля японського берега.

Ішли: Юрко, Остап — люди однакові, люди різні. (Приходили дні — холодні й теплі, близькі, далекі... люди однакові, люди різні).

Над посьолком люкси, на заводом ніч. Що думає ніч?

Остап брав великі кроки, Юрко відставав. Дивився на саженну постать Остапову...

—... Так, як почнеш шукати правди, то, гляди, і залізеш у кривду. А чоловік я темний, хоч і пролетаріят. Ну, а Наталка хай ходить до вас, я нічого не імію. Лишь би не в шалапути, не люблю я їх: по-свинячому шукають правди, богородиць нароблють — один розбрат.

... Одчинить двері Наталка, трішки заспана, теплий жіночий дух від неї. У неї ноги трішки колесом і, як у молоденької дівчини, зідхання.

—... Був я в партизанах. Ще з Махном ходив, а що до чого й досі не добрав. Така вже вдача: як вип'ю пляшку, то й за владсть совітів. Большевиків подавай — і квит.

Юркові було образливо, а Остап говорив:

— Мое яке діло, хтось добре — нас чимало. А Наталка хай у ячейку ходить, я нічого не імію.

Болото закумало ніч. Де болото? то — жаби.

Коли увійшли в двері, Наталка в одній сорочці зустріла. Спитала:

— Товаришу Юрко! Що це таке — емісія? А потім: що це таке — девальвація?

— Ти краще постіль постели, — сказав Остап.

А Наталка постіль стелила й уже з сумом:

— Мабуть, довго вчитися нам: революція наша, а слова не наші.

Роздягались, говорили. Потім Наталка увійшла в Юркову кімнату, білою плямою стала край столу.

— Я забула зачинити вікно.

— Зачиніть.

Вона мовчки вийшла. Юрко думав про неї. Боліли плечі, боліла спина — цілий день носив рейки.

Без революції, коли нема творчости, життя тече нудно, одноманітно (або, або: дух творчости, дух руйнування). Живе в посьолку багато людей. Багато з них творять, багато — так.

Ранком, коли пролетять тьмяні одуди світанку, гудок. Один, два, три. Наталка будить і чоловіка, і Юрка. Остап іде раніш, Юрко — потім. (Потім): кидається до дверей. Наталка зупиняє.

— ... Що?

— Подождіть, я вам сніданок загорну, все одно запізнались.

... А то підставляє під його обличчя дзеркало.

— Гарний?

Він знає, що все обличчя в сажі. Йому ніяково: чотири дні лягав не роздягаючись. Не вмивався.

— Ех, Наталю!

Він зідхнув, але зачепити її не відважився. Поспішає через сонний посьолок. Повз Торця парує, а далі парує в степу: тоскно дивитись на степ, де мріє далина. Наталка дивиться синьо, так буває не часто, так дивляться не всі.

І все таки Юрко звичайнісінька людина, хоч і комуніст (це не Америка, але — істина, здорова логіка). Уже проклинав завод — важко, а коли приходив додому, уперто думав про Наталку.

Тече життєва ріка одноманітно, глухо перекликаючись в осоках (зелене баговиння в громовицю глибоко сидить у воді, і йому не страшно).

Єсть заводський клюб. Улаштовували вистави — заводська молодь (заводська молодь у футбол і лянв - теніс грає). Сьогодні улаштовували таку — надиво. Сам робітник написав: і рай був, і пекло було. Виступали (як треба) промовці: один доповідач, решта — так, свої, заводські.

Одному кричали:

— Та ти, Юхиме, мабуть, злізь, не шкандаль нашої фірми.

Юхим не слухав і все таки договорив. І все таки закруглив. Були оплески. Закінчив „урою“.

Хтось ударив по халяві й із задоволення зазначив:

— Хоч свійський, та хитрий... Щоб тебе дощем намочило!...

Остап, Юрко, Наталка — теж на виставі. Остап теж сказав:

— От тобі й революція: і не видно її, і видно її. Як ота благодать з неба: щось, десь, а в руки не візьмеш, мов ужак, вислизне.

Наталка сиділа поруч Юрка. Її тіло торкалось його тіла, і йому було гарно.

І спитала Наталка:

— А що це таке, що капітал Маркса, і „Нива“ Маркса: директорша колись виписувала?

Юрко сказав Наталці, і зраділа вона:

— А я оце два дні думаю: як же це так, що і в буржуїв був Маркс, і в нас Маркс. Невже одурили Леніна?

Прийшов... антракт. Після вечора були танки. Юрко позіхав.

Заводський паркан перстніє мармурово: сіверко, димно, похмуру. Вийдеш за ворота — жовтява безпорадність ланів. Заглядають, відбігають назад,

Ах, давно це було, за молодости молодої, коли юні дзвони юність молоду дзвонили...

... Кричали, кричали „кукушки“, стукали, стукали молотки за брамою, а назад нема вороття.

... Посьолок забайрачився у вітах.

До заводу ходять через залізницю — доріжка така, вторована, повз Торця — ріка така: фабрично-заводська, ховається в степах.

Ходив Юрко. А до Юрка приходили комітетки, секретарі. Казали, що не так лекції читає, що доба епізодичних пройшла. Юрко згоджувався, а десь на споді своєї душі запитував: а ви звідки знаєте? Фамільярно похлопували його по спині, а йому було чогось неприємно. Таранкуваті, мамулуваті, „типічні сурйози“, але вони вважали себе за справжніх представників пролетаріату.

... І сказав Остап із кутка:
— Все це гарно, а ще б краще було, коли б хто з вас хоч півпляшки дістав.

Голова фабзавкому примружив око:

— І справді, хлопці, чи не випити?

Юрко запротестував. Тоді підійшли всі й стали його уламувати.

— Пий, та не пропивай розуму, — сказав секретар.

І Наталка підійшла:

— Та що це ви, Юрко! Невже ми в черниці приписалися? Хіба таки Троцький не п'є?

Він хотів сказати, що не п'є, але подумав, що йому однаковісінько не повірять: „він же з ним не живе“.

... Вийшли в садок, горіли зорі, текли потоки, зоряні: аероліти.

... Випили небагато (більш не було) і закінчили. Говорили.

— ... От тепер і я скажу: подавай мені більшовицьку владу, а хочеш, то й у саму ком'ячейку записуй.

Наталка сіла біля Остапа:

— Що в п'яного на язиці, то у тверезого на думці. Товаришу Юрко, запишіть його в ячейку.

Наталка говорила щиро, і обличчя її було світле, як винне повітря восени — ранньої.

... Над заводом знову думало небо — темно, недосяжно.

Секретар сказав:

— Плюю на всіх і вся. Моя власть і баста

Його спитали:

— А я?

— І твоя.

— А я?

— І твоя.

Наталка взяла за руку Юрка:

— І їхня?

Всі подивились і подумали, а секретар кинув:

— Це гість.

А Остап п'яно й нахабно засміявся:

— Це той, як його... як ото мітинг був... —
попутчик. Ха... ха...

Юрко спалахнув, а всі зареготали, а секретар похвалив:

— Нічого, хоч попутчик, зате дорогий, — і похлопав Юрка по спині.

... Зорі зазорили все небо. Було тихо, а на залізниці кричав паровик.

Сьогодні возив рейки вагонеткою Юрко, з вальцювального цеху.

... Залізо співало. Надворі дніло, верещали молотки. В гострих лезах тонкого упаду Юркові тихі спогади.

„... Попутчик... так...“

Бантини, бетонні крокви й залізне, кам'яне —
ми. Ми — король землі. Ми той, що в сказано-

рухомому танці машин керує огняною електричною вагою — непереможною, всесильною.

„... Отче наш, електричної системи віку, да буде твоя непохитна воля там — на землі, як тут — у заводі“.

... У вальцювальному цеху кипіло штавбування нагартованих шматків. По підлозі вогняні гадюки плазували з дріб'язким сміхом.

„... Попутчик... так...“

Юрко відпочивав, Остап стояв біля розпаленої печі. В руках важка крицева жердина... Крізь щілини проточувались огняні язики, бурхотала біла курява нагартованого кубла. Стогнала — на зовнішнє повітря.

Остапові м'язи залізні, спіругові. Він крикнув: — Е-ех!

Стукнув (енергійно) по землі жердиною і ще: — Подавай! Подавай!

Підкотилась одноколіска до печі, щільно при-тулилась, як дитина до матеріної спідниці. Остап із силою одкинув дверцята й зашилив у пащу жердину.

І була біла курява, а в ній казковий велетень — Остап. Він боровся з огнем і знову крикнув: — Держи!

Раптом полилась біла маса, і бухнувся нагартований опецьок.

— Гата!

„... Попутчик... так...“

Юрко дивився на це не вперше.
Нудить під серцем — так завжди.
Довгі дні цілого року, тиха лютість, спругова
Остапова сила. Підійшов.
— Закуримо?
— Давайте!
Помовчали. Говорив Остап:
— Ну, що? Сказали в ячейці, що Наталка
пила?
Здвигнув плечима Юрко.
Мовчали...
Вони були люди різні, люди однакові.
Залізо співало...
Люди жили не тільки в заводі — і за заводом.
Люди — не воли. Ходила Наталка, ходив і Остап:
„гуляти“; Юрко майже не ходив.
(Я думаю про кінець етюду. Як жили інші —
про це в другий раз).
... Блимали червневі зоряниці — це зорі. Палав
краєвид — за вечером. Було душно. Заводська мо-
лодь уїдливо домагалась, щоб Юрко читав їм лек-
ції. Він говорив, що не має часу, а вони знову
приходили й знову домагались.
Остап пішов у трактир (знову був трактир).
Прийшли о шостій годині з заводу.
У кімнаті був він, Юрко, і Наталка — червона,
горіли очі. Підвела очі від книги.
— Гарно...

— Вам подобається книга?

— Мені подобається книга.

Він подумав і взяв її за руку.

— Гарно?

— Гарно.

Він сів біля неї:

— Гарно?

... Були останні дні червня, запашні, в садку куделів цвіт, летів.

Зацвіла метелиця — літні курделі.

Держав її руку, вона знизила вії.

Він зрозумів, і йому забилося серце.

... Проходила літня метелиця, а в кінематографі грала музика — міщанський мотив: присмерк, будні, зажури, як до революції.

Пересипались дні, пересипались тижні: у кошику часу — сині ночі, далекі зорі, рожеві дороги, бузкові ранки.

І прийшла неділя. Наталка сказала:

— Ходіте над берег Торця.

(Остап пішов до фабзавкому).

Юрко:

— Ходіте!

Сказав просто, було не просто.

Пішли левадою. Наталка сьогодні надто весела, сміялась, і стан їй манливо колихався. Була, як і завжди, босоніж, а тому, проходячи повз колючок або кропиви, вона раз - у - раз голосно скрикувала.

А коли вони зійшли на стерню, Наталка сіла на землю й рішуче заявила:

— Я далі не піду.

Юрко сказав:

— Ходіте, товаришко.

Наталка сказала:

— Не піду! Не піду!

Він знав, чого вона хоче, і з незадоволенням кинув:

— Я не Остап, у мене бичачої сили нема.

Тоді вона підхопилась:

— Остап! Остап! Остап!

Поперед них промайнула стьошка срібно-лускової ріки. Підбігли до верби, що самотньо на березі Торця стояла. Сюди зайшов дим Торецького заводу.

Коли сіли в тіні лапастої гілки на піску, Наталка з реготом розказувала, як вона маленькою дівчиною хотіла була колись купатись, та не встигла роздягтись, як біля неї виріс директорів син.

— Тепер, кажуть, за кордон утік. Він хотів зомною купатися, а я на нього наплювала: таке плюгавеньке та паршиве.

Потім вона спустилась униз, до води. Забулькала, уважно розглядала куц осок.

Біля Торця вогко, а тінь од верби до західсонця лапастіша, густіша. За Торцем широкі мовчазні поля. Сонце мжичить золотом на ріку. Полями йде легкий смуток.

Юрко сів біля Наталки, обняв її однією рукою. Вона не говорила, дивилась униз. Він узяв її за талію — вона не говорила. Він поцілував їй шию — вона не говорила.

Юрко подивився назад — було широке поле, і все було видно. Вони сиділи цілу годину — так.

Вона не говорила.

Юрко думав її схилити на землю.

Тоді на ріку упала із сходу важка синя тінь — ішла ніч.

І сказала Наталка зажурно:

— От я вже й забула. Ніяк не запам'ятаю емісію й девальвацію. Оце з півгодини думаю — де те, де інше! Думаю, думаю і ніяк не пригадаю.

Тоді Юрко раптово підвівся, а Наталка подивилась на нього здивовано. Юрко сказав:

— Пора додому.

... Вона ледве наздогнала його.

Юрко писав до товариша (завтра): „... досі почуваю гармати, досі бачу барикади. Клянуся, що комуніст. Я не винесу цієї тиші. Припустім, я не пішов на завод. Ну? Я завідував би райрибою. Ти розумієш — райрибою!!! А може райсіллю? Ха! Чого мене не пускають за кордон? Я ладен робити замах хоч на самого Пуанкаре. Я р'одився для вибухів... А на заводі я теж не можу — тут треба марудної праці, а я не

можу. Я досі почуваю гармати, а завідувати рай-
рибою я теж не можу. Я...“

Він (Юрко) писав довго, надхненно. —

Ще була вночі тривога і гули гудки — на заводі
пожежа.

Остап прийшов пізно — тількино ліг. Підвівся,
розбудив Юрка:

— Пожар!

— Де?

— На заводі.

Юрко сказав:

— Я захворів, я не піду.

Остап одягався, скаржився:

— Поставлять його за інженера, а воно ні
бе-бе. От і пожар.

Юрко не стерпів:

— А ви, мабуть, і сьогодні випили?

І відповів Остап байдуже:

— Це наше діло, заводське.

І вийшов.

„... Попутчик... так...“

Наталка, як пішов Остап, одразу захропла.

За тиждень був суботник: після пожежі при-
бирали. Пішли на роботу всі. Юрко не пішов:
йому лагодитись до лекції.

У посьолку було тихо, тільки діти на вулицях
кричали.

Юрко підійшов до Наталки:

— Наталю! — і голос йому затремтів.

Вона подивилась на нього й зблідла.

— Що таке? — і сіла на ліжко.

І він сів.

— Я вам, як товариш, як...

Вона подивилась на Юрка — йому горіли очі, і їй спалахнули очі.

Він узяв її голову й міцно обняв.

Вона тихо говорила:

— У мене не було дітей... Що ви кажете?... Я не хочу...

... На розі в меду горіла липа — прийшов со-
лодкий дух.

—... Що ви кажете?... А Остап?... Не хочу...

(Я зупинився на найцікавішому місці. Правда? І як ви думаєте, чи не час мені кінчити й почати нову новелю? Час, певно, час. Отже останнє зу-
силься!).

... Хтось закричав на вулиці. Наталка наста-
вила вухо. Потім підхопилась.

— Якесь нещастя.

Заводські жінки чують нещастя — серцем. Ви-
скочила...

... На розі в меду горіла липа...

А потім у кімнату внесли Остапа й положили
на ліжко.

З крана зірвалась стальна хрестовина й пере-
била Остапові праву ногу.

НА ГЛУХІМ ШЛЯХУ

Глибокі борозни літ... І це — тоска... Куди
сховаюсь від могил твоїх?

... А втім, добре: і штучні вона мала, та з
часом повипадали з омети. А постать її прибила
чвиря. Знаєте — чвиря на глухім шляху.

... Мороз коле скло, мережить скло.

Школа, кляса...

До повіту — 60, до станції — 80.

Навкруги: глуш,

глуш,

глуш...

Це глибокий чатинник моєї несибірської тайги.

... Знаєте, милий друже, от мініатюрний фраг-
мент із забутої розвіяної поеми „Азія“.

„... В п'ятому віці — дикім і далекім — від
Уральських хребтів, від Волзьких скель до
тихих голубих вод Дунаю: гуни, сармати, гер-
манці... І вбив син Мундцука свого брата
Бледу. Скажений Аттіла, король гунів.

... Проходили віки. І прийшов глухий вік — XIV. І на невідомих азійських верхів'ях підвелась грізна постать Тамерлана...

Це nota bene до моєї віри: велика істина землі: сонце підводиться на сході.

... Сосни гудуть-гудуть...

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азійський край!

... Школа, кляса.

Дітвора співає:

— Ніхто не дасть нам ізбавлення: ні туз, ні дама, ні валет...

... Наталя Миколаївна стурбована. Наталя Миколаївна біжить:

— Боже мій, діти! Не можна так співати: це ж пісня державна!

Наталя Миколаївна скінчила прогімназію — то так далеко! — Нестір — сторож:

— ... Миколаївно! А хліба вже, мати, нема?

— Ах, Несторе! Боже мій! Чого ви турбуєтесь?.. Я якнебудь...

Вона... „якнебудь“. Нестір:

— Ох, Миколаївно! Святий ви чоловік. Потому як мені уздрівається: забули про нас буржуази... Пожалуйте, махорочки...

— Закурюють. Нафти нема. Ночі довгі, як степові дороги на великій рівнині. На холодній печі, в ганчірках — фунт сухарів у кутку і старе тіло. А ще старе біля порога: Нестір.

Тоді сни... А може, таємна яв?

— ... у другому двадцятого століття двадцять років тому він приїхав бадьорий і радісний, як сама юність.

Стояв вересень. Стояли блакитні далекі простори. Тоді обрій цвів гарячими маками, і облітали пелюстки, і обгортали мозок.

На серці співала струнка, біла, як молоко, береза: у неї пишні молоді перса, у неї золоті кучері...

... (— Ляжу на твоє тьмяне лоно, мій коханий, невідомий обрію!..).

... Над архіпелагом осель, у м'ятову даль лінула березова пісня.

... І курів далекий обрій, і пахли в мріях мальтійські мандарини й африканський мигдаль.

— ... Наталочко! Мое миле котятко! Я ввесь дзвеню цурковим троском... Там, десь на Великих Зондських, на вулкані Смеру. Наталочко! Моя зелена наядо!

Тоді кипіла скажено друга молодість, тоді не вірила, що йде тридцята весна, бо в очах темніло, а під ягодою тугої перси ревли від солодких мук отари самців.

Вона:

— ... Олексю! Мій божевільний! Я п'янію...
Налий усю мене столітнім медом, туманним хмелем,
Олексю! Розірви мені сорочку!

... Мчався багрянний олінь по горах, по долинах
часу. Над байраками летіли журавлі! Курли!
курли!

І прокинулась ріка до порогів.

(— Гей ти, Дніпре! Гей ти, сивий! Чи довго
ще до навігації?)

... Над оселями проходили сторожки ночі. Про-
ходили ще по осоках, по заводях і далі в простір,
лісовими стежками, за узлісся.

(— Ляжу на твоє тьмяне лоно, мій коханий,
невідомий обрію!)

— ... Миколаївно! Чи чуєте?

— Чую, Несторе!

— Мабуть, прийшов кінець. З'їли сукини
сини революцію.

— Бог його знає, Несторе! Та тільки я думаю:
все гарно буде. Отже на тому тижні приїздили
з наробразу, казали: все гарно буде.

... А сосни гудуть-гудуть...

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азійський край!

... Чиркнув сірник. Нестір запалив свічку:

— Отож учора був на базарі, так оратор ка-
зав: такий із наших... Треба, каже (читає по

записці)... двадцять п'ять архівоєнських кому-
нізмів... Щоб, значить, була правда... Що ви на
це скажете?

... — Пф! — свічка погасла.

— Бог його знає, Несторе!

... Перший осадчий прийшов з Пра-
вобережжя через Сагайдак — великий
чумацький шлях. Перша хата була на бе-
резі. Але ріку випивало сонце, а тросків
підрізували роки, і відходила вода в
долину. Тоді будівлі стояли на горбах,
а вулицею летіли бенгальськими вогнями
піски.

... Співала:

— А я дівчина Наталка, а зовуть мене Пол-
тавка...

— ... Наталочко! Моє миле котятко!

... Він приїхав до бунту, коли в глибинах осель
ріс бунт. Говорив про бунт — такий гострий, як
бритва на горлі, такий грізний, як смерч в океані...
шумують, шумують води: вал за валом. На сході —
маяк. Рев сирени.

... А друга молодість і в Нестора була: Наталя
Миколаївна — це недосяжні кургани зір.

... З Нестором Олекса й посадив цю сосну.
Тоді, двадцять літ тому.

... А бунт виріс і положив бритву на горло.
Він:

— Наталочко! Я йду туди, до них!

— Іди, милий.

Він пішов і не вернувся: не вертаються — хто в бунт.

... У Сибір на золоті розсипини по Володимирській пройшов каторжник. І не прийшов.

... І знову сни... а може, таємна яв?... Хіба знала, що в неї закоханий цей незграбний борода-тий Нестір?

... Плоть не розцвіла в закладний час. Від нього, від Олекси. І ніколи не було. Школа осунулась. Сосна росла й ховала дорогу, що на Сагайдак.

У п'ятому двадцятого століття проходив останній шквал другої молодости. І після заняття з сумом дивилась (з сумом врзаної стеблини) на Нестора. Як вона хотіла, щоб він зрозумів її.

Але не зрозумів. І одійшла друга молодість... А третя ніколи не приходить.

... Брили роки. Пролітали журавлі, горіли світанки, горіли зорі. А вранці в садках шуміла діамантова паморозь.

— ... Чи скоро земля воскресне? І біжить глибокий чатинник моєї несибірської тайги назустріч свіжому вітрові...

День за днем, рік за роком — у вічність... (— Гей ти, Дніпре! Гей ти, сивий! Чи довго ще до навігації?).

... Нестір ходив у суботу по пошту за десять верстов і приносив відтіля пошту й тютюн

„Бурас“ за дев'ятнадцять копійок, у синій обгортці. До глибокої ночі вони курили й грали в хвильки.

... Азія — не Азія. Провінція — далі, провінція — глибше. Далекий обрій димиться. Темний вітер, сіверко. Білий вітер. Замело доріжки, вовчі стежки, заячі сліди. Повставали замети, набії. За сараєм іржала, вила і рожала замети ніч.

... А сосни гудуть-гудуть...

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азіятський край!

... Уранці підвівся багрянний диск холодного сонця. І стояв чатинник, як бабусина казка. Стояв по груди в снігу. На вітах горіли червінці. Це остання згадка другої молодости.

... Але скоро вітер знову підняв хмари. Вдарив у диск холодного сонця. Розбив диск холодного сонця.

І знову fuga.

... А в школу таки зібрались. У лахміттях федеративного добра. У школі біженець Стасик.

Наталя Миколаївна читає історію: — Поляки гнітили український народ.

Дітвора до хлопчиська:

— Стасику! А ти ж полячок!

— Бережись, Стасику, задавимо тебе вночі.

І скаржилась Наталя Миколаївна. А Наталі Миколаївні кажуть:

— Навіщо ж ви так говорите?

— Боже мій, нас так учили в прогімназії.

А то ще буває з богом. Діти:

— Ми в клясі в бога не віримо, а вдома віримо, бо й Наталя Миколаївна вдома вірить: ми самі бачили.

І ще:

— Наталя Миколаївно! А навіщо ви ікону зняли?

— Ах, діти, ікон уже в клясі не можна вішати: наробраз не дозволяє.

... Давно це: до Наталі Миколаївни з'їжджались із сусідніх сіл учителі, вчительки, фельдшери й грали у фанта. Це теж спогади.

А село темне й гниє в пранцях. Медикаменти за горами, за морями. В селі уміють лікувати бешиху.

Вечір. У кімнаті самогонний апарат. Нестір:

— Ну, вже завтра обов'язательно продамо дві пляшки, а тоді й хліба купимо.

— Купить, Несторе!

... Налили по рюмці. Випили... Темніе... І знову надворі фуга.

... А сосни гудуть-гудуть...

— Чого так сосни гудуть?

— Хуртовина. Вітри.

Ох ви, сосни мої — азійський край!

СОЛОНСЬКИЙ ЯР

I

До слобожанських Млинків підійшли могутні ліси Полтавщини і за три верстви зупинилися.

Стоять стіною хмуряться.

В гушавину доріжка по папороті, повз сизих кущів, до Солонського Яру.

Солонський Яр: яр і село.

В селі пахтить дубовим молодняком, стоїть над яром - селом, а нижче, в провалля поплентались стрункі й темні явори, і тільки за десять верстов виринають, щоб мовчазно відійти на захід, на південь.

Удень над селом сковзається клапоть перломутрових хмар, а вночі хмари зникають за проваллям, тоді Солонський Яр горить огняницями — і ліс, і село, і небо.

Тоді горить, чарує папороть.

Солонський Яр — природна фортеця.

Солонські острожники казали:

— Є Холодний Яр, а це — Солонський Яр...

Атож...

А в Млинківській волості скаржилися :

— І сукини ж сини ! Прахвости ! Чортового батька видереш їх відтіля.

Чухали потилиці, збирались на сходку. Міркували. Іще чухали потилиці.

— Яку тут прахтіку зробити ? Га ? Запетлювали, як той казав...

... Коли приходить ніч, Млинки напружено дивляться на темну стіну полтавського лісу й чекають. Але невідомо, в яку кошару забредуть солонські вовки. Тільки вранці шумить село.

Вранці дізнаються, кого обібрано „до цурки“.

... Стоїть могутній дуб на півдорозі до лісу, а до нього сіріє ранковий шлях, од вітряків перехиляється на ділянку молодняка.

У немите вікно волосної ради дороги майже не видно.

Савко Гордієнко, безусий голова з гострим обличчям, подивився у вікно й підійшов до натовпу.

— Ну що ? І сьогодні обібрано кого ?

— А як же : Матвія Юхименка.

Підійшов ще один селянин і безпорадно розвів руками :

— Не інакше, як дивізію треба сюди.

Притакують.

У кімнаті смердить архівним папером, а писарчуки перами риплять.

Савко вдарив себе по чолі :

— От напасть... Прийдеться воювати.

Згодились.

— Дивіться, вам видніше... А що нападсть—то правда.

Але Савчин сусіда попередив:

— Ти гляди, Савко, п'ять предсідателів ухекали, то... може, й тебе отпралять на той світ. Це, брате, тобі не австріяка.

... А в село із Солонського Яру вилазили по-статі й зникали за тинами. Іще чути було там про Савка:

— Така йому фортуна: плохий буде—хай головує, а зачепить—лихо буде...

... Над Солонським Яром розтанув останній промінь, у лісі почало темніти. Із півночі попливла хмара, теж ішла на захід.

... Пахло дубовим молодняком.

II

„... Наказую негайно виловити банду, що в Солонському Яру. Отряда прислати не можу, бо майже всі люди в роз'їздах“.

Такий папірець від повітового військового комісара!

Савко подумав: „Дійсно пора“.

Зібрав міліціонерів:

— Гайда!

Міліціонери—старі партизани, дух партизанщини глибоко сидить.

Рудий міліціонер, старшина, каже :
— А що, того... можна буде в Солонівці самогону... Чуєш, Савко?

Голова не чує, задумався. Думає він, що йому робити : острожників, звичайно, на селі не застанеш, а солончани своїх не видадуть.
... Скоро в'їхали в ліс.

Коні наставили вуха й прислухаються до луни, що гулко йде в гушавину від ударів копит.

Глухі столітні ліси Полтавщини, і чогось тут журливо.

Насторожились кущі, тріщать гілки. Іноді коні збочують, і тоді шелестить листя на весь ліс.

Рудий міліціонер поліз за кисетом, а другою рукою порівняв свого коня з Савчиним.

— Слухай, друже, може, не будемо тривожити їх, уладнаємо?

— Це кого? Солончан?

— Авжеж!

Савко сказав :

— Наказ єсть з уїзду. Ніззя.

— Ага... Ну, то інше діло.

А потім погладив корявою рукою коростяву шию свого коня.

— Слиш, Савко! Кажуть по газетках — румунський король селянам слаботу проголосив?

— А тобі що з того?

— Та як же : все таки слабота...

Савко скрушно похитав головою:

— Мало тобі слабоди!... Під ким ти сидиш: під королем, чи ні? Ну?

— Звісно, що ні.

— Ото ж бо й є. Бандисти ви гарні, як на вас подивишся.

Останні четверо міліціонерів пахтіли цигарками і мовчки оглядали гущавину. Сизий дим махорки хмаркою стояв над отрядом, а потім струмками розходився за вітами, за зеленню.

...Під'їжджали до Солонського Яру.

Доріжка веде прямо в село, а треба заїхати з іншого боку.

Пустили коні в гущавину, й зашумів, затріщав ліс.

Загінчани потикали обличчя в арчики, а коні легко хропли й уперто продирались до ріжі.

Сонце давно вже гримало над лісом, але тут його не було.

Тут ніколи не було сонця й завжди стояла тінь.

...Порішили: коли виїдуть на ріжу, гайда на Голохватський край (це квартал у Солонським Яру). Гвинтівки приготувати, але без наказу голови не стріляти.

Іще продирались, і нарешті крізь гущавину прорізалися стьожки світла.

Нарешті загін вискочив на ріжу.

...Загавкали собаки. По ярку забігали постаті.

— Стій! Куди біжиш? Стій!

Голоси загінчан метушилились у зелені, і з усіх кінців одкликалися луни.

Савко скрикнув:

[— Стріляй у повітря!

Бухнувся випал над Солонським Яром, і раптом село стало мертве.

Підїхали до голохватських будівель.

— Дома хазяї?

Виходили баби, перелякано дивилися на загінчан, але, впізнавши млинківських хлопців, сплескували руками.

— А, щоб вам ні дна, ні покришки. Як же ви налякали. А ми подумали—і справді комунія наскочила.

Савко суворо подивився й спитав:

— Де ваш предсідатель?

— Який предсідатель?

— Та староста ж!

— Так би ви й казали... Марфо! Ану бо, поклич голову.

Незабаром прийшов і голова.

До нього:

— Де твої голохвастівці? З уїзду прийшов наказ заарештувати їх.

Усміхається:

— Де ж я їх візьму... Господи! Ліси ж такі, слава тобі, Миколає угоднику, не маленькі—е де сховатися.

А потім заморгав підсліпуватим оком:

— Пожди, Савко, я, мабуть, піду дістану чогось. Як же так: гості приїхали, треба ж таки підправитись.

Савко рішуче одрізав:

— Нікоторого гвоздя! Спольняй, що требують.

Рудий міліціонер досадливо почухав потилицю:

— Слиш, Савко, а могорич і не помішав би, їй-богу!

Але млинківський голова нічого не слухав. Наказав своїм хлопцям вибирати з голохвастівських скринь шмаття, а „старості“ наказав негайно подати підводу.

Зарепетували, заскиглили баби; заметушився „староста“.

Зашумів Солонський Яр.

У кожній хаті було розчинено скриню й повибрано з неї одіж на підводу. А, від'їжджаючи, Савко пообіцяв ще й спалити все голохвастівське кубло, коли острожники не являться доброхітно в Млиники.

Скоро загін із підводою зник у лісі, і до хатів посунулися чоловічі постаті. І довго чути було грізний гомін у Солонському Яру.

III

У Млинках гомонів базар. Декілька осілих тутешніх циганчат сіпали коні за хвости й вигукували, як і двісті літ тому.

Бігали, лопотіли перекупки.

А біля блискучих гір горщиків стояли поважні ганчарі Полтавщини.

Савко й рудий міліціонер носили по базару шмаття, що забрали в Солонському Яру, і викрикували:

— Люди добрі, пізнавайте своє добро!

Підходили, лапали одіж, хитали головами, але ніхто не ризикнув пізнати своє.

В натовп падало біле сонце й пахло сливами й яблуками. Пахло ще кінським потом, і мукали покірні корови.

... До Савка підійшов низенький чоловік в обідраній свитині. Обличчя йому стягнуло зморшками, і здавалося, що він плаче.

Полапав зелену хустку, погладив її ніжно й ледве чутно промовив:

— Конешно, Дуньчина... Дуньки моєї...

Але раптом зник кудись: впірнув у натовп. Тільки біля „потребілки“ він підійшов знову до Савка й тоненько, ніби горох розсипав, запитав:

— А що, Савко, чи не чути, довго ще війна буде?

А потім ще полапав зелену хустку й зідхнув про себе:

— Конешно, Дуньчина...

... Мекають вівці. Через базар пройшла отара, і пил сховав сонце. Десь викрикують щетинники, і біжить гул за вигін, де стоять забиті панські будівлі.

— Люди добрі, пізнавайте своє добро!

... Але не бачить Савко, що за ним стежать солончани; злосливо, лукаво дивляться на нього,

А коли повертається до них, вони показують йому спину, а по спині бісового батька пізнаєш.

Рудий міліціонер виблискує червоним носом, і від нього далеко несеться дух самогону.

Іще з годину походили — ніхто не признає...

— Що за напасть!

Пішли у волосну раду, зложили солончанське шмаття біля шахви.

... В раді повно народу.

Зайшло декілька чоловіка в кімнату голови:

— Не так ви робите, Савко, не слід його виносити на базар.

— Чому це?

Підійшов до Савка Онищенко, з комнезаму, на вухо каже:

— Тут вони.

— Хто це?

— Та солончани ж, голохвастівці.

Вдарив себе Савко по потилиці:

— Так он воно чого ніхто не визнає!

Покликав рудого міліціонера:

— Зараз збери хлопців, треба оточити, голохвастівці тут.

Похитав головою рудий:

— Де там їх тепер найдеш... Давайте, мабуть, удвох.

Ніколи Савкові базікати, схопив гвинтівку й побіг.

Ходить повз ганчарів, ніби горщики уважно розглядає, а сам оком уп'явся в натовп.

Грає сонце в горщиках, і весело виблискують гори ганчарського добра.

... А голохвастівці, мабуть, запримітили щось недобре — до коней пішли.

Нарешті Савко побачив їх. Кинувся в натовп.

Але вже було пізно, і тільки пил закурів до вітряків, що на полтавський ліс.

— Гей, держи!

Савко націлився й вистрілив.

Галас ! Галас ! Галас !

Але голохвастівські коні зникли вже за вітяками.

Кинувся Савко до волости, скочив на кобилу, покликав рудого міліціонера й гайда за солончанами.

... Затривожився базар, ганчарі заходились складати горщики на вози, циганчата потягли за хвости коней, посунули люди до дворів.

Тільки щетинники уважно розглядали свій крам у скриньках і ще закликали до себе наляканий нарід.

Десь кричала перекупка :

— Куди ти потягнув, харцизяко ! Людоньки добрі, держіть злодія !

IV

Темна наша батьківщина. Розбіглась по жовтих кварталах чорнозему й зойкає россою на

обніжках своїх золотих ланів. Блукає вона за вітряками й ніяк не найде веселого шляху.

... Болить наше мільйонове серце, і хочемо запалити їй груди своїм комуністичним саявом... Темна наша батьківщина...

... Змилені коні зупинилися на узліссі. Сказав Савко :

— Втекли !

В рудого міліціонера од скаженого бігу ніс був мов та цибуля. Втирав хусткою піт.

— Повернемо, мабуть, додому, чи що ?

— Ні ! Гайда на Солонський Яр.

— Та чого ж ми поїдемо ?

— А того, що треба видивитись, осточортіли вже.

Рудий казав, що небезпечно вдвох у таке кубло теліпатись. Але Савко був упертий.

Поїхали.

За півверстви зупинились, позлазили з коней і з гущавини оглядали Солонський Яр. Савко сподівався, що біля дворів буде метушня, але по вуличках нікого не видно було : і яр, і ліс, і село — усе ховалося в зеленій тиші.

Так перебули, мабуть, з півгодини. Потім Савко казав переїхати на другий край, що поринув у дубняку, куди не добиралося око.

Коли посідали на коні, в ліс зайшов уже вечір, і знову гостро пахло молодняком. Зірвався заець і залопотів по листях.

(... Темна наша батьківщина, і темні в ній ліси. Тягнуться вони на Пслтавщині мовчазно на захід, на південь).

... Казав міліціонер :

— А, може б, помирилися... Сlish, Савко?

— Ніззя...

— А то, їй - богу, могорич запили б...

Савко гостро дивився в гущавину.

Сонце, мабуть, уплигло за обрій, і в лісі ходив уже важкий присмерк.

Коли знову з'їхали на стежку, що веде на Млиники, Савко раптом схопив рукою гвинтівку. Але в цей момент гримнув випал, і далеко пішла грізна луна.

Коні рвонулись і кинулись з лісу.

Засвистів вітер.

Гримнув ще один випал, і зашумів ліс від цокоту копит: за млинчанами летіла погоня з голохвастівців.

Рудий міліціонер зупинив коня :

— Братці, не бийте :

Але Савко розумів, що йому милости не буде. Як божевільний, гнав він свою кобилу на Млиники.

— Цок ! Цок ! Цок !

Іще далеко позаду солончани, але Савкові треба добігти до вітряків, поки острожники не вискочать із лісу:

— Цок ! Цок ! Цок !

Свистить вітер у вухах. Гніда кобила запінилась, важко дихає на дерева... (Невже наздоженуть?).

... Свистить вітер.

... Нарешті Савко вискочив у поле.

На заході жевріло (конало) небо. Десь горіли бур'яни під огнем польового повітря. Поле горіло бур'янами.

Знову гримнув випал — то вискочила на узлісся ватага солончан.

Савчина кобила пролетіла ще декілька кроків і гепнулась на землю.

Захропла.

Савко заліг за кінський тулуб і почав одстрілюватись.

Ватага зупинилася.

Але то був один момент: одразу ж солончани пішли в обхід.

Тоді Савко рачки поліз до Млинків.

Біля вітряків він випустив останню кулю й кинувся до першої хати.

Ускочивши в двір, він заліз під комору...

... Скоро в дворі були й солончани.

... Млинки наче вимерли, тільки собаки завзято гавкали по дворах. Зачувши постріли, млинчани поховались по хатах, не виходили.

Голохвастівці витягли з хати хазяїна:

— Кажи, де він? Ти ж бачив, куди він сховався?

— Та я ж... їй-богу...

Свиснув чмілем у повітрі нагай.

Хазяїн заплакав і вказав на комору.

Заревли солончани, оточили будівлю.

— Гей, ти! Чого перелякався — вилазь!

І наставили під комору одрізи.

... Савко мовчки виліз, подивився навкруги себе й похилив голову.

Зловтішними огняницями горіли в голохвастівці очі.

Підійшли до Савка, мовчки роздягли його й голого повели в поле.

Ішов по дорозі Савко й тупо дивився на полтавський ліс.

... Млинки мовчали.

... За вітряками голохвастівці зупинились:

— Хлопці! В кого гостріший ніж? Виймай!

... А потім двоє одійшли в бік, підійшли до хати й пустили два червоні півні.

... На далеких гонах горіли огнем сухого повітря запашні бур'яни.

Піднявся вітер. Зашуміли Млинки. Забили в розбиті дзвони. Загаласували вулиці.

— Рятуйте! Рятуйте!

... А глибокої ночі із злизаного пожаром краю, посунулись натовпи людей до голохвастівців.

... Тієї ж ночі величезна заграва пожежі стояла над Солонським Яром.

І знову на далеких гонах горіли огнем сухого повітря запашні бур'яни, і гостро пахло дубовим молодняком.

СИЛУЕТИ

Дядя Варфоломій прийшов на далеку закинуту станцію в ортечека (там був знайомий, теж далекий, але він робив посадку поза чергою) й чекав на потяг. На станції було порожньо, майже нікого: дві-три фігури в постолах, і було прокисло. В залі першої-другої класи буфет: дві-три сосиски, три-чотири булки. Ще в кімнаті ортечека шипів блідозелений самовар, з нього й подавали чай випадковим подорожникам, що випадково застрягли на закинутій станції. І от станцію так далеко закинуло, що тільки скажеш — „дивно!“ Навіть повітовий город (манячить відци) прокидається, насторожився, а тут і досі в „мужський уборній“ лежить огризок сосиски й ручка від кулемету „Махіт“. Але саме ця то станція й ворушила своєю присутністю почуття рішучого задоволення. Тому: тут було тихо, радісно, лише зрідка сторож Матвій збентежить спокій

перону різкими дзвонами на повістку. Потім удари одлунають — і знову тихо. Дядя Варфоломій вийняв з кишені телеграму й перечитав її ще раз. Стефан писав так: „Ідьте. Згодний“. Це значить — Стефан поведе наступ на Вероніку. І слід: на то він і брат. Не можна ж її залишити в такому становищі. І тут же дядя Варфоломій подумав: „Чудово! Божественно! Приїде — курочок розведе!“ А потім ще подумав (по традиції: „Хто не був молодий, той не був дурень“): „А літа вгамують, навчать. Ох-о-хо! Суета житейська“.

Нарешті потяг подали. Тоді Варфоломій забрав клунок і вийшов з далеким знайомим з ортечека. Звичайно, за дорого (вшиву, коли вітер рветься в щілини, а пічки ще нема; коли придавлять так, що тільки охнеш; коли одноманітний стук коліс заколисає й присниться все, що пройшло, що відходить — і жах, і грюк, і чорт-знає-що), за таку дорогу остаточно розболиться тіло. Потяг летить за гори, за ліси, на північ. Дядя Варфоломій дрімає. І сниться йому це: Стефан. Дема. Вероніка. Вероніка кричить. Вероніка в кучеряшках (в каштанових, як каштан)

і так нагадує строкатий плакат, ніби він висить на перших громах повстання.

„... Ну, добре! Коли тобі так плакатно, що ти забула, не хочеш знати родину, то...”

... Дядя Варфоломій хвилюється:

— ... Добре. Добре. Так. Так. І кінчай, будь ласка, скоріш. Дай і мені сказати.

Змовкла.

— ... А тепер я тобі скажу. Приїжджає в наш город, провінціяльний, так сказати... Ми ж люди темні, провінціяльні, так сказати (іронія)... Приїжджає, скажемо, ваш ячейківський губерніяльний секретар і кричить на всю горлянку:

„Што тут розвешалі різних Мазепов да Коцюбінських!“ І що ти йому на це скажеш? Ну?

Тоді Вероніка кричить, що Коцюбинський — син Михайла — живе у Відні й більшовик, і, як резонно замічає Стефан, Вероніка нічого не доказує.

Дядя Варфоломій тріумфує.

І розказує ще про другого, „оні, так сказати“ —

— Проїхав двесті вьорст по Україні і не нашол мови. Но зато, правда, нашол українські настроєнія.

— Ага! Ага!

Дядя Варфоломій ще тріумфує. А на мольберт прорвалось анемічне проміння й тускло пішло до дверей. З вулиці запахло бензолом. Стефан збирає книги: через чверть години на лекцію.

Дема надхненно дивиться на небо, відкіля про-
рвалось сонце.

Стефан сказав :

— І все таки я за Вероніку.

Дядя Варфоломій розмахує руками. Подається корпусом :

— О, безумовно! Як же : рука руку миє.

Тоді Стефан ще каже :

— Ви, дядю, вчитель гімназії, і я уявляю, що є ваші учні — мабуть, безпросвітна тупість. Ви не ображайтесь, бо я звик агітувати в фабричній авдиторії. Невже й вам казати, що треба дивитись глибше на речі? Хоч би посоромились цього ж Коцюбинського. Як ви гадаєте : який обсяг між вашим політиканством і автором „Він іде“?

Дядя Варфоломій хвилюється :

— Софістика ! Софістика !

А Христина, що випадково зайшла сюди, каже :

— А ти б чого хотів?

— Як чого?

— Якого хвістика?

Христина—сива бабуса й мудрих слів не розуміє.

Тоді, звичайно, тріумфує Вероніка. Дядя Варфоломій розмахує руками і —

— бац !

— побіг на вокзал, не попрощавшись, на дачний потяг, щоб знову на закинуту станцію, в ортечека, й випити там з далеким знайомим чаю, а потім уже додому, на заняття.

...І знову кімната. Десь проходять вітри, десь стоять пругкі сніги. І от раптом за вікном димить туман. На сивім фоні в імлі манячить постать. Це Дема. Дема стоїть біля мольберта й з мукою дивиться на лінії. Він каже: „Коли я нарешті напишу картину?..“ А далі йде міська ніч, десь тривожно б'ється калатушка нічного сторожа. Потім калатушка змовкла. Іде світанок, анемічний, матовий, зажурний. Дема стоїть біля вікна, здавивши голову, під очима лежать синці, і погляд його блукає. Дядя Варфоломій спитав: „Стефане, чи не забожеволів він?“ А Дема підійшов і написав: „Мане, факел, фарес...“
... Десь закричала Вероніка.

Дядя Варфоломій прокинувся.

Чорт - знає що лізе в голову! Це ж було так давно! Хіба Вероніка та? Дядя Варфоломій каже тихо, ледве чути: „І слава богу!..“ Потяг мчить. У дяді Варфоломія одна радість: сестричі, і він давно вже ховає теплу надію, що змовкне нарешті дзвін шабель: тоді засвітить хтось своїм сміхом у цім домі, що на Тарасовій вулиці, вище від гімназії, в тихім повітовім місті... Чудово! Божественно: в кімнаті музика — це співає тиша свої тихі мелодії,

за дверима садок, і пищить птичка: „Чик - чирик! чик - чирик!“ А хтось каже: — Дя-адя! — нарзпів і тьохкає солов'єм серце. Дядя Варфоломій ще згадав телеграму. Ще развийняв їздкишені, полапав пальцями в темряві вагону й зідхнув з полегкістю. ... Потяг мчав на північ. Стукали одноманітно колеса. Знову дрімалось. Тра - та - та - та ... Тра - та - та - та ... І тут смерділо прокисло, а вітер рвався в щілини.

І сниться все, що пройшло, відходить — і жах, і грюк, і чорт-знає-що.

... Потяг мчав на північ.

Дядя Варфоломій приїхав. На порозі стрічає Стефан. Дема спить хропить. Посередині мольберт і розкидані пензлі. Дядя Варфоломій каже: — Нарешті. От доріжка!

Стефан дивиться крізь сині окуляри тихими, розумними, як в оленя, очима й мовчки розв'язує клунок. Дядя Варфоломій спитав:

— Ну, як діла?

— Нічого.

— Добре. І ми нічого, живемо — хліб жуємо. „Красную Ниву“ виписую. Єсть і віршики, і „техніка“ — все як полагается. А то іноді після обіду політичний огляд послухаєш, — і недорого, і гарно, і промовці приличні. ... Вузлик розв'язаний. Пахне свіжим хлібом, ще чимсь смачним, солодким. Стефан каже, що це

дуже до речі, бо якраз вийшли продукти й живе в Демоя на сухарях.

— ... Як же Вероніка? Часто буває в тебе?

— Два тижні не бачились.

— Два тижні?

— Так, і не знаю, де, бо жила раніш за рад-
наргосом, а тепер треба шукати...

Дядя Варфоломій перебиває:

— Так ти з нею досі не говорив???

— Ні.

— Нехорошо. А викликаєш телеграмою.

— Я написав тільки про згоду...

— Нехорошо.

Дядя Варфоломій має вигляд остаточно обра-
женого, і це для того: завойювати Стефана. А в
душі він зовсім не ображений. В його душі співають
зараз Олесівські солов'ї, і пахнуть там українські
троянди, знаєте: пелюстки, що в альбом провінці-
яльній баришні.

... В холостяцькій кімнаті поетичний розгар-
діяш. Наприклад, на столі: „Капітал“, тараня,
калоша, повидло, фарби, Мікель-Анджело і—
чого тут тільки нема!

В кутку бліді плями шумного міського дня.
В коридорах крики мешканців, чути — кричить,
гримає брук. Город підвівся, і летять мотори, і
біжать тротуари. Дзвін, грюк, рев заповнили кож-
ний заулок. Над городом нависли велетні півден-
но-західніх хмар.

Дядя Варфоломій приїхав, скинув пальто й капелюх, поговорив із Стефаном і сів на кровать. Тоді відхилив ковдру й лоскоче п'ятку Демової ноги. Дема мукає. Дядя регоче. До Стефана:

— В драмі був?

— Ні, на концерті молодой філармонії.

Дядя Варфоломій ще лоскоче :

Ах ти, ячейко !

— ... і от Республіка УСРР. Коли подивитись на південь крізь сиві масиви весняних хмар туди далі — звичайно його не видно, а він є на півдні: маленький городок і біля нього закинута станція. Колись Вероніка казала :

„Це мій милий степовий край, і по ньому тікають дороги на Донеччину“. А Дема казав з патосом: „Ой ти, краю мій тривожний — виконкоми й сум!..“

... І, значить, у цьому городку жила була сім'я : папа, мама, брат, сестра й т. д. Це Стефанова родина. І от вийшло так (із драми батьки й діти) : папа прокляв дітей — Стефана й Вероніку, тому що вони пішли... Потім папа й мама сіли на корабель і не пішли, а поїхали в Болгарію. Дядя Варфоломій, очевидно, не прокляв. Між іншим : Дема іншої фамілії, просто товариш... І от городок (крізь сиві масиви весняних хмар на півдні),

закинута станція, спогади, революція. І кричить революція над ухом: Бундзз! Бундзз! І лежить в просторах ціле провалля віків і Достоевський, і Рафаель, і глибина глибин.

А в домі за раднаргосом жила з Веронікою Христина (робітниця, бабуса). Вероніка перейшла на другу квартиру — і бабуса перейшла. Тепер Христина каже: — Що з моєю Веронікою зробили? Не знаєш, Стефане?

Стефан мовчить... — Дядя Варфоломій ще полоскотав:

— Ах ти, ячейко!

Потім дядя Варфоломій сказав до Стефана:

— Гляди: я чоловік не столичний, не звик до вашого грюку. Чуєш?

Тоді йшла весна. —

Зачалась дико, божевільно, надзвичайно — пожарами. З далеких курганів республіки на лоні сизої безвісти палахкотіли заграви, а потім небо тануло, і по вулицях проходив сторожкий, запашний шум. Ночі клекотіли, кипіли і зачаровано блукали по кварталах. На прозорій чистій блакиті зорі творили нечувану загірню симфонію.

Сидить Вероніка, а Христина підбирає своє сиве волосся. І каже Христина:

... Так, прийшла я в призидум. Що ж ти, кажу, за призидум, що в тебе нема нікаторої правди? Буржуй ти — і більш нічого. А що я безпартейна, то я на тебе плюю, потому как ре-сесер не призидум, а делегацькое собрання. Должон за правду стоять.

... Вероніка сидить, нахиливши голову.

На каланчі горить огонь, відтіля чути неясний клекіт із Слобожанських степів, що оточили город. Весна.

І лине сторожкий клекіт по туманних шляхах. І співає боян вечірню молитву, і каже слово „о полку“ людяности: за морями, за лісами, за широкими три-вожними ланами лежать золоті піски і блукають там отари здійснених бажань, і чути вже шум — то зграями линуть на захід. І кажуть з тоскою:

— Чи скоро, горлице? І розбігаються мислі по дереву, по степах, далеко, за невідомість.

Боян змовк.

Вероніка сказала:

— Бабусю, мені хочеться ласкати ваше сиве волосся.

Христіна сказала:

— Товаришочок! Чого ти така сумна стала, змарніла зовсім? Парубчину тобі треба. Ой, бачу, парубчину! Не дарма весна плыве:

Вероніка сіла біля Христини й перебирала її сиве волосся.

— ... Знаєте, колись у дитинстві в моєї мами були обмороки. І от я бігала за доктором. Так бігала, що аж вітер свистів. Я, знаєте, дуже кохала маму. І мені хотілось її закохати, зовсім, щоб мене не було. Ляжеш біля мами, притулишся до неї, і так щільно, що хочеться влізти в її тіло, злитись як одно тіло... І от приходив доктор, мама була мертва, бліда, як смерть, і її одкачували. А я тоді йшла терпіти. Підходила до дверей, закладала свою лапку в щілину й потім давила дверима дуже, аж сльози капали, щоб боліло. І тоді, знаєте, мені було легше. Ця радість терпіння, бабусю!

Замовкла й ще сказала:

— Це радість терпіння, бабусю.

... На Поярних Посьолках темрява. Зрідка виють пси, зрідка прокинеться брук. В кімнаті вогко, жевріє каганець.

... І в цей час на другому кінці города за рікою Дема стоїть біля мольберту, потім підходить до вікна й з мукою дивиться в глуху весняну імлу. Гори важких мовчазних хмар стоять мовчазно над покрівлями. Напроти в кабачку „Дайош“ раз - у - раз одчиняються двері і випускають, і впускають (як це в Горького?) „безпокойних і іних“.

Дема знову підходить до мольберту й з мукою дивиться в глуху весняну імлу. Дядя Варфоломій спитав : „Де тут у вас політичний огляд кажуть? Думаю завтра піти“. Стефан сказав : „Не знаю. Я, дядю, в політичних ділах не фахівець“. „А хто ж ти?“ Стефан мовчав. Дядя Варфоломій розгнівався й ліг спати. Спить.

... Стефан, як і завжди після роботи, спокійно читає газети й щось заносить у щоденник. Повернувся. Тихі розумні очі, як в оленя, уважно дивляться крізь окуляри.

— ... Демо, покинь ! Лягай спати.

— Ні, Стефано, ти надто просто дивишся на життя. Я так не можу. І от — мої пензлі лежать.

Стефан усміхнувся :

— Знову за своє. Чудний ти, Демо.

Тоді Дема кидається до столу й жагуче говорить :

— Образливо оце : от ти такий собі Стефан, маєш такий же світогляд, як і я. І чого ж твоє життя так тихо, лагідно йде? Чому моє не так? Ти не хам, ти не дурень, ти не ідіот, ти не віл...

— Дякую за комплімент !

— Дякуй — не дякуй, а це правда. І от виходиш ранком спокійно на роботу, потім спокійно йдеш читати лекцію, потім читаєш газети. Що це?

Стефан ще усміхається, підводиться й дивиться на гори важких хмар, що мовчазно стоять над покрівлями:

— ... Я, Демо, бувший математик, фізик, і я знаю, скажемо, ціну Декартовій системі координатів... Лягай спати. Я теж утомився.

... Проходили шумно по вулиці натовпи з опери й зникали поодиноці у вогких масивах весняної ночі.

— ... Слава в верхів'ях революції і на землі радість.

... Гряде весна. І повинь так шумить, що на серці надзвичайний божевільний пожеар.

Дядя Варфоломій пішов у город.

... Було свято. Були вдвох: грали в шахи. Дема розказував щось з індійського, що занесено в епоху хрестових походів, про шахи: королю мат! про смерть! Іще розказував з Кіплінга, з індійського життя чудову казку: „Рікі-Тікі-Таві“. Дема пішов. За стіною хтось уїдливо одноманітно повторював:

— Суб'єкт в об'єкті.

Стефан подумав, чогось згадав старого єврея-ортодокса з Полісся. Ad litteram.

... А вчора прийшов з Поярних Посьолків, був на заводі Стругаль і К^о. Тоді тихо конав синій міський вечір. Але гули трамваї, собор, брук...

— ... Вероніка не приходила?

— Ні! — це Дема.

— Варфоломій казав, що бачив її.

... Дема стоїть біля мольберту й знову падає тоскний погляд на мольберт. „Тільки лінії“. Більш нічого. „Тільки лінії“.

... Трамвай, собор, брук.

А дядя Варфоломій дійсно бачив Вероніку. Бачив, як виглядає, але Стефанові про це не сказав. Обіцяла завтра зайти. Вероніка йшла з парком. По вулиці мчали автомобілі. Небо співало блакитну весняну пісню. Радість так лоскотала, що прямо — чорт! Вероніка розказала, що живе тепер на Поярних Посьолках. Перебралася з квартири, що за раднаргоспом. Дядя Варфоломій легенько натякнув. Не сказала...

„Ну, не кажи“. І тут же згадав телеграму. Дядя Варфоломій навіть ужалив: „Чого ж ти така неплакатна?“ Вероніка сказала: „Не вік дивитись плакатно, треба, Стефан каже, подивитись і глибше. Виросла досить з того часу. Не мала дівчина“. Дядя Варфоломій глянув на неї й раптом зрозумів: „Вероніка жона“. І згадав якийсь портрет з Трет'яківської галереї...

... Це було вчора...

... А зараз пахло свіжим хлібом, а з вулиці пахло бензолом. Стефан подивився у вікно:

— йшла в калошах на босу ногу, без хустки, в якімсь архаїчного покрою пальті. Йшла, похиливши

голову, біля бюсту Артема по-пустельній доріжці сада. Покликав:

— Вероніко!

— Я.

Коли увійшла, обняв, довго держав в обіймах і довго не говорили. Гладив її каштанове волосся, матове обличчя й сувору складку на чолі.

Синій весняний вечір танув.

— ... Чого не ходиш, Вероніко? Що за фокуси?

Сказала, хоробливо усміхнувшись: умож-

— По твоїй проповіді живу, брате: треба дивитись глибше на життя.

Стефан спитав про поїзду:

— Ну, як, розмовляла з ним?

— Знаю.

— Що ж ти?

— Нічого!

Стефан сказав:

— Ну, ми ще з тобою поговоримо.

Потім нахилився під кровать і дістав чоботи.

— Надягай.

Вона одхилила його руку.

Стефан незадоволено подивився:

— В ролі страдниці?

— Так!

Хотів переконати, говорив переконуючи, агітаційно:

— Глупо. Ти хочеш ближче до маси, але цим ти тільки одриваєшся від неї. До кого в робітників.

антагонізм — до інтелігенції? Помилка. До тих, що ходять у чоботях? Помилка. От до кого: до тих, що нюють, що хочуть підробитися під них. Скажи щиро: „я — інтелігент“, працюй щиро, і маса буде поважати тебе.

Вероніка зідхнула і сказала:

— Стефане! Це риторика, фразерство. — І тут же скинулась: — Проте, я кажу неправду. Не так. У нас, брате, одна путь, але різні доріжки. — Я йду по цій, ти по тій — десь зійдуться.

— Вероніко...

— Ні, Стефане, ти мене не переконаєш... У тебе єсть чай?

... Стефан вийшов. Вероніка сіла й дивилась на портрет Мікель - Анджело. Прийшов Дема. І чути було, як ростуть дні, і хотілось слухати вітру.

... А вітер на арфі грав, як у книзі „Золотий гомін“. За городом шуміли слобожанські степи. Степи творили буйну весну, і щастя їм, як вагітній матері, що роджає в перший раз.

Дема сказав:

— Коли я намалюю цю велику річ, у якій відчую „сьогодні“? Як легко було писати картину на тему „повстання“.

Стефан сказав:

— Ясно. Героїчні будні важче написати, ніж героїчне свято.

Вероніка сказала :
— Демо ! Ти митець революції, а от „сьогодні“ ти й не напишеш, тому що „сьогодні“ є зовсім не те, що каже Стефан. Не героїчні будні, а героїчне терпіння. Зрозумієш — напишеш.

Стефан сказав :
— Це патетика. Це твої босі ноги в калошах, Вероніко !

— Може.

... Розмову кинули — увійшов дядя Варфоломій. Він прийшов з Донецького вокзалу, з синього шуму. Він дуже був радий, що нарешті й Вероніка тут, бо завтра якраз іде потяг на закинуту станцію. Дядя Варфоломій був певний, що Стефан умовить Вероніку, і він жартував.

... Дядя Варфоломій говорив :
— Послухайте старого. Треба їхати. Боятись нічого : у нас все „благонадійно“. Більше. Скажу по-щирості — матеріялізм. Як у свій час носили винниченківські сорочки, так тепер наше глухе місто поринуло в матеріялізмі. Якась пошесть. Підеш у гімназію — матеріялізм. Підеш у просвіту — матеріялізм. Навіть в автокефалії про матеріялізм чуєш. Словом, цілком „благонадійно“ ... А наша, так сказать, генерація старих зубрів, що ведуть свою родословну від Грушевських, Петлюр та інших — цих, знаєте, елегантних панів та панночок з орієнтацією на

першу паризьку моду, цих скоро не буде. Дедінуться — бог його знає. Напевне тільки це незабаром станем іхтіозаврами, матеріалом для археологів... Ідемо, Вероніко — цілком „благонадійно“.

І тут же дядя Варфоломій подумав про курочок: „Гарно б завести!.. І вся ця суета житеська... Охо-хо!“ Позіхнув і ретельно перехристівав уста.

Тоді Вероніка сказала:

— Демо, сюди не заходила Христина?

— Ні.

— Ну, так мені треба йти. Сьогодні у нас спектакль.

Дядя Варфоломій скинувся; щось закричав, заверещав.

Вероніка мовчала.

Дядя Варфоломій покликав у сні Стефана. Як же так? Завтра ж потяг! І рішили йти з нею.

... Війшли всі на ганок. Небо відходило вдаль. Зорі творили нечувану загірню симфонію. Пішли до ріки. Дядя Варфоломій проводив до берега, останні — з Веронікою на спектакль. Коли виходили за город, дядя Варфоломій, що йшов позаду всіх, покликав Стефана. Розмахував руками, хвилювався.

... З города сунулись вози. Перекликались у вогкій весняній імлі. На сході стояла чітка зоря. Пахло (Дема казав) цедрою з лимона. В далині

густо розкидані були заводські огні. Дема творив сантименти :

— Це не від Луки, а від повстання. З нього одна глава на мотив : „гей, долиною, гей, широкою козаки йдуть“. І це тому, що я чую далекий тупіт фантастичних коней. Тому, що положила на моє серце свою голівку малюсенька дівчинка, і я бачу народження нового життя.

... Вероніка мовчала.

Тоді промовив Стефан :

— Вероніко, тобі холодно в калошах. Ти хоч би чулки наділа.

Близько підійшла, подивилась в очі й тихо, але чітко й суворо сказала :

— Брате, не глузуй. Я з тобою не буду стрічатись.

Стефан подумав і кинув :

— Добре. Але скажи мені : ти чула щонебудь про аристократизм духу ?

Вероніка сказала :

— Чула.

... Підійшов Дема.

— Про що ви говорите ?

Стефан :

— Про цінності : Евклідову на площині і Лобачевського на сферичній поверхні.

— Ну, це не про мене писано.

... Нарешті й ріка. Підійшов і дядя Варфоломій. Десь чиркнув сірник — у весняній ночі стояли

два цигаркові огники. Далеко на Полярних Посольках співали дівчата.

... Поїдуть туди, до Христини. Це книги дум народніх : ходять бояни невідомих комун і співають вечірню молитву, коли жевріє свіча загірного сонця:

— Слава в верхів'ях революції і на землі радість !

І чути ще боянову молитву під тихий акомпаньямент земного хору—весняного шуму. Стоїть чітка віфліємська зоря. Боян дивиться в даль і тихо каже :— „...твое життя, ти, твої рухи, твій кождий день—це агітація невідомих комун. Чого ж вони хочуть від мене? Невже я вирву своє чингальне серце, неville я зможу погасити цей надзвичайний ранковий пожар?“ І пише діва—жіночий ватажок—наказ. І, звичайно, вона добре знає, що Христина й без неї це знає і, мабуть, у неї теж горить серце, коли бачить Христину, і вона не може погасити пожар своєї творчости.

— Слава в верхів'ях революції і на землі радість !

Боян сказав :— „Можна згоріти, як свічка перед образом моєї мадонни Христини“. Але не втихала боянова молитва

... під тихий акомпаньямент земного хору—
весняного шуму.

... Сказав дядя Варфоломій :

— Стефано, йди сюди.

Підійшов.

— Ну, говори по правді : вламав ?

Стефан нічого не відповів, одійшов і сів на
кайору.

... Сплеснули весла.

... Стояла тиха вогка темрява, і вабили пояр-
ські огні, і брів зелений запах із слобожанських
безкраїх степів.

... Сплеснули весла.

Дядя Варфоломій подумав не то з іронією, не

то так :

— Ячейка !

Потім подумав про потяг, про закинуту стан-

цію, ортечека і про далекого знайомого з ортечека.

Потім дядя Варфоломій уважно дивився в си-

няву запашної ночі. Туди, де стояли поярські огні,

де маячила кайора й силуети цих чудних невідом-

их людей.

ШЛЯХЕТНЕ ГНІЗДО

Найзвичайнісінька баба, але її звуть бабушкою, діда—дедушкою. Бабушці—шістдесят шість, вона жлукто з жаром, від неї вогка білизна з попелом. Батько дедушчин чумакував у Крим по сіль, тому й у дедушки широкі суворі брови нависли, чорні—йому сімдесят, а волосся на голові, як пух з трусика для касторового капелюша—сивий-сивий.

Дедушка патріарх і тепер: правнучата, внучата діти—всі вкупі, шістдесят десятих не поділені, тридцять одібрав „ревко“—це так ревком, а потім прийшов виконком, а землі все таки не повернули...

У дедушки був і син—його Бубирець-незаможник „згріб“, а потім Бубирця „згребли“, і загинули обидва.

Дедушка—патріарх, і син був би патріарх, коли б не чотирнадцятий рік: втягли в споживче товариство за скарбника і ходив уже в збірню. А синові сини вже не те: викинули хату на степ—біля шведських могил, і вже хотіли не

шістдесят, а двісті шістдесят. У Харків до банку їздили, щоб дедушка не знав.

От-от щось у Папуцячім маєтку — Папуці прізвище — от-от...

Кожного тижня правили службу в неділю — у неділю вмирав тиждень і народжувався другий. Тижні вмирали, і тижні йшли. Комусь ближче до смерти, а комусь — до народження. І так віки, коли ще й Слобожанщини не було — довго-довго.

Тижні були галасливі, криваві, буйні.

Андрія — синового сина — звабив вовчий Шкурівський загін, а Василь і досі живе вдома. Єсть такі в нас, і досі нікому не служили: ні нашим, ні вашим. І не хитрі, — фортуна, кажуть. От і Василь.

Уночі розсипаються зорі і зникають у Папуцячім лісі — тепер громадський. Дедушка ніяк не міг звикнути: як громадський? А йому наказали ще й хмизу не збирати без дозволу. Тоді він зовсім не розумів: як це? з мого лісу?

Потім узнав, що це — закон такий, а коли закон, то це є закон.

Ранком дедушка каже бабущці:

— Доглянь бо за хлопцями, а я, мабуть, піду.

І йде в свій не свій ліс. Він теж доглядати. Проте дедушка — міцний дід: і тепер як візьме косу, то чорта з два вженешся за ним. Старе по-

коління, із тих, що до двадцятьох літ без штанів у цурки грали.

Доглядає дедушка добре : колись застав члена виконкому — ліс рубав не по закону — було діло !

Біля Великої Шведської Могили — дедушчин хутір (хутори, одруби, Столипін). Біля хутора Горбанькове озеро. Добра земля. Ввечері дедушка запрягає воли і — через ліс — невеличкий, кострубатий, недотепний, і сосни на північ хиляться. Рипить віз до Великої Шведської Могили. Пісок, пісок, а далі степи, чорноземля важка, плодюча, міцна, оранжерійна : культура...

(... І ввижається іноді, що вся Україна — оранжерія — там десь, близько моря тулиться. І підпливають до неї кораблі — багато кораблів, під червоний стяг...)

Рипить віз : ри - ип !

Тягнуться воли до Великої Шведської Могили.

Дедушка приїде на хутір і дивиться на ярину. І тут ярина, і далі ярина. Друга ярина — своя не своя. І серце радіє — тільки з сумом — і за свою, і за свою не свою... Пишно дметься вгору ярина...

(... І Україна дметься вгору... І люблю я її — більшовицьку Україну — ясно і буйно...)

... Ходить дедушка по кварталах, сторожує дедушка, а сонце ллється на його патріяршу голову, і сміється сонце : скоро - скоро вмиреш ти, дедушко, одійдеш у вічність і на землі тебе, дедушко, не буде. Тепер земля більшовицька.

Увечері правнучка Манька приганняє корови з дедушчиного свого не свого вигону. Бабушка становиться проти ікони й молиться:

— Отче наш, іже еси на небесі!..

І дивиться у вікно: правнучка Манька заганяє не в ту кошару дійну маньку. Бабушка кричить у вікно:

— Ах ти, капосна дівчино! Куди ж ти дивишся?

— І знову до ікони:

— Отче наш, іже еси на небесі!..

Але Манька не слухає, і бабушка знову кричить і знову до ікони.

У бабушки всі ключі від усіх скринь. Бабушка — хазяйка, а молодицям і жінці синовій — слухняність і робота. Робота довга, вічна, до самої смерті — як коні, як воли, як завжди осінь. Це те, що виспівують у сумних піснях дівчата на буряках. Простяглася ця пісня на великі степові гони. Не можна не слухати цієї пісні: її наші матері співають, наші сестри, наші жінки. І темно в цій пісні, бо сумно в ній, це народня пісня, це жіноча пісня, і всюди і завжди треба казати про неї. Слухав і я цих пісень біля шведських могил, і нагорнули вони в моїх грудях велику могилу народнього горя...

... У неділю приїздить до дедушки батюшка. Дедушка — церковний староста, дві медалі на грудях. Палажка приносить самогін від Онуфрія, і вони сідають за стіл. Батюшка каже:

— Ох, времена, времена, і ти, смутнее врем'я.

А дедушка каже:

— Не розумію, отче Полікарпе, в чім тут річ. Одібрали в мене ліс, і луки, і землю. А хіба це є закон?

Батюшка випиває стаканчик і голосно, щоб за вікном чули, щоб усі чули:

— Закон, дедушко. Більшовицький закон.

А потім нахиляється до дедушкиного вуха і, оглядаючись, шепоче:

— Столпотвореніє вавилонське. Смутнее врем'я на Русі. Он воно що! Розумієте? Он воно що!

Але дедушка не розуміє: столипінські одруби, війна, революція, більшовики, повстанці, білі, червоні, комуністи, зелені, бандити, партизани — дедушка не розуміє. Дедушка — патріярх.

Якийсь чад, якийсь сумбур ходить по селах, і виють собаки по селах — дедушка не розуміє.

У неділю приходить і вчитель. Він хитрий, він шкандальник — так каже дедушка.

Випиває і вчитель із стаканчика.

— За ваше здоров'я! А все таки ви, дедушка, пожертвуйте щось на книжки. Їй - богу, нічим учити дітей.

Дедушка колись був попечителем, а тепер — ні. Каже:

— Ага, знову до мене! Як доглядав школи, то й усе було.

Учитель :

— Тоді й без вас було... Бувайте здоровенькі (п'є)... Ви й тоді нічого не давали.

Старий хвилюється :

— Ах ти, шкандальнику! Як же нічого не давав? Зате доглядав. Га?

Батюшка знає, що вчитель у Червоній армії був, і він обережний.

— Буде, Митре Юхимовичу, буде, голубчику... Бувайте здоровенькі! (теж п'є).

Свій не свій ліс, щасливий-нещасливий Василь. Щасливий — не вбили, нещасливий — живий.

За повіткою стоїть кузня: було велике господарство, і була потрібна кузня. Вона й тепер потрібна.

Василь біля ковадла.

З луків йде дух свіжого сіна, йде дух свіжого вугілля — з кузні, сплітаються і йдуть до кошари, до загону, до волів. Воли ремигають похилі й думають про ранки, коли їх виженуть на роботу, коли за їхніми ратицями зарипить віз, а вони будуть тягти на захід сонця, а вони будуть тягти до Великої Шведської Могили.

Василь каже про себе:

— За що вбито батька? За що вбито брата?

А потім знову мовчить і одбиває молотком по ковадлі. Він думає: старе не вернеться. І шкода йому: не батька й брата, не дедушчиного й ба-

бушчиного добра, а шкода йому газети „Нової Ради“, що виписував колись батько, шкода йому Харківського банку й думок неспокійних про двісті шістьдесят.

Василь знає, що старе не вернеться. Сміється життя: заходили люди в Сибір шукати золота й щастя, думав викупати в них наділи. А люди думали про таємну тайгу, про „священний“ Байкал, про невідомий Сибір — золотий і арештантський. І прийшли знову люди — голі й голодні, і одібрали продані наділи.

А в розправі той же Єлифан, той же Кирилович, а в розправі Василеві все таки не місце, — одрізаний шматок, одрізані шматки, і сила їх, силенська сила. Він уже не є він. Треба життя перевернути — і своє, і сім'ї, і всього Папуцького гнізда.

... Біля кузні пролетів кажан, завив Сірко на цепу. І було в голові далеко, і село було не село.

... Так після вібухів. А в маленькій хаті — є ще й мала — жінки незадоволені.

— Глядіть, і завтра щось сполкомщики загадають везти.

Друга:

— На заможних завжди відбутки більш було

Третя:

— І чорт з цим заможництвом. Не хочу жити тут. Покину — і більш нічого. Піду краще наймусь десь.

І каже Параска, жінка дедушчиного сина, того, що загинув :

— Господи, що ти кажеш, Дунько !

І йде Параска в кошару, утирає запаскою сльози й почуває, що вже щось не вернеться — не тільки чоловік ; що вже чогось немає, хоч і є ще в бабушки ключі, а в скринях під замком солодоші, цукерки для гостей. Та не буде вже тепер гостей тих.

Над селом місяць, над селом голубі голуби. Не світло на душі — щось минає, щось не вернеться.

Бабушка прокидається ледве засіріє. В її кімнаті горить біля ікони лампадка — божа матір із сином. В другій кімнаті хтось важко кахикає. Бабушка молиться :

— Божа мати ! Та коли ж ти одженеш цю нечисту більшовицьку силу ?

Та нема злоби в її словах, її злоба в минулому і крихкотіла, як сама бабушка.

В кімнаті розвидняється. Бабушка молиться :

— Богородице, діво, радуйся...

Але згадує, що вже пора корови виганяти, і кличе :

— Ану бо, хлопці, вставайте ! Вже не рано.

І знову :

— Богородице, діво, радуйся...

...Дедушка вчора не поїхав на хутір, він сьогодні їде. Василь запрягає воли. Василь завжди з невеселою думою.

... Рипить віз : ри - ип ! Тянуть воли до Великої Шведської Могили. Свіжий вітрець дмухає на дедушчине сиве волосся. Його широкі чумацькі брови похмуро нависли, його брови задунались.

Дедушка мовчить. Василь мовчить. Тягнуться віз, обіймають його сосни кострубаті, на північ похилились. Ходить по соснах ранковий вітер, вибігає із сосен ранковий вітер і летить на поле до гречки.

... Мовчить дедушка...

Скоро - скоро одійде дедушка у вічність, і не буде дедушки на землі...

Тепер земля більшовицька...

... Проїхали ліс, виїхали в степ.

У степу манячить Велика Шведська Могила.

СИНИЙ ЛИСТОПАД

I

З моря джигітували солоні вітри. Мчались степом і зникали в Закаспії.

...Північний Кавказ.

Над станицею мовчали недосяжні голубі верхів'я. Дрижали зорі й сполохано перебігали до небокраю, до гірського масиву.

Ще проходив невідомий синій листопад. Плен-тався по садках, по городах, заходив під стріхи й відходив за вітрами, такий же невідомий, невідгаданий і мовчазний.

Ще огнище не погасло — догоряло, і обличчя Вадимові ходило в перельотах тіней.

Будинок вилюднявся, розходились : двоє - троє залишилось.

В стіну глухо входили цвяхи.

Прибивали, мабуть, гірлянди.

Скоро підуть і ці.

Пізно.

Ніч.

Коли Зиммель пішов, одзвенів шпорами, Марія лукаво спитала :

— А все таки й тобі журно ?

Вадим сказав :

— Звичайно, журно. Але... ти мене розумієш...

Вадим сухо й гостро дивився на вугіль.

Зрідка налітав вітер, тоді з-під папах ви-ривалось волосся й падало йому на тьмяний лоб.

Марія здавила руками голову й глухо говорила :

— Так, Вадиме, тоска. Будні приймаю і серцем, і розумом. Але все таки — тоска. Це те, коли покидаєш позиції й непевний, що скоро повернешся.

Мовчав.

Марія знітилась на колодці — крапка. Зелений вугіль і в огнищі, і в її зіницях. Теж у шинелі. Кажуть : „останній з могікан“. Правда : жінщини революції пішли плодити дітей. Тільки Марія й небагато не пішли.

Будемо слухати солоні вітри, коли мовчазно йде на схід синій листопад.

Говорили ще про Зиммеля, про нрави сучасности й говорили про комуну.

Вадим — комісар бригади, Марія — крапка, вночі : вона надто знітилась, і політком.

Марія ще говорила глухо :

— Нуда — певний, і нуда — непевний, бо інакше шукала б іншої правди. Тут тоска.

Вадим :

— Ти нагадуєш мені жабу з теологічної революції, що мала голову з аршин.

...По станичних заулках бродили червоноармійці. І знову по станичних заулках джигітував солоний вітер.

Прямо — широка церква проколола хрестом мовчазне небо.

Біля Марії лежав стос запавної сосни (гірлянди робити) і гірські трави : Зиммель привіз.

Невідомо, чий запах — сосни, гірських трав чи то пахтить синій листопад.

Проте може то Кавказ, може гірські аули, а може солоні вітри.

...Боляче вдарило : „жаба“ !

Але Марія раптом згадала — полковий лікар казав, що Вадим доживає останні дні. Вона подивилась на Вадимове обличчя. Жарина лягла біля серця — запекло.

...Кашель сухий, як степовий пожар. Це Вадим. І сказав ласково :

— Сідай но, ближче, моя неспокійна Маріє.

Здригнула :

— Твоя?

— А чому ж не моя? Моя товаришка... Так : я буду говорити тихо, щоб не почули. Це моя найбільша тайна... от...

(...Буває в синю ніч зарипить далеко журавель — витягають воду. Зарипів).

— Я теж романтик. Але романтика така : я закоханий у комуну. Про це не можна казати нікому, як про перше кохання. Тільки тобі. Це ж роки, мільйони років ! Це незабутня вічність. Так, Маріє, все треба, як є. І всефедаративне мішанство, і трагедії в душах окремих одиниць, і бюрократизм. Нарешті, потрібно зупинитися... Так. Але подумай : стоїть неопоетизований пролетаріят, що гігантським бичем підігнав історію, а поруч його стоїмо ми з своєю нудьгою, з своїм незадоволенням. Хіба це природно ?

Знову біля серця запекло :
— Ти теж мені нагадуєш жабу з геологічного руху.

Вадим :

— Не хвилюйся, Маріє...

Марія грубо й чітко :

— Те, чого я хочу, зветься : рух уперед, а не назад. Це не романтика.

... Марія — крапка. Збіглась у грудку й не видно. А зіниці й білки зеленіють. Сама говорила : песик революції — тям, тям ! Але не прибрудилась : знала Фігнер і ще багато.

Вугіль розтанув. Дивилась крадькома на туберкульозного Вадима й думала з тоскою й про кохання : вона хотіла кохати. Знала — і Вадим хоче кохати.

Вадим догоряв. Лікар казав : на курорт пізно. Ще глухо входили в стіну цвяхи.

Гірські трави й сосну привезли на гірлянди, для свята сьомого листопада. Через три дні в забутій станиці Передкавказзя згадають буйний день. Червоноармійці завітчають, причепурять штаб, де буде мітинг-концерт, де жив колись генерал-отаман з шляхетною сім'єю.

... На заході було море. Звичайно, його сюди не чути, але воно почувалось. Почували це Марія й Вадим. Море завжди нагадує мільйони років. Так, це було на Кавказі, на північнім, недалеко узгір.

А вдень бачили сиві верхів'я Ельбрусу. Іноді верхів'я бігли в тумани.

Огнище вмирало. Мовчали.

Заговорив Вадим, прокидаючись, тихо :

— Так, Маріє, і я люблю твою любов. Але я дивлюсь на нашу сучасність з XXV віку, коли наша сучасність сива. Тому то я в неї й надто закоханий. Ти от не чуєш, а я чую, як по нашій республіці ходить комуна. Урочисто переходить вона з оселі в оселю, і тільки сліпі цього не бачать. А нащадки запишуть, я вірю. І що наші трагедії в цій величній симфонії в майбутнє?

Вадим ледве договорив і схопився за груди : кашель сухий, як степовий пожар.

Марія підвелась і похмуро кинула :

— Ходім !

Марія погасила останню головню — і огнище вмерло.

Коли проходили біля вікна, постукали.

— Товаришу Гофмане, годі вже, лягайте спати.

Гірські трави й сосну забрали з собою в кімнату. Знову важко було розібрати, що пахтить: чи сосна, чи трави.

...А може то Кавказ, може гірські аули, а може солоні вітри.

Проте солоні вітри джигітували в Закаспії й зникали в невідомих пісках.

... Мабуть, сосна, бо тільки сосна має забутий запах.

Марія прийшла до себе й думала про Вадима. А сказати йому про кохання вона не думала: її дратувала Вадимова впертість.

Потім вона читала брошуру Леніна, але, лягаючи, знову згадала Вадима.

Йй було боляче.

... Ще думала, що кохання таке зелене, як травневий цвіт. Але раптом вдарило: "Вадим доживає останні дні".

В штабі стояла ніч.

II

По республіці також урочисто, як і комуна, ішла руїна вікових підвалин темряви. Це було так відважно, так широко й безмежно, неначе океан, бо горіло бажання на тисячі гін. З півночі по глухих нетрях республіки продирався рожевий лосунь.

Марія пішла в школу.
... Сотня. Напруженість.
... А може то підводилось мудре сонце в За-
каспії?

— Ми не ра-би!

Класа гуділа грубо, незграбно.

Пахло ріллею, ґрунтом.

Це було найвище таїнство, бо люди темні, не-
ясні, як туман, виходили відцїля з радістю кри-
ничної прозорої води.

В цім була правда тисячолїть, яку пізнали
тільки ми, сучасники.

... В обїд прийшов до Марії Гофман — глад-
кий, ласкавий, суворий — паровик на парах, тиха
мудрість.

Обїдав з Марією, їв, як і завжди, мало.

Марія вдень була струнка, пружиста, гірської
породи, а в білках стояла зелена вода.

Вона (Марія) дочка південної Кубані.

Сказав Гофман:

— А Зиммель знову накапостив.

Марія:

— Що там таке?

— Як же: послав червоноармійців по карти
(знаєте, жєнщини, карти та інше), а їх біля Шку-
рівської станиці в колодязь укинута. Сьогодні на
підводах привезено.

— Ну й радїйте. Ви ж самі кажете — не можна
без цього.

Гофман уперто одрубав:

— Безумовно, не можна. Але треба добати: крапля довбає камінь.

Ще говорив.

Тоді Марія спитала:

— Скажіть мені: де кінчається ваша дурість і починається контр-революційність? І Вадим теж співає: урочисто ходить по оселях ко-мун а. Де ви її бачите? Просто — тоска. Просто — харя непереможеного хама.

— Ви так думаєте?

— Я цього певна.

Гофман підійшов до вікна й сказав:

— Тоді виходьте з партії.

— А чому вам не вийти?

Марія підвелась.

Гофман сказав спокійно:

— Тому, що нам все ясно.

— Гм... логіка!

... А потім говорила про тоску, про сумніви, про Вадима.

Прийшов Зиммель, дзвенів шпорами, виблискував нашивками.

Марія усміхнулась:

— Коли погони носили на плечах, тоді вирізували плечі, а тепер будуть викручувати руки.

Зиммель:

— Почекайте, товаришко?

Ще усміхнулась : — Ну, що ви... А то я так... жартую... —

З вікна бачили гори й сиві верхів'я Ельбруса. Верхів'я знову бігли в тумани.

Десь співали червоноармійці кавказьких пісень і радянських пісень. Думалось, що й пісні теж зникають у Закаспії, бо й пісні були солоні й забуті, мов мільйони літ.

Пісні були веселі й сумні — радянські.

Сосна, що привіз її Зиммель, лежала на книгах, а одну вітку Марія держала у руці.

Зиммель говорив про своїх козаків, що їх знайдено біля Шкурівської станиці в колодазі.

Гофман суворо відрубав :

— Ви мовчали б краще.

Знизав плечима Зиммель :

— Я думаю, що можу розпоряджатися своїми людьми ?

Вмішалася Марія й лукаво наводила балачку на питання про норми комуністичної етики.

Зиммель розійшовся й уперто доводив :

1) не можна зрівняти матеріальне становище всіх комуністів ;

2) норми полової моралі й Колонтай не найти ;

3) поняття про мораль дуже „относительне“.

Нарешті він сказав :

— Кожний комуніст мусить бути купцем. Це слова Леніна. А скажіть, будь ласка, яка в купця мораль ? Не одуриш — не продаси, от його мораль

і етика. Дурнем буде той комуніст, що має, припустім, гроші й не дає їх на проценти.

Марія :

— Відци?

— Що ж відци? Мабуть, прийдеться плюнути на мораль.

Гофман почервонів :

— Е... ви заїхали дуже далеко. Так можна й того... з партії.

І раптом закричав на Зиммеля :

— Геть відци... мальчишка!...

Зиммель зблід і відступив на два кроки.

— Чого це ви... бог з вами! Хіба це моя думка? Я в центрі чув. Це відповідальний робітник висловився. На партзібранні.

Гофман одразу ж одійшов :

— Ну, от... відповідальна балда сказала, а ви повторюєте. Мабуть, бувший комі-воєжер говорив, комерсантик.

І сів на ліжко.

Марія усміхалась.

Зиммель свиснув демонстративно.

— Робоча опозиція...

Ще раз звякнув шпорами й вийшов.

Марія дивилась у вікно й думала про всефедеративне міщанство, про Вадима і м'яла в руках вітку сосни. Вона думала, що міщанство йде, проходить, коли засіріло, але ще не зійшов східний огонь. Було надто боляче, бо за спиною стояли

каларні, але ясні дні, коли з кожного нерва било джерело непохитної завзятости й певности в казковість майбутніх годин.

У вестибюлі чітко й агітаційно кричав хтось :

— Ми не раби !

А другий голос дзвінко одкликався :

— Рабами не будемо !

Ще думала Марія про дитячу наївність мільйонної маси, що на протязі довгих років умирала стійко, мов фанатики середньовіччя, що під стягом вічності пройшла з гарячими очима вздовж і впоперек рівнини республіки.

Гофман заспокоївся й дивився на сосну :

— От куди б нашому Вадимові. В бір.

Марія раптом згадала й сказала з сумом :

— Це ж жорстоко...

— Ви про Вадима ?

— Нуда.... Вічний ідіотський трафарет : *mentio mori*.

За вікном знову посувався синій листопад.

Ішов вечір, як і завжди, невідомий і глибокий.

Ішов сірий і таємний і відходив за вітрами в Закаспії.

Іноді з моря пролітала самотня хмара і, сполохано озираючись, бігла й зникала за обрієм.

III

Марія пішла в свою роту.

Три зводи були в караулі, тому й у помешканні майже нікого.

Підійшла до лампи :

— Що пишете?

Червоноармієць старанно виводив літеру й сказав незадоволено :

— Клята буква. Ніяк не пишеться. „Чи“. Буква— „чи“. Виходить буква „ги“, бо схожа... Хочу оце письмо додому.

Марія сіла допомагати.

Взяла в руку коряві пальці червоноармійцеві й виводила букву „чи“.

Писали довго — вдвох...

... А в своїй кімнаті згадувала червоне обличчя бородатого салдата республіки і його літеру „чи“.

Літера „чи“ довго стояла за вікном знаком запитання, і це мучило.

Потім Марія пішла до Вадима.

Було пізно, але він ще працював.

Голубом положила руку йому на плече :

— Слухай, Вадиме !

Він підвівся й сів з нею на ліжко.

Знову був сухий кашель, як степовий пожар. Вона приложила ухо до його грудей.

— Слухай, Вадиме !

— Так... слухаю...

Марія схилила голову на Вадимову скроню і вбирала чаймою ніздер запах мужського тіла.

Потім ледве чутно сказала :

— Вадиме ! Кохаю тебе так, як гірські аули.

Вадим уважно подивився на Марію :

— І... я тебе теж кохаю !

Вона :

— Але...

Потім сіла з ногами на ліжко, знітилась у крапку й дивилась запаленими очима у вікно. Хтось невідомий стояв біля ясна й тихо, ледве помітно перебирав похиле листя.

Вадим сказав напівсерйозно :

— Я тебе розумію: в орогам не до кохання.

Марія :

— Так, ти мій ворог.

І тихо розсипала хворий сміх.

IV

На світанку шостого листопада вдарив мороз.

Затривожились дерева, пішла листяна fuga.

Дерева порожніли — голо.

А листя спішили, падали.

Падали. Падали.

Стоси.

Земля думала глибоку думу. Мовчали вітри.

По станиці пройшла мідна тиша.

Тільки зрідка рипів далекий журавель — витягали воду.

Гофман з червоноармійцями вже завітчав залю. Завтра мітинг - концерт. Незграбний Гофман:

— Паф ! Паф !

А червоноармійці хвилювались :

— Товаришу Гофмане! Чого командири не допомагають? Що це, старий режим?

Гофман летючий мітинг:

— Паф! Паф!

Заспокоїлись.

Увесь двір штабу в ліхтарях. Завтра буде ілюмінація.

На північ урочисто підуть мідні спогати. Завтра розгорнемо голубину книгу вічної поезії — світової, синьої.

Це — революція.

Хіба комунари забудуть цей день? Хіба це не велична поезія?

Поринаємо в синіх тривожних ночах, наші мислі відходять —

на північ,

на південь,

на захід,

на схід.

І ширяємо над землею замріяні, далекі.

... Хіба це не поезія?

Завтра розгорнемо голубину книгу вічної поезії — світової, синьої.

... Марія читала європейські новинки, про радіо-плуг.

Сказала лукаво Гофманові:

— От пишуть про радіо-плуг і ще знайте: в Америці є вже орудія, що б'ють на п'ятсот верстов. Хіба нам угнатися за ними?

Гофман: —

— Нічого... От почитайте в „Правді“ про наш винахід у виробництві фарб. Теж світова справа.

... Марія до світанку слухала, як кашляв Вадим за стіною. Це її турбувало, і вона пішла до нього.

Сказала: —

— Слухай, Вадиме, тобі треба на повітря.

Вадим виглядав чорно. Проте говорив іще жваво:

— Що ти так часто до мене?

— А як же: я ж тебе кохаю.

— Так?

... Марія порадила проїхатись по пошту.

Згодився.

Зиммель сказав, щоб запрягли тачанку.

... Виїхали в степ після обіду.

На тачанці Марія й Вадим. За ними верхи Зиммель.

Стояв голий чорнозем і без кінця степ. Праворуч летіли гори.

Марія задумалась. І Вадим задумався. Збоку гарцював у бурці Зиммель. Марія дивилась на гори.

А потім сказала:

— Ах, Вадиме, як я не люблю Зиммеля.

— І я не люблю.

Вона:

— Це символ всефедеративного міщанства.

— Так.

Вадим часто кашляв. Марія з боєм дивилась на нього.

Бігли дороги — чорні, степові. Маячило кволе сонце.

... Під'їхав Зиммель і несподівано заговорив :

— Ех, товариші! Все таки люблю вільну волю. Я, знаєте, родився на Кавказі — може, тому люблю. Мій батько — кубанець, а мати — грузинка. А в нас тут усе вільне. От слухайте: лезгін, грузин, калмик, туркмен, осетин. Чуєте, як гостро, як вільно звучить усе це? Це мешканці глибокої буйної Колхіди. А Шаміль? Яке буйство в цім слові !]

Вадим сухо сказав :

— Кажіть далі: чеченці, кабардинці. А про Шаміля можна сказати, що він царський пайок одержував. А взагалі — скучно. Ви трішки відстали від життя.

Зиммель, ображений, від'їхав.

Марія — іронія. Кинула.

— Ну, от тобі. Теж жертва романтики. Він же комерсант, п'яниця й картюжник.

Вадим :

— Просто — не та романтика.

Гірський чингал упав лезом на серце. Грубо кинула :

— А що ж оспівувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?

— Не знаю, а на це хворієш і ти — на романтику.

— Не думаю !

... А потім знову мислі про роки — такі довгі гони. І нило серце, як хворий зуб.

Вадим був надто чорний.
І дороги бігли — чорні, степові.
Туманів Ельбрус.
Було холодно й прозоро.
На сході летіла фортеця. Колись завоювали
древню буйну Колхиду — поставили фортецю.
Проїхали ще дві верстви.
... І було так :
... Вадим раптом кинув віжки й схопився за
груди.
Марія тривожно :
— Що тобі ?
Потім побачила : Вадим вихаркував шматки
крови.
Марія зупинила коні. Під'їхав Зиммель.
Положила Вадимову голову до себе на коліна
й запитувала :
— Що з тобою, Вадиме ?
Серед степу стояли коні й куделили вухами.
Зиммель зліз із свого жеребця й прив'язав його
до тачанки.
Схвильовано сказала Зиммелеві :
— Повертайте додому ... скоріше.
Тепер побігли дороги на схід.
Чорні, степові.
Марія згадала : „доживає останні дні“. Гір-
ський чингал знову впав на серце лезом.
Вадим заплющив очі й важко дихав. Бліде
лице зовсім йому почорніло.

В зелених білках Марії промайнув жак. Вона стиснула Вадимові голову й тривожно дивилась на захід, де була станиця.

Тачанка відходила на захід.

— Вадиме, що з тобою?

Вадим сказав ледве чутно :

— Нічого... мені легше...

Марія приложила вуста до Вадимового волосся:

— Милий мій...

Зиммель не повертався й гнав коні туди, де вирине станиця, де стрінуть голі дерева й стоси листя.

Міцнішав вітер.

... Марія тривожно дивилась на захід.

V

Коли Вадима внесли в кімнату, з моря знову полетіли солоні вітри.

Вітри джигітували й зникали в Закаспії.

Приходив лікар — широколобий, в окулярах. Вадимові нічого не сказав, а Марії, коли вийшли, говорив :

— Сьогодні вночі...

Марія подивилась йому в холодні очі, але нічого не промовила.

А потім на душі було порожньо.

Був Гофман.

Надходив вечір.

У стіну глухо входили цвяхи.

Це — останні цвяхи: завтра свято.

Вадим лежав на койці, Марія стояла біля етажерки.

За вікном брів синій листопад.

На Вадимовій голові лежав компрес.

Упали вії. Дихати важко.

Машинально перебирала книжки, дивилась пильно на чорні літери, але мислі її були далеко і від книжок, і від кімнати.

Згадувала перше знайомство з Вадимом і постійну майже мовчазну боротьбу з ним.

І думала: віра чи певність? Потім уявила —
— мчаться кудись дороги. Це наші федеративні. Не зупиняються... А то дороги б'ються в муках і знову мчаться. Вадим каже: „поезія“. Припустім... Але, може, дороги не мчаться? Марія думала ще про глухі заулки нашої республіки, де увечері молодь співає інтернаціонал, а вранці йде робити на глитая. Розбіглись дороги, розбіглись стовпи.

На однім стовпі написано:

Підеш направо — загризе вовк.

Підеш наліво — уб'єшся в ярку.

Це правда. Це дійсність. Принаймні, для неї.

... А от знову глухі заулки нашої республіки. І стоїть Вадим. І Вадимове небо, безумовно, захмарене. Тоді відкіля ця певність? А, може, це віра?

Але мчаться дороги. По дорогах мчаться не-
вгамовні, а з боку доріг плентаються наван-

тажені. І ясно дивляться навантажені. Відкіля ця ясність?

І туманіють глухі заулки нашої республіки.

... Раптом вітер стих...

На вулиці стояла порожнеча. На баню церкви злітались галки, тисячі галок. Кричали, падали, злітались.

Здавалось, що тут недавно проїхав Чичиков.

— Чи - чи !

— Кра ! Кра !

У станицю заглядали хмари.

З Зараївського хутора йшли.

Раптом Вадим розплющив очі й покликав Марію. Говорив розірвано, давився словами :

— ... Це — перед смертю ... Останнє моєї мелодрами. Круг пройшов ... Але дивись, Маріє, на нашу сучасність ... з XXV віку ... Пам'ятаєш: Домбровський, Росель, Делеклюз...

... Павза.

Потім додав ще :

— Християни мають своє євангеліє. І ми ... Так, Маріє ... Я знаю ... чого ти не була ... моя ...

І знову впали вії.

Марія мовчала. Схилилась на коліна біля кровати й теж була чорна.

... А за вікном стояла порожнеча, і на баню церкви злітались галки :

— Чи - чи !

— Кра ! Кра !

Біля етажерки лежала сосна — поруділа, а гірські трави зів'яли. Все таки пахло сосною.

Коли стемніло, запалила свічку.

Розтаборилась півтемрява.

Теж зів'яла.

Марія пішла до етажерки й знову машинально перебирала книги.

Постукав тихенько Гофман.

Спитав пошепки :

— Ну, що, як?

Марія безглуздо подивилась на нього і, не відповівши, зачинила двері.

А за вікном по станиці урочисто брів на схід синій листопад і зникав у невідомих пісках у Закаспії.

Вадим лежав, розкинувши руки, волосся йому спадало на тьмяний лоб. Іноді кашляв і вихаркував шматки крові, які безсило падали йому на груди. Вся сорочка в напівтемній кімнаті оддавала багрянцем.

Стіни дивились сіро й похмуро.

Вадим догоряв. Кімнату наповнили хрипи.

Здавалось, десь булькає вода. Було болотно.

Марія дивилась на Вадима, заложивши руки за голову.

... Уночі Вадим почав ловити руками повітря.

Марія підійшла до ліжка.

І побачила раптом у Вадимових очах гарячий день. Взяла його руку. Вадим на хвилину

завмер, але несподівано рвонувся й одкинув голову.

Ловив ротом повітря, видно було, що хоче щось сказати — і не може.

Далеке, замріяне промайнуло в голові. Марія голосно й схвильовано сказала:

— По оселях урочисто ходить ко-
муна.

На момент обличчя Вадимові покривилось по-
смішкою.

Тоді Марія в нестямі похилила голову і з жагою промовила...

... Те, що вона промовила, здавила тиша.

... І тиша запахла сосною.

Марія подивилась на чорне обличчя й зрозуміла.

Підійшла до свічки, погасила її й вийшла на повітря. Побрела по станиці, в степ, на схід.

Скоро заметушилось повітря, з моря джигітували солоні вітри.

В синій ночі не видно було, як летіли гори.

Тільки сивий Ельбрус велетнем маячив праворуч.

Марія йшла на схід.

Кавказ мовчав у гірській задумі.

... ..

На далекій цегельні скликали нічну зміну:

— Гу-у!

ЧУМАКІВСЬКА КОМУНА

I

Повітове місто, де пахне Гоголем, у переліг перекинулось.

Осіло.

Коли летять буйні, арештантські весни, повітове місто живе нутром: не вилазить з будинків, плодить діти, ходить до церкви, а ввечері п'є чай з блискучого самовара.

Увечері в тихому затишку міщанського добробуту шипить самовар: — Ш-ш!

І зимою: — Ш-ш!

І літом: — Ш-ш!

І восени: — Ш-ш!

Це тиха надмрійна пісня обивательського щастя. А апогей його — канарейка в клітці.

... Над повітовим містом промчалась революція. Зламала декілька вікон, зруйнувала чимало будинків, розбила гурт сердець і помчалась далі.

... Все йде, все минає й відходить, не вертається, а обиватель знову намагається впірнути в бакалійний сон старосвітського галянтерійного життя.

Але сон неспокійний буде, сон тривожний буде: чує обиватель —

— блукає містом хтось невідомий, хтось арештантський.

І каже він, зідхаючи :

— Да, шерочко.

... Коли злізти на гору, там монастир, Покровський зветься, а не долізти до монастиря — Чумаківська комуна. Таки справжня комуна імени Василя Чумака.

Мрійник загинув в імлисту київську ніч, а маленька комуна й досі живе в повітовім місті, де пахне Гоголем.

II

... Біля воріт написано: „в сем доме проживает дворянін Гараєм“.

... А коли на бруку дівтора здіймає гамір, молодий поет Андрій (Андре) деклямує з Чумака :

„Безнадійно? Є надія: ось, на цьому бруку.

Переможці. Піонери. Тисну вашу руку“.

— Біля комуни проходять і тіні минулого — черниці чорні (тепер живуть невідомо де, а в монастирі церква й дитячий будинок).

Недалеко й калюжа, а в калюжі вовтузиться сонце, як порося.

Іноді сонце заверещить золотом, тоді на мазок спадає гаптований серпанок.

... До Андрія підходить Варвара й оповідає про яму — недалеко яма, куди черниці скидали колись „незаконних“ немовлят: опороситься черниця й запричаститься тайни вбивства.

Підходить товаришка Валентина — високолоба (чудовий високий лоб... люблю високолобих. М. Х.).

Валентина заїкається до Варвари:

— Ви пппро це вже ка - а - ази.

А Варвара буркотить:

— Ну й казала, і ще скажу. Забула, значить.

Андрій наставляє вухо й уважно слухає. Варвара починає знову.

Отже, в комуні живуть ще такі особи: 1) Іван Іванов, 2) Же, 3) Мура (останні дві — Бобчинський Добчинський: зріст), 4) Йосип Гордієнко — безпартійний (і Андрій безпартійний). Здається, всі.

Проте забув: коли теплінь, а в монастирським саду пахтить медом, у комуні завжди гніздиться сторонній люд. Словом, так: бувають товариші з сіл і губерніяльного міста. Зимою сторонніх мало.

А сьогодні весна. Розумієте? Буйна, арештантська весна. У - ух, щоб тобі... Сьогодні весна, мов голуба тянучка: їв би й дивився без кінця... — Д'ех, моя коханко. Дай, візьму тебе в свої залізні обійми: твоє волосся пахне, мов виноградне вино. Прилетів традиційний соловей, порозчиняв вікна — правильно!

... А в їдальні дві дошки: чорна й червона. На чорній написано:

„Товаришка Же за буйство“.
На червоній написано:
„Товариш Андре за“... (далі розвезено паль-
цем).

... Же — надто неспокійна. Же — циганочка, а
Іванову співає:

— Мій симпампончик і вкраїнофільчик.

Тоді Мура каже:

— Ах, моншерамі, це ж моветон.

Розшифрую:

Іванов — пітерський слюсар, а українську мову
знає краще за українців. (Буває). Так міркує: нац-
справа, мов уюн (це, здається, в Кавтського), а на
мову — плювать. „За якою наказуєте? За китай-
ською? — Будь ласка!“

Але Іванов каже:

— У нас у Пітері так. Ми, пітерські, так. —
Словом, авторитет Пітера непорушений. А Пітер —
це Іванов.

Це, звичайно, щодо публіцистики.

... Ну - с.

Же — циганочка. Очі інституткою й гадючкою
до Іванова:

— Будь ласка, понюхайте оцей оселедець. Чи
не почуваєте тут буржуазного духу. А то хочемо
ще купити.

Іванов знає жарти, але досить серйозно наказує:

— Щоб оселедців більш не купувати. Досить.
Можна жити скромніш.

...У монастирським саду гримнув традиційний соловей. За монастирем заграло сонце в рожеві сурми.

Мура каже (промова в ніс):

— Ан - дре.

Це так поважно, ніби в салоні графині Х. Але — це не так: тільки погляд маман, а взагалі — йолки зелені. І все.

... Нарешті комуна розійшлась на роботу. Залишились: Варвара й Андрій.

Тут і кінець другому розділові.

III

Варвара варить борщ на примусі, а Андрій чистить картоплю.

Рожеві ранкові сурми біліють. Іде день і біла музика дня. Традиційний соловей змовк.

Над монастирем сонце.

Звичайно, Варвара буркотить:

— Ну, от: була у панів — робила. Тепер у комуні — і знову роби.

Андрій каже:

— Так ви не робіть, Варварушко. Ми й сами справимось.

— Не робіть! А хто ж обід зварить?! Га?!

— Ну, то робіть, Варварушко.

Хвилюється:

— Варварушко... Варварушко... Ні в яким разі й баста.

Ну - с...

Андрій раптом зривається з місця й мчить до столу.

Навздогін йому сміх:

— Ага. Приспичило!

Андрій хапає папірець і олівець і нервово накидає нерівні літери. Це — поезія. Він увійшов у творчий екстаз. Сується по кімнаті, спішить полетіти й бурмоче незрозумілі фрази.

А Варвара? О, Варвара спокійна, як курка на сідалі. Картоплю покинув? І біс із нею, з картоплею. Приспичило — значить будуть гроші. О, Варвара це вже знає.

Коли до Варвари заходить сусідка, Варвара зводить хмуро брови й пошепки каже їй, вказуючи на Андрія:

— Ви не думайте, що він абищо. Він не абищо, а ось...

І виймає з кишені Шевченків портрет.

— Знаєте хто? Це кобзар, значить. Товариш Шевченко, отой, що на сполкомі висить. А він (жест на Андрія), значить, під Шевченка пише різні пісні, скажемо, та інші прозвіденія.

... Андрій по кімнаті носить. Варвара картоплю чистить. Борщ над примусом булькає. А за вікном повітове місто, де пахне Гоголем, і відходить за обрій слобожанська степова далечинь.

... Да, ще про Гордієнка не сказав.

Добре, скажу.

Йосип Гордієнко — хороший хлопець. Але — „педантична пунктуальність“: слова Бобчинського чи Добчинського — не пам'ятаю. Йосип, спец з Упродкому, завжди виголений і свіжий, мов хлоп'яча ковзалка.

... Це з його записної книжки: „Підвідділ гоління (підсумок за п'ять років). 113 р. голився своєю бритвою, з них: 14 — надворі (кімнату зайняли більшовики), 99 — у кімнаті; з цих 99 — 3 порізався: 1 раз сам не знаю чому, а 2 рази забув помантачити бритву, 118 р. голився в місцевого цилюрника, що кватирує за Паланкою; з них 5 — в отряді: цилюрник одступав з червоною армією“. І т. д. А це з відділу самоосвіти: „18 вересня прочитав 3 сторінки (такої то) книги, звичайно, з марксизму, тоді ж одна година пішла на вивчання англійської мови для ознайомлення з тред'юніонами в оригіналах, звичайно, з марксистського погляду“ й т. д.

... З другої кімнати чути:

— Товаришу Гордієнко.

Він підводиться й резонно підкреслює:

— У нас прізвище одкидається. Кажіть просто: товаришу Йосипе.

А Варвара підслухала й собі:

— Варваро. Йдіть но сюди.

Варвара незадоволено :

— Можете виражатись : товариш Варвара.

... Комуна гигоче, пес у сінях (перелякався) гавкає, а Варвара сердито спльовує :

— А ще комунія... Тьху !

А над містом мчитьсЯ, як революція, молода весна. Зазирає в обивательські вікна, показує язика й летить далі.

... Д'єх моя коханко. Дай, візьму тебе в свої залізні обійми. Твоє волосся пахне, мов виноградне вино.

V

П'ятий розділ пишу, заплющивши очі :

... Жила-була велика імперія — дротИ, ліси, тракти. Сходились тракти, були станції, були допотопні наглядачі : гужевиХ трактів, гужевиХ станцій. Ідуть ліси, а там, десь у гущавині, дзвоники — це дрижула, почтові коні. Раптом дзвоники стихають — це злодії... А потім посунулись стовпи, за стовпами — шинки... А от іде до царя хохол із скаргою (це, здається, анекдота); узяв квач, уквачив... А далі ще станція, а за нею корчма... за лісами оселі, за оселями туман... І знову чути дзвоники...

... Це ж до чого? — Так собі.

... А з повітового міста, де пахне Гоголем, передають, що дехто з комуністів хазяйствичком обзавівся й будинок збудував.

... „Е-е-ех, мамочко, заміж хочеться“.

... Поле, поле й оберемки з сонця.

Пролітає весна, іде літо.

Комуна живе так: о четвертій годині вдень, як курчата під квочку, в будинок, до себе.

А втім високолоба Валентина рідко буває дома: на коростявих клячах через бандитські ліси тягнеться вона по волосній периферії — агітувати, організувати, інспектувати, інструктувати й ще „вати“ й „вати“.

Високолоба Валентина — завжінвідділом повпаркому.

Іванов каже:

— І в Пітері б згодилась.

А Мура каже з апломбом:

— Пітер — цитаделя революції й форт його — Кронштадт.

... А Же ще не прийшла, замість чорної дошки (за буйство) комуна ухвалила: два рази зверх норми прати комунальне шмаття.

Мура зазначає:

— Так і треба. Буде знати, сволочишка.

В комуні „сволочишка“ — слово ласкательне, і буржуа тепер сволочами не називають, а називають так: „человеці в благоволенії“.

... Коли всі сходяться — гармидер.

Мура кричить:

— Ан-дре!

...

... А от про телефон так і треба сказати: в комуні є телефонний апарат без дроту.

Андрій підсакає до телефону, бере рурку і—

— Агов!

Мура з апломбом:

— Не агов, а альо!

Всі:

— Ша!

— Ша!

... Тиша.

Андрій голосно:

— Агов!

Комуна:

— Агов!

Потім від телефону урочисто-надхненна промова:

— Ша. Перекличка йде по соціалістичній федеративній радянській республіці... Відкіля? Ага, чую. Передавайте далі по лінії. Чумаківська комуна в бурю непівського лихоліття почуває себе твердо й непохитно. Комуна певна, що вона є шматок мудрого серця республіки. Капітан комуни, Іванов, салютує в усі кінці, в гнізда братерських комун федерації. Румпель у наших руках. Ганьба нудьгуючим. Смерть неврастені. Комуна ще раз салютує своїм буйним переконанням: шлях важкий, але шлях до комунізму. Гряде час світової революції. Слава комунам федерації! Слава Чумаківській комуні!

В комуні крик :

— Слава !

— Слава !

Екзальтований Андрій скочив на стіл, приймає позу диригента й заводить :

— Чуеш, сурми заграли.

— Слава ! Слава !

... А потім сідають пити чай.

... Манастирський годинник.

— Бов ! Бов !

Із сходу надходить синя гроза. Півнеба обхопила важка хмара. Завмерли дерева. Ні шелесне. Далеко гримає, а блискавиці ріжуть безкраї степи.

Ой, буде горобина ніч ! Буде !

... Мура похилила голову на Андрієве плече, а Андрій у задумі. Бідний хлопчисько: гігантські образи ріжуть його мозок — він поет. Завтра почувемо від нього чудову поезію „гromовиця“.

... Із сходу надходить синя гроза. Іванов сидить за ломберним столом, але там не карти, а звичайнісінькі інструкції : треба переробити й розіслати завтра по волостях.

Же :

— Іване ! Подивись — гроза.

— Не мішай, Же.

Мура надхненно :

— Нещасна гроза. Коли б вона знала Івана, не одну б молонню послала сюди.

... А Варвара христиться в куточку, щоб не бачили.

За столом усі, крім Валентини: Валентина в Дубівській волості на роботі.

Же язвить:

— Товаришу Йосипе. Відкіля це: „гонителі земства й анибали лібералізму“?

Гордієнко спокійно відповідає:

— Здається, записано... (виймає записну книжку)... Це з книги „за 12 лет“ Вл. Ільїна (Н. Леніна), видання петроградської ради депутатів 1919 року, сторінка 157.

Іще говорить спокійно:

Можна взнати й це, наприклад: „Ернст Геккель і Ернст Мах“—є розділ теж із книги Леніна „Матеріалізм і емпіріокритицизм“, держ. видав. 1920 р. Або, скажімо, передмова до третього видання „Анти-Дюринг“ написано... зараз скажу... Лондон, 23 травня 1894 року, цебто за три роки три з половиною місяці й один день пізніш мого народження.

Кімната не витримала—регіт.

Гордієнко спокійно п'є чай.

... Гроза йде.

VI

Валентина... ах, який у неї високий лоб, як башта (люблю високолобих. М. Х.). Валентина несе обов'язки й начальника горόδу, що одвели

комуні за Зубівською левадою. А Іванов — начальник кампаній. Місяць має чотири тижні, а два з них призначається для кампаній. Наприклад, тиждень уборки червоноармійських казарм (іде вся комуна), тиждень марксистського знання й т. д. Бігли дні (в комуні завжди біжать дні). Вибивалась городина. Після обіду всі виходили на роботу до Зубівської левади. Андрій деклямував свої експромти, Іван підганяв комуну, а комуна кричала:

— Нещасний прикажчику... Геть комбурів!

А коли сонце розсипалось на далеких зелених гонах, а в монастирі дзвонили до вечірні, комуна становилась у два ряди й з піснями йшла містом додому.

Іванов ішов попереду й командував зводом, він же починав пісню. Одна рука в Іванова (забув сказати) висить: його ранило калединським снарядом, а другою рукою він розмахує в такт:

— Ать! Тва! Ать! Тва!

Іноді Же каже:

— А, може, пісень не треба?

Комуна в регіт:

— Браво! Же соромиться обивателів.

Тоді Же починає перша, і так дзвінко, що на тротуарах зупиняються.

Але от приїздить із волости Валентина.

До Іванова:

— Іди сю-юди. Треббба по-о-орадитись.

Іванов :

— Кажи тут.

Валентина мнеться.

Звичайно, Андрій схоплюється й кричить не-самовито :

— Це свинство. Чого тут не кажеш ? Ховаєш од мене ? Я цього не допущу ! Я вимагаю, щоб од мене не було партійних тайн. Я все мушу знати. Це свинство.

(... Андрій безпартійний).

Потім він ще кричить і доказує, що йому треба все знати, інакше він не може орієнтуватися.

Підхоплює Же :

— Це як орієнтуватися ? Ану ?

Вмішується й Мура.

— Ан-дре !

Же :

— Ага, знаю як : шпигуни теж орієнтуються.

— Що ?

Крик. Крик. Крик.

... А увечері на чорній дошці стоїть :

„Тов. Же за буйство“.

... А Варвара ніяк не добере, з ким живе Андрій : чи з Же, чи з Мурою.

— Мама їх розбере.

... І знову біжать дні. Ясні дні відходять, приходять дощі. Комуна забиває чотири кімнати, а в двох ставить пічки - комбідки.

... Повітове місто погрузло в болото й із злістю дивиться на комуноу.

Один раз на місяць підводяться підсумки роботи. Виникають жваві дискусії. Теоретичні висновки робить безпартійний Гордієнко, спец за Марксом, а практичні діагнози ставить Іванов. Хвороби партії — коники вечорів. У комуні розв'язують питання, а потім у повіті проводять кампанії.

В дебатах приймає участь і Варвара. Вона сідає біля Іванова: авторитет безсумнівний — і дає такі поради:

— А я так скажу оце: недостойні мужики, щоб над ними голови стільки ламали. Не розуміє свого інтересу — цур йому пек. А то можна ще й панів присогласити: хай ще провчать.

Мура становиться в позу артиста:

— О, Ціцероне. Твоїми устами тільки мед пити. Буркотить Варвара.

— Ну, дзиго, хоч на хвилину змовкни.

Тоді Мура до Андрія:

— О, мій Андріє! Який пасаж!

І хилить свою пухку голівку на обідране плече поетове.

... В монастирі знову дзвонять:

— Бов! Бов!

VII

Ну - с. І живе, значить, комуна біля монастиря, а в монастирі:

— Бов! Бов!

Біля вікон проходять черниці чорні — тіні минулого.

... Пройшла буйна, арештантська весна — арештантська юність. Пройшло міцне літо — міцна мужність.

Прийшла старість — болото.

В тихих затишках міщанського добробуту шипить самовар, і сняться обивателеві бакалійні сні старосвітського галянтерійного життя.

... Восени в повітовім місті, як ніколи, пахне Гоголем.

Після службових годин Гордієнко зудить Маркса, а Іванов носить з новими плямами.

... А навкруги комуни сіро, тільки зрідка апельсиноюю шкуркою промайне сонце.

Коли обиватель проходить біля комуни й чує відтіля бадьорий сміх, він на момент зупиняється, ехидно усміхається й раптом зникає в темнім заулку.

А в комуні чути:

— Ей, ви, ребятоньки! Не забувайте, завтра починається тиждень заготовки палива!

Саме тоді Іванов прийшов додому надто пізно, і зараз же ліг на кровать і одвернувся до стінки.

Підійшла Валентина:

— Що з тттобою?

Підлетіла й Же:

— Товаришу капітане, що це ви так довгенько? Іванов мовчав, потім повернув лице. І почула комуна загробний голос:

— Друзі мої... винний... їй-богу, винний... Погода проклята... осінь проклята...

Же закричала:

— Хлопці, сюди! Скоріш! От так капітан!

Біжить комуна:

— Що там таке?

А вийшло, бачите, так (Іванов сам розповів): прийшов до одного спеца, а той випиває самий справжній спирт. Така взяла досада, а тут ще в „Комуністі“ оголосили кампанію боротьби „з п'янством“. Хотів був розбити пляшку на голові спецовій, а потім подумав... а тут, як нарочито, дощ дрібний... та нудний...

... На другий день, перший раз за все існування комуни, на чорній дошці стояло: „Тов. Іванов, капітан комуни, за...“ (далі розвезено пальцем).

А втім, комуна цілком була задоволена з такого випадку, бо з цього часу всі вже зазнали солодкості чорної дошки.

На другий день Андрій стояв біля телефону й викрикував:

— Агов!

Звичайно, Мура виправляла:

— Не агов, а альо.

— ... Агов! Слушайте, комуна, всея федерації: капітан Іванов потерпів аварію...

Же перебиває:
— Ах, який ти! Хіба людина може потерпіти аварію?

За вікном дощ, а в монастирі:

— Бов! Бов!

VIII

Комуна пережила й осінь.

Прийшла зима.

... Мороз бадьорий, мов молода кропива, кріпкий, як спирт.

... Уночі пішов перший сніг — посивіли вулиці.

... Здрастуйте, мої веселі сніжинки!

... Здрастуй, моя юність - метелице!

Пружисте тіло, пружиста думка.

Мороз.

Хо - ро - ше.

... А в кімнаті холоднуvато. Комбідками не напалиш, та й палива мало.

Вікна злегка помережало лідяшками.

А за вікном метелять сніжинки, і ковзять перші сани. Весело біжить селянський коник по пухкій сніговій дорозі.

— Ей, братва, гайда розчищати сніг.

Шум. Гам. Крик.

І дзвенить мороз весіллям молодих голосів.

... Але —

— другий сніг приніс із собою й сум. Узнали, що Валентина завагітніла, а Валентину відкликають

у центр на дуже відповідальну роботу. Валентина телеграфувала: „Приїду через тиждень“.

І рішила робити операцію.

Але це так противно. Валентина згадувала яму, що біля комуни, і черниць. Іще було так противно.

Підходила Варвара й питала:

— Від кого ж це ти, голубонько? Невже від Івана? А, може, від Андрія?

Валентина:

— Ах, як вам не со-о-оромно!

А Же прийшла й сказала:

— Нічого, Валько, то не вбивство, коли цього вимагають інтереси суспільства.

Валентина:

— Не те, Же, ннне те. Мммені ннне того...

... Ну-с... Іще два тижні:

Туп! Туп!

... Стояв мороз бадьорий, мов молода кропива, кріпкий, як спирт.

... На сани сіли всі, вся комуна. Сів і Гордієнко — „пунктуальна педантичність“.

Мороз кричав:

— Ан-дре.

І хилила Мура свою пухку головку на обідране плече поетове.

А Андрій розсипав у степ:

— Передавайте по лінії: Чумаківська комуна салютує в мороз: хай живе світова революція.

І одкликався мороз:

— Слава. Слава. Слава.

... А втім, Варвара так і не поїхала (одвозили Валентину). Одяг усі мали дуже легкий, а Варвара до того була ще й стара. До саней її не пустила сама Валентина.

... Селянський коник весело біжить по пухкій сніговій дорозі.

Одступає монастир усе далі й далі — назад. Їдемо в снігову даль.

...
Ця комуна й зараз існує — вона на Слобожанщині.

НА ОЗЕРА

... Коли твій човен покинув осоння й захлюпотів під парасолями старої лапастої верби (верба самотньо маячить серед глухої ди́чавини комишів), тоді ти помічаєш раптом, що небо ніколи не буває таке хрустально-голубе, як у серпні. І саме в цей момент життя запахне вранішнім запахом, і ти думаєш: чи не повертається буря твоєї молодости?

Колись, мільйони років тому (чи то був сон?), тебе тривожили очі якоїсь романтизованої дівчини, і ти йшов у білий сад, ішов, похитуючись, мов п'яний — така солодка путь була перед тобою. Ти падав на землю й безумствовав, бо ти згоряв у пожарі першого неповторного кохання.

Але хіба ти думав, що все це ніколи не повернеться, і тільки раптом (під парасолями лапастої верби) перед очима твоїми вітром промчатися спогади? Хіба ти думав?

Так уклонись же цьому хрустально-голубому небу, що зробило бурю в твоїй душі і хоч на мить вивело на загублені доріжки твоєї юности.

А втім, життя таке барвисте, що кожному своя путь. Один сидить у б'єргальці й нюхає тю-тюновий дим за чашкою пива, другий фліртує десь з радянськими „мадам“, третій мліє біля самовару й радіо-рупору останньої конструкції.

Я відпочиваю на полюванні, і тому покраса незнаних світів мені також відома, як і всякому фламаріону.

В суботу я одягаю ботфорти, перекидаю через плече ремні патронташу, ягдташу й рушниці і кличу свою суку Нелі. Собака добре знає, в чому справа, і починає хвилюватись: лізе до мого обличчя, з вдячністю лиже мені руки і верещить. Тоді я одчиняю двері й дивлюсь на свого ірландського сетера. Але Нелі не піде без мене. Вона скалить зуби й кокетує тоненьким вереском.

— Що з вами? — запитую я. — На якій мові ви говорите? На мові паризьких кокоток? Дуже приємно! Ви питаєте, чи я розумію вас? О, безперечно! *Cela va sans dire!*

Нелі робить кілька плижків по кімнаті. Тоді я рішуче кінчаю з цією церемонією й іду з дому.

На вулиці ми беремо візника, і за півгодини я вже за городом, на товарній станції. Сюди подадуть дачний потяг на степові півстанки, і за кілька хвилин ми остаточно розпрощаємось із шумом міських вулиць.

І вже тут, на дальньому пероні, я починаю перероджуватись. Я забуваю сіреньке життя

сіреньких болів і турбот, і пізнаю інший солодкий світ. Мені так легко на душі, нібито я ніколи не знав тоски й терзаній. Дух моїх прадідів оживає в мені, і я, безтурботний, дивлюся на землю з висоти птичого польоту. Я їду туди, де мене чекає вільний степ, тихі, задумливі озера, пісні на чумацьких дорогах і сміх безтурботних селянок.

Коли ми з Нелі приїжджаємо на станцію, там уже давно бродять ватаги мисливців, і давно вже верещать родичі мого сетера. Із степу летить бадьорий надвечірній вітерець і хвилює мені ніздрі. Нарешті подають потяг, і я лізу в мисливський вагон. Нелі махає хвостом і дивиться на мене ласкавими очима. Я розумію, в чому справа: вона просить допомогти їй зібратись на верхню полку.

— Добре! — кажу я їй підіймаю її.

У вагоні стоїть неймовірний шум. В одному закутку співають старовинних козацьких пісень, в другому — якийсь мисливець розповідає анекдоти. Тоді мені прокидається вовчий апетит, і я розгортаю пакунок.

— Ей, держи! Держи її, — кричать мисливці: то пробігла вагоном якась дівчина.

Нарешті потяг рушив. Перед очима промайнули кіоски, баби з яблуками (в вагоні страшенно пахне яблуками), промайн timer семафор. Потяг вилітає в степ.

Коли місця біля вікон зайнято, я виймаю з ягд-ташу Горація й перегортаю сторінки. Мій епікурейський настрій цілком відповідає віршам римського поета. Іноді я беру з собою тургенєвські „Нотатки мисливця“, але перечитую в них тільки ті абзаци, де автор малює природу. Діялоги я обминаю й обминаю все те, що не відповідає моему настроєві. Навіть на полюванні я не прислухаюсь до так званих „серйозних“ розмов, і все, що я спостерігаю там, все воно світиться крізь рожевий димок моєї безтурботної епікурейської уяви. Сьогодні субота, завтра день відпочинку, і я тікаю від людей.

— Пробачте мені, дорогі друзі,— думаю я.— Але дозвольте забути про вас.

Потяг розриває простори й летить. Нарешті я бачу, що біля правого вікна звільнилось місце, і я поспішаю туди. Я притиснув чоло до скла й дивлюся в степ. Сонце пливе кудись за ярки, і спокійні кургани стережуть спокій безмежності.

Тоді надходить задума, і переді мною виростає наш посьолок, батько-мисливець і той прекрасний вечір, коли я в перший раз поїхав з ним на полювання. Пам'ятаю, ми приїхали на луки вночі. Я думав, що це „Бежін луг“. Десь хропли коні. Наша підвода зупинилась у комишах. Кобилу випустили на пашу, а сами лягли на віз. Я довго не спав. Були міріяди зір, і я довго мріяв і дивився в небо. Потім я заснув. Сон був

короткий і тривожний. А розбуркав мене постріл. Батько вже стояв у комишах і зустрічав вранішній переліт. Парувала ріка й десь загорався світанок. Пам'ятаю, я хотів тоді умерти — так прекрасно було й так билось моє молоде серце.

Але все це так давно було! Батько давно вже лежить у могилі, посьолок навіки зник з мого горизонту, і мені залишається тільки згадувати їх. Та й згадувати мені треба обережно, щоб хтось не помітив. Моя путь уже тяж заламується до могили.

Нарешті потяг затримує ходу: попереду нас перша вілла й півстанок. Я одриваюсь від скла й сідаю на своє місце. Нелі положила лапу на свою голову й уважно дивиться на мене. Метуться мисливці й біжать до дверей. Потяг зупинився.

— Вілла Стаховського! — кричить кондуктор. Вилітають постаті — люди, собаки, вилітають клунки, і знову свисток. Потяг рушив, і знову біжать поля, луки й обрії.

На кожному півстанку лишається кілька мисливців. Що далі, то більше порожні вагон. Я їду на дальній півстанок, на лиманські озера.

Напроти мене мовчки сидять селяни (в наш вагон уже заходять і сторонні люди). Тоді я звертаюсь до них, і ми перекидаємось словами. Вони дивляться суворо й похмуро, і я почуваю себе ніяково, бо мені вже здається, що я, в їхніх

очах, зайва людина, яка зовсім непотрібна суспільству і т. д. і т. ін. Але я поспішаю одінати від себе ці думки й переконую себе, що це зовсім не так.

І от наближається лиман. Нелі хвилюється, і я здіймаю її з верхньої полки. Сонце ще стоїть на два метри від горизонту, і на вечірній переліт ми, очевидно, встигнемо. Ми зустрінемо його десь у дорозі, на степових озерах.

— Ви де будете? — питає мене якийсь мисливець.

— На Триватому! — відповідаю я.

Діялоги коротенькі, бо тепер уже не до розмов. Тільки маленький робітник із старенькою шомполкою ще регоче на весь вагон і з захопленням розповідає, як він сварився із жінкою перед виїздом. Вона, мовляв, страшенно репетує й завжди не пускає його. Біля робітника стоїть його синок і усміхається. Ця парочка мене завжди зворушує. Але, коли потяг прогримить залізничним мостом, я вже збираюсь і спішу на ганок.

Нарешті замаячив і наш півстанок. Потяг пішов поволі й зупинився. Ми висипаємо на перон. За станційними будівлями вже стоять підводи, і тихо іржуть коні. Частина мисливців почвалала пішки, частина сідає на вози й їде на лиман.

Мене завжди зустрічає бабуся з мисливської хати.

— Ах ти, мое соколятко! — говорить вона й влаштовує на возі сіно.

Я тисну бабусі руку, розпитую, що, як і сідаю на воза. Туди ж плигає й Нелі. Ми рушаємо в степ. Рушають і інші підводи — з криком, гамом і піснями. Потяг заревів в останній раз. Потім майнув чорним хвостом і зник за поворотом. Станція осиротіла. Але я ще поглядаю на неї. Інші мисливці, очевидно, не цікавляться цим забутим степовим півстанком. Мене ж він завжди тривожить і викликає багато спогадів. Я взагалі не можу спокійно дивитись на станцію, бо по станціях пройшла вся буря горожанської війни. На станціях так недавно люди вміли вмирати, і вони вміли так надзвичайно жити.

— Ну, розкажуй, синку, що там у вас у городі, — каже бабуса й тут же, не дочекавшись мого оповідання, починає виливати свої селянські болі й радості.

— Ну, а як же дід Зідул? — питаю я про її чоловіка.

Що ж Зідул? Зідул, мовляв, шкандибає по-троху. Вчора був там то, сьогодні їздив по сіно. Приходила сваха, трохи випили. І бабуса регоче. Вона теж любить випити, і особливо в компанії.

Тоді переді мною виростають милі й далекі постаті Пульхерії Івановни й Афанасія Івановича, що так тривожили колись Гоголя. Я думаю, що

ці постаті безсмертні й що Зідул і бабуса — це тільки варіації одного і того ж типу.

Навколо нас фантастичний степ. Гостро пахнуть бур'яни. Бабуса поганяє коника.

Тоді я бачу мертві краї, „старосвітських поміщиків“ і гоголівських старичків. Я бачу Пульхерію Івановну, Афанасія Івановича і їхній домок. Він стоїть тепер (чомусь) над кручею. Внизу духмяна ріка, далі піски, як нова Сахара. Збоку стоять Сорочинці — ті краї, де блукала колись „червона свитка“. Ліворуч — сам славетний Миргород. Коли ясна погода, за кучугурами, крізь мариво, гоголівський край, як на долоні.

Мені здається, що я теж бував у Афанасія Івановича. Тут живе тепер його якась троюрідна праправнучка. Вона глуха, столітня й тихо доживає вік, і домок теж похилився під вагою віків — от-от завалиться. Праправнучку не зачепили наші осінні м'ятежі. Тільки там, у старій халупі з химерною вивіскою „сільська рада“ та в бур'янах на майдані метушиться чуже життя — то піонери і якісь ще комольці тривожать старосвітську мертвоту. І чути — ще повелись комісари. Але не з тих часів, коли в ніч під різдвом чорт сховав місяць у кишеню, а зовсім інші, незнані. До Афанасія Івановича, власне до його глухої праправнучки (старичка давно - давно нема, тільки чебрець на могилі пахне), приходить зрідка десятник. Проте й він зветься тепер сільським виконавцем.

Біжить коник. Бабуся раптом заспівала. Вона заспівала своїм старечим голосом :

— Ой, на горі та женці жнуть,

А попід горою, попід зеленою козаки йдуть...

Тоді переді мною знову виростають забуті постаті й деталі. Я бачу древні етажерки, що на них під густим серпанком пилу лежать старовинні пожовклі книги, чую, як хрипить годинник своєю старовинною зозулею. Чи не Пульхерія Івановна так тепло глянула на мене? Чи не Афанасій Іванович киває і мені з вогкого кутка?..

— Чиї це дині так запахли мені? — думаю я.

Ми їхали повз баштан. Загавкав собака, і я прокинувся від задуми. Моя бабуся аж заливається своєю піснею. Попереду нас маячать підводи.

Ми вже проїхали верстви три, і я прошу бабусю зупинити коня. Вона зупиняє, і ми з Нелі йдемо в бік. Ми наказали нашій бабусі зробити нам вечерю й зустріти нас на порозі своєї хатки. Відци до лиману дві верстви, і ми з Нелі дійдемо пішки. Зараз ми йдемо на степове озірце, що праворуч, і там постоїмо на вечірньому перельоті. Ми йдемо на надплесне, що його вже тепер нема. Як і багато степових озір, воно навіки зникло з мого мисливського горизонту. Щороку я гублю радісні води, а за ними всихають і рештки

струнких комишів та пишних осок. І на мою вразливу душу злітають метелики жури, бо ж так недавно, так недавно все це було.

Я любив зустрічати вечірні перельоти на цьому озері. Коли на дальню ріку спадали липкі тумани й води тихо парували на захід, тоді вогняна куля прекрасного сонця пливла за ліси — туди, за Атлантику, за океан. Надходив вечір. Моя старосвітська бабуся годувала мене кавунами. Я брав рушницю і йшов у степ. Дорога бігла повз табір вітряків, минала цвинтар і пересікала даль біля багаття, що раптом спалахувало серед степу. Тоді на глухому півстанку кричав паровик, і пролітала стьожка огнів. Нарешті надходило надплесне. Я стягував на ботфортах ремні й брів у болото. Сторожева стоянка була на сході, так що переді мною стояло все озеро, і було воно в багрянцях вечерової зорі. Над озером пливла м'яка й тендітна тиша. І тоді в селі дзвонили до вечірні. На небі вже булькали зорі, і із степу йшов легкий димок пожарища. Починався переліт. Таємними кажанами носились над водою чирята. Моя „бельгійка“ раз-у-раз розривала пострілом матовий присмерк...

Це були чудові вечори, і я їх ніколи не забуду. Але надплесне вже давно висохло. Вже давно там, де пахли осоки і своїм запахом викликали химерні асоціації, вже давно там ріже землю прозаїчний і могутній трактор. І тільки

я, як невгомний дон - Квізадо, все шукаю нових ілюзій до нових, невідомих берегів.

... Нелі захвилювалась і раптом зробила стійку. Зірвався перепел. Я вистрілив і промазав. Нелі повернула голову й докірливо подивилась на мене. Вона так докірливо дивиться на мене, що я мимо волі переводжу очі в інший бік: мені соромно. О, Нелі вміє присоромити свого двоногого товариша!.. Тоді ми йдемо до озера мовчки. Я ніяк не наважусь поласкати свою суку, а вона теж почуває себе ніяково. І тільки другий вдалий постріл остаточно помирить нас.

Сонце вже лежить на горизонті грандіозною червоною трояндою і збирається на ночівлю. По степу метушаться маленькі вітерці. З далекого села зрідка долітають парубочі й дівочі вигуки.

— Бац! Бац! — чую я навкруги.

Потім сонце ховається, і тільки ледве помітний слід його залишається на заході. Я ще кілька разів „промазав“, але я вже не бачу очей моєї Нелі, і до того ж на ягдташі мені висить двоє чирят. І потім я давно вже не стежу за перельотом — я слухаю степ. Постріли рідіють, і, нарешті, їх не чути. Перельот скінчився. Наді мною стоїть зоряне небо, і десь блимають степові вогні.

— Нелі! — кличу я суку, і ми поволі йдемо до лиману — туди, де нас зустріне бабуса і її пахуча вечеря.

Дві верстви ми проходимо скоро. От уж ми дійшли оселі й бредемо глухою вулицею. Гавкають собаки, по хатах жевріють каганці. Ми обминаємо старовинну козацьку церкву. Десь кахикають парубки й верещать під повітками дівчата.

Нарешті ми бачимо хату наших старосвітських друзів. Біля хвіртки нас зустрічає дідусь Зідул.
— Здрастуйте! — каже він. — З качками вас... Чи, може, не пощастило?

Я передаю йому двох чирят. Але він хитає головою і скаржиться: раніш, бувало, як зробиш один постріл — то й десять качок, а тепер тільки порох переводиш. Це — традиційна зустріч, і я на неї, як завжди, „підтакую“.

Тоді ми йдемо до хати, і на порозі нас зустрічає бабуся. В хаті пахне смачним борщем. Я виймаю з ягдашу фляжку з горілкою, і ми сідаємо вечеряти. Зідул інформує мене, як стоїть справа з лиманськими озерами. Завжди буває так, що „вчора“ було страшенно багато дичини, а сьогодні „щось“ мало. Тоді я питаю, скільки ж Зідул „вчора взяв“. Дід зідхає й каже:

— Та одного поганенького куличка.

— В чому ж справа? — питаю я.

А справа, бачите, в тому, що йому вже перестали очі служити. З такими очима, мовляв, багато не вб'єш. Потім він розповідає мені кілька мисливських анекдот. Ці анекдоти я чую вже

в сотий раз, але я їх вислухав і тепер з охотою. Зідул завжди розповідає їх, як правду, і мені хочеться йому вірити. Мені так хочеться вірити, що я нарешті й вірю.

— Це ж така наївна брехня, і стільки в ній наївної дитячої правди,— думаю я парадоксами.

Нарешті фляжка моя порожня. До мене тиснеться Нелі, і я їй кидаю два шматочки м'яса. Вона з подякою дивиться на мене й лягає біля моїх ніг.

На дзвіниці дзвонар б'є одинадцять. Тоді бабуса вносить у кімнату соломі, і я лягаю на ній. Завтра, ледве засіріє, Зідул підійде до мене й скаже підводитись. Ми заберемо рушниці й помандруємо на озеро. А сьогодні я лежу на соломі, і мої мислі плывуть по хатці моїх старосвітських друзів.

— У чому справа? — думаю я. — Чому я з такою світлою радістю їду сюди?

Але відповіді я не найду. В кутку вистукує цвіркун, десь на вулиці співають дівчата — і все це як якась дитяча казка. Мислі мені в'яліють, і я починаю засипати. І тоді приходить мені думка, що мої старосвітські друзі просто туман фантастики, що вони зовсім не живі люди, що це тільки тіні справжньої людини.

— Цебто? — знову запитую себе. — Виходить, що мій відпочинок — це не що інше, як порожнє й мертво місце в моєму коротенькому житті?

Але й тепер я не найду відповіді. Мислі мені зовсім зів'яли. Збоку шарудить солома — очевидно, кошеня блукає по хаті. Крізь сон я бачу клаптик зоряного неба й лежачі силуети моїх старосвітських друзів...

... Але на світанку я підводжуся бадьорий і веселий і з надією дивлюся на бабусю й Зідула.

— Ну, Нелі, сьогодні пополюємо на славу, — кажу я ірландці, і ми йдемо за дідом. Нас випроважає, як і завжди, наша мила бабуса. Тоді кричать півні й стихають парубочі вигуки.

Зідхає півтемрява. Ми довго йдемо вуличками. Зідул пахтить люлькою й мовчить. Нас обминають хатки, повітки. Де-не-де знову жевріють каганці. Нарешті ми виходимо в степ, і тоді перед нами блищить матове срібло озір. Ми вже на лимані. За кілька хвилин я буду з Нелі різати човном тиху поверхню комишуватих вод.

— А ранок добрий! — каже Зідул. — Качки підуть із сходу.

Тоді десь уже розривається постріл, і луна біжить на озера. Ми прискорюємо крок. Свіжий вітерець ласкає наші обличчя. Нарешті під ногами забулькало. Мій старосвітський друг передає мені весло, кладе в човен солому, і за хвилину я на воді.

Десь просвистіли чирята. Десь закричав кулик. Нелі тихо заверещала. Тоді я глибоко, на всі легені, зідхаю й починаю свою напівфантастичну путь.

БАРАКИ, ЩО ЗА МІСТОМ

I

Юхим підійшов до паркана й прочитав такий плакат:

ТОВАРИШІ!

Тероризуйте тил ворога! Бийте
німчуру! Бийте гайдамачину! На-
ше військо недалеко. Хто не з нами,
той проти нас.

Підпільний ревком

Д'ех! Мать твою бог любив!

І тут же Юхим подумав про Мазію:

— Так... Розуміємо... Ну, держись, Мазію!
Пасмотрим твою ухватку.

Потім заложив руки в кишені і, посвистуючи,
пішов до бараків.

Це було вдень.

II

Розсипається небесний дріб по даху й співа-
ють ринви одноманітну пісню в переливах лег-
кого дзвону.

Тиха осіння ніч, коли темно, як сажа, а десь запізнився невідомий птах вилетіти на південь.

Над бараками ліhtar примружив своє старече око, засльозився, з сумом дивиться на провалля. Біля города присіли бараки, а далі ховаються провалля, де навалено сміття з міських будівель, з помийних ям.

А цвинтар, що праворуч, зарився в стоси жовтого листя, і по коліна загрузли могильні верби...

Ну, і прислухався Мазій, санітар барачний, і чути було — шарудять у листях мишенята дощовитої осені.

То падають дрібненькі горошинки, щоб напоїти землю невеселим шумом.

Холодно.

Вітер іде широкою вулицею, добігає до бараків і тоді з важким духом трупів несеться до провалля, щоб заритися у сміття.

До бараків, у двір, крізь ворота просунулись рейки, що провели в п'ятнадцятому році, коли з далеких сопок Галичини повезли ранених.

Але зараз не видно рейок — темно, як сажа...

... Ах, Німеччино, Німеччино! Кожного дня заганням у ворота чотири-п'ять вагонів напівтрупів, і бараки повні до неможливості.

Тягнуться потяги без станцій, без води, без хліба на батьківщину — і приходять потяги до бараків.

І от до Мазія прибіг Юхим, кинув спробога:

— Ну, єсть плакат!

— Що кажеш, Юхиме?

Мазій дивиться двома ярками. Від нього йде труповий дух.

— Кажу — прояви себе!

І розповів: треба товаришам підсобити. Одним словом, приштокати.

Мазій думає не довго, і вже гудить голосом польової порожнечі:

— Це можна... Чого ж не можна?

Юхим подивився непевним поглядом:

— А не брешеш?

— Навіщо брехати?

— Ну, тоді слухай: давай канкретно абсудим. Скажемо так: зробити треба. Це ясно. А як зробити — подивимось. Згодний?

— Згодний.

— Дивись... Щоб, значить, вийшло все в акурат і нікаторої змени від тібе не було.

... Отже в цю ніч ухвалили так: одного обов'язково приштокати, а далі буде видно.

.....

Окупація — слово не наше, і прийшло воно з темних країв, щоб захмарити наше блакитне небо.

Ходять по городу каски, суворо дивиться голуба одіж.

Не голубіють дні.

Мовчки бунтують вулиці, мовчки бунтує завод.

І порожньо очам, мов о дванадцятій годині ночі в обложенім місті.

Мочить дощ і шлики з червоними китицями й червоними поверхами. Звичайно, з наших.

Але чорно на душі.

І шкірить зуби почуття помсти і хочеться клацнути.

... Окупація — слово не наше.

Від Мазія Юхим пішов до Оришки. Були у неї інші санітари, так би мовити, товариші Юхимові.

„Разговори розговарювали“.

Говорили про доктора — старшого лікаря — та про інше.

Ну, і лаяли — всіх лаяли. Навіть мерців і хворих.

Сказав один :

— А не помічаєте, хлопці, як старший лікар почав хвостом крутити? Це не спроста.

Юхим наставив вухо.

Невже і він прочитав плакат?

Гм !

І чогось образився :

— Понімаєш, „хвостом круте“. Думаєш, тібе спужався?

Регочеться санітар :

— Що це ти, Юхимушко, чи не з Мазієм побував?

Здригнув Юхим : „в акурат влучив“.

— Перехристись. Який міне антирес?

— Та хто його знає ! Мазій чоловік темний ...

А другий розповів :

— Проходжу це я, братці, біля кладовиська. Дивлюсь — щось блукає там. Перелякався я, бо темно було. А потім кричу : „хто там такий ?“ Не відкликається. Взяв я тоді на бугайця : „хто там такий ? Стріляти буду“. Не відкликається і йде до мене. Конче перелякався я, але стою. Коли це підходить. Дивлюсь — Мазій. „Чого ти тут шляєшся ?“ — „Могилу, каже, рив“. „Це уночі ?“ — „А не все одно : завтра ж знову штук двадцять закопаємо“. Отакий !

— Та то його, мабуть, мерці збили з пантелику. Вже нічого йому не страшно.

— Воно так. Та його вже страшно становиться.

Юхим заспокоївся й покликав у сніни Оришку. Така й така історія. Думаємо одного приштукати. Сам бачив плакат.

Оришка :

— Ну їх до чортової матері ! Не зв'язуйся. Коли б чого не вийшло.

Юхим поважно узявся в боки :

— Сайдьоть ! Лиш би тобі турботи не було.

А потім пожартував :

— Міне що — як треба, то й жисті рішусь. Пайдьош на похорон, музика заграє марша...

Отже говорили ще й про іншу справу, бо помітив Юхим, що Оришка підморгувала комусь.

— Ти гляди, щоб нікаторої зміни. Нащот зміни я человек пронизительной.

Оришка в знеможі похилилась Юхимові на груди.

... А за дверима ринви співали одноманітну пісню в переливах легкого дзвону.

III

Чи не здається вам, що ви вже давно в бараках, де трупний дух?

Га?

Суета. Суета. Суета.

Хіба можна кожного зводити у ванну після довгої дороги без станції.

... Потім рили величезні ями й кидали туди необмиті, чорні, виснажені цурпалки живого м'яса.

Не чекали й смерти — валили на підводи й везли на цвинтар. Везли на цвинтар наших полонених, що були в Німеччині.

Отже праця на дві зміни.

Лікарі ходять по палатах розгублені, сестри й служанки без ніг.

Носії. Носії. Носії.

... Мазій і Юхим теж.

І через край переливається в палатах стогін — чорний, смердючий. І вовтузяться люди і шукають виходу, ніби пацюки, що попали в раковину з рідким калом.

Душить труповий дух.

Не чути сміху в палатах.

Але не можна весь час у такій задусі. Виходять на повітря й з жагою ссуть його, як телята материні груди.

Пройшла Оришка. До Юхима каже :

— Це не завод пахне.

А Юхим вуглем стоїть, думає :

— Без сумлення.

І Мазія очима шукає.

... Палатські служанки ліками пахнуть, і все це народ, так би мовити, під знаком запитання.

Ядерні баби, звикли жирувати з хорими, і пухкі та смачні, не дарма на „хворих“ порціях одгодовуються.

Котлети, а не баби !

От і з Юхимом : нежонатий хлопець, а підморгує не одно бабське око.

Ну, а Оришка — уїдлива, шоколадна баба. Одразу до своєї палати принадила („карі глазки, де ви скрились ? Міне заставили страждать“).

Оришка в аптеці крутиться. „Дохтурь !“

Як нема фельдшера, то й сама ліків дасть.

— Що вам требається ? Оліум ріціні ?

Й регочеться :

— Ги ! Ги !

Хоч окуляри на нос натягай.

— ... У-ух, ти, шльондро непідтикана ! У Хранцію надумала їхати, чи що ?

Іще гигоче, шоколадна, а груди, ніби холодець, тіпаються.

(от... Набачив Юхим Мазія — покликав, у бік одвів.

— Ну, що? Може, передумав?

Мазій на цибатих ногах до сонця тягнеться, баньками з безодень виблискує.

Що він думає, ця малпа з зоологічного? А говорить спокійно, наче дитина конфету ссе.

Напевне, від трупового духу заморока зайшла.

— Згарбаємо — не писне!

Юхим хвилюється:

— Завела сорока про Якова. Ти ділом говори. Що за манера? От падазрітільной!

Одрубав Мазій:

— Не віриш, то йди!

Заблимали очі:

— Міне усьо одно. Підсобити треба товаришам. Возьми в унімання... А ти вола, мабуть, перетягнеш... Значить, сьогодні?

... А увечері зійшлися біля Оришчиної кімнати.

— Все готово?

— Все.

Тоді вже насувалось сіре, рядно осіннього вечора.

Пішли до Оришки: поки стемніє.

Оришка з Юхимом жартували на кроваті. Борюкались.

Мазій пахтів цигаркою на палатській лаві — білій з голубиним поблиском.

В Оришки не очі — поросята кувікають.

Натягнула на Юхима млинця (кашкета, цебто)
і на вухо телеграфує :

— Нащо цього привів? Погратися не дає. Ги! Ги!

Взяв Юхим Оришчине вухо в зуби :

— Мовчи ! Хай сидить. Поспіємо.

Від борюкання кімната повна спеки. Оришка,
мов сонце, що за обрій перевалює.

П'ють воду, прицмокують.

Потім відпочивали.

Каже Оришка :

— Чого ти, Мазію, такий непривітливий ?

Мазій у вікно дивиться, де огні по бараках
ходять — хворих переносять.

Мовчить. Як пугач.

— Скоро год у нас, а все однакової.

Це Оришка, і проглинула :

— Кажуть, з мерцями приятелюєш. Ги! Ги!

Мовчить Мазій. Безодні у вікно вставив.

... Ще пожартували.

І от вечір провалився в темряву.

Юхим заюртався :

— Мабуть, ходім !

Підвелись. А Оришка Юхимові підморгує, щоб
спати приходив.

„Тяжелое положение: мужчин война перевела“.

От...

Та, бачите, на дворі гомін глухий пішов.

Наставили вуха.

Оришка :

— Кличуть... Неначе, як хворих привезли.
І крикнуло за вікном:
— Виходь!
Юхим досадливо махнув рукою:
— Подаждьош, не пужар!..
... Зійшли з ганку в багно. Двір увесь шумить.
Поліз в кашкет Юхим:
— Ховай струмент. Діла сьогодні не буде.
Пішли за натовпом до рейок.
... А під навісом, де вагони — лампи та свічки
бігають.
Сунеться з вагонів скигління й іде в болото.
Метушився вартовий лікар:
— Ану, хлопці, дружніш!
А хлопці й так ледве ходять.
Учора цілу ніч носили цурпалки живого люд-
ського м'яса.
В палатах повно. Вже ніде ставити носилки.
— Отже „дружніш“. Підожди, скоро вже при-
йдуть, загетьманують.
... У палатах крик:
— Куди несете? Ніде. Несіть у шосту.
— Там уже наставили.
— Ну, в десяту.
— А... йди від гріха... мати твою так! Чого
там язиком ляскати?
... Тільки ринви співають пісню в переливах
легкого дзвону.
— ... Земляче! А, земляче! Дай, друже, водички!

Мазій наставив свої глибокі ярки.

— Багато вас ... Все одно завтра в яму.

Хворий з жахом подивився на Мазія й заскиглив.

Підбіг Юхим :

— Сматри !

І послав кудись у повітря „в бога і богородицю“.

Пахло трупами.

IV

Цвинтар — невеселе місце в нашій республіці.

В'януть трави біля могил.

Зализує на могилах свої рани осіннє сонце, потім крутить хвостом і ховається за небесним тином.

Уранці копали братерську могилу.

Гризуть мотики землю, а лопати навалюють велику сопку, і дивимося на неї з сумом.

... Мазій стоїть з мотикою в ямі, а Юхим — з лопатою нагорі.

Інші пішли обідати.

— От дух, аж сюди чути, — сказав Мазій.

Сказав незадоволено Юхим :

— Не могу я більше терпіти, вашого духу нюхати.

І дивиться на Мазія :

— Розумієш : треба завод одкривати. Надоїло міне. Хіба це робота з мерцями ? Так, недо-
разумення.

Потім говорили про сьогоднішній нальот. Так би мовити, про діло плакатне.

... Летить від кирки земля, бризками розсипається.

Росте сопка біля ями.

Сонце востаннє крутнуло хвостом і пішло в безвість.

Пішли й грабарі. Яма була готова.

Глибокої ночі піде сюди важкий труповий дух.

Смеркає.

Смеркло.

Від бараків відходять захмарені заулки. Темніє в кварталах — ліхтарів немає, а будинки сиротливі, непривітливі.

... Юхим і Мазій цілу ніч вільні — копали.

Повечеряли й пішли.

Мазій ступає від бараків кішкою, в довгих, незграбних ногах — оксамит. Щоб не чути, щоб вийти до заводських воріт кішкою.

Юхим каже в долоню :

— Ша !

А сам спотикається, як монополька.

... За десять кварталів — свисток. Пішов по кварталах, і тільки за проваллям стих.

Зупинилися. Прилипли до паркану.

Мазій дивиться двома безоднями — очі глибоко пішли під лоб, тільки блиск майорить.

Борода чорна, як ніч.

У Юхима усики з кота. На голові кепі млинцем.

— Ну, от і дивись унімательно. Як підійдемо до пекарні, то й абсуди свайой головой.

Мазій струснув із свитки дощ. Мовчав.

А Юхим кулеметив.

Витяг з багна ногу,— багно крюкнуло.

— Здравий ти мужик і варманську був. А тут ради салідарности. Я, брате мій, кательщиком був. Салідарність — первое діло.

Мазій брав саженні кроки, і знову багно крюкнуло.

... Біля пікарні розлітались вулиці, а далі хмури димарі на чатах.

Уже видно. І видно ще на чатах каску.

По дошках провалюється гул кроків — розмірено, мов маятник.

Через плече гвинтівка.

— Бачиш? Ну, тепер прояви себе. Ти їхню манеру зучив.

Відповів спокійно, як дощ:

— Що ж, діло ясне: зайдемо з того кінця — і не писне.

Юхим потер руки.

... Із заводу зрідка спотикаються молотки...
А може то кузня, що край села стоїть?

Завод іще жевріє, тільки готується вмирати, коли змовкне останній цех.

Юхим з погордою сказав:

— Кательщики. Це тобі не село: підложив бабу під бік і спи. Тут не заснеш!

... Чорти його знають: все таки боязко.

Скільки не говори, а треба ж і діло робити.

Д'ех, мать твою бог любив !

Націлився вже Юхим лізти, та Мазій тут зашепотів щось.

— Ну ?

Сказав суворо й уперто :

— Ото ж тепер мене слухай.

— Ну ?

— От тобі й „ну“.

Юхим затривожився :

— Що ти такой падазрительной... От манера!

Каже Мазій спокійно :

— Цього чоловіка ти мені даси.

— Це того ?

— Та його ж.

Повеселішав.

— Бери без сумлення.

— В тім то й річ : допомагати прийдеться. До ями потягнемо. Треба хоч одного живого зарити.

Юхим витріщив очі.

Юхим не розуміє.

А Мазій рішуче одрізав :

— Не хочеш, то я піду додому. Не буду й руки каляти.

Замжичило дрібно й холодно.

От історія ! Думав-думає, а думи ніяк не йдуть.

Випалив :

— Сатана ти, а не людина. Не можу я на таке діло піти. А піду. Потому, як я чувствую, піддержку треба.

Крізь мжичку чути було, як провалювався по дошках гул кроків.

... Мазій поліз.

А за ним поліз і Юхим.

Раптом біля заводу стихло.

Тротуар замовк.

.....

Ну, і що ж? Як же далі?

Далі зв'язали віжками, забили хусткою рота й потягли живе тіло по вулиці, а потім по завулках.

Звичайно, притягли на цвинтар до тієї ями, що рили вдень.

А яму вже зарили, свіжа могила стоїть.

Чули — од'їхала фура.

Колеса відходили по бруку.

Коли розрили свіжу сопку, з могили ще плазував кволий стогін.

То цурпалки живого м'яса, що все одно скоро підуть у вічність.

... Смерділо трупами. Мазій поставив над ямою зв'язану голубу людину й штовхнув її.

Гупнуло.

Застогнало.

Ну, і діла!.. Мать твою в боженят піднебесних!

Засипали.

Сказав Юхим:

— Сволоч ти, і квіт!

... Повернулись захмарені завулки.

Крюкало болото.

Підступали бараки й важкий труповий дух.

В палатах бігали огники.

Але то — не весело. Що тут казати — не весело.

Десь далеко за городом стогнало літо. Мабуть, умирало на чорних ланах.

... Д'ех! Не голубіє на душі!

І праворуч Дніпра, і ліворуч Дніпра.

І похилила в розпуці свою голову моя мила Слобожанщина, щоб слухати свою зажурну осінь.

... Рипнули перелякано ворота у барачний двір.

... А далеко гудів радіо на тисячі гін про журбу нашої невеселої країни.

V

Дош ушух.

Світанок ішов із сходу ледаче, довго. Потім брів сирий день, зазираючи в калюжі.

Хмари низько стояли над самотніми бараками.

Хмари придавили одним краєм західні квартали міста.

... З города тягнулись клячі з калом.

Ну, а від заводських воріт сунувся натовп голубих людей.

Попереду біг гладкий собака з обірваними вухами. Іноді собака зупинявся, нюхав землю, тоді зупинялися й люди.

Але це на момент.

Ішли далі.

І от Юхим ускочив до Мазія.

— Шукають... з собакою...

Мазій спокійно сказав :

— Хай шукають.

— Ну, а як найдуть?

— Не найдуть.

... Юхим побіг до Оришки.

Баба в обійми його :

— Ходім, Юхиме, пограємось.

Оришка вартувала всю ніч. Недавно з ліжка підвелась.

Пахне від неї ліками й ядерним бабським тілом — пухким та солодким, ак медяник.

Отштовхнув Оришку :

— Куди там гратись... З собакою.

І заметушився по кімнаті.

Оришка розіпріла — сон солодкий. Очі поросятами кувікають.

— Та що таке?

Розповів Юхим : так то й так то — біда.

Перелякалася баба. Спідницю схопила. Одягається. Дивиться у вікно.

Видно —

бігає собака на цвинтарі, а потім біля свіжої могили тавкає.

Гавкає, не відходить.

І розривають уже голубі люди свіжу сопку.

Скрикнула Оришка :

— Боже милосердний! Червоні шлики вже бараки оточили.

Ну і спека!

Зовсім збожеволіла — до старшого лікаря посилає. Впросити, значиться.

— Тьху! От хранзоля дурна!

Ще побіг до Мазія, а той, як папуга, завів:

— Не найдуть!

Що тут робити? Вилаявся в „бога й у богородицю“ та й пішов у палати. От.

... А на цвинтарі вже вирили чоловіка голу-бого, і барачний лікар так визнав: умер від задухи, ото ж живим закопали.

І рветься вже собака до бараків, нюхом чує, де злодії.

Пустили собаку. І самі пішли.

Із старшим голубим барачний лікар іде.

І вже виганяють з палат.

— Ста - нов - и - ись!

Отже по - салдатському: становись.

Збились у купу санітари й санітарки.

Не так. У шереди треба.

Гомоніли. Гомоніли.

Гомін стих.

Держали собаку за нашійника, а потім пустили.

Знову пішов дощ, у калюжах булькає.

Обнюхає собака кожного — мовчить.

А добіг до Мазія — загавкав.

Вивели Мазія з шереди.

... Ех, Юхиме! Юхиме!

Закавказ і біля Юхима.

— Виходь!

Потім повели до старшого лікаря допит чинити.

Юхим каже: — Нічого не знаю.

А Мазій ярками подивився й байдуже кинув:

— Ну - да, живого закопали.

... Вивели їх у двір і повели в місто.

Дош знову вщух.

...

Було це тоді, коли міські вулиці сонно прислухалися до тиші. Гòрод спав.

Тільки тротуари де-не-де глухо одмірювали кроки вартових.

... Втретє розривали свіжу могилу, що на цвинтарі біля бараків.

Струпішали цурпалки людського тіла.

Сморід.

Не чути було, як співали ринви одноманітну пісню в переливах легкого дзвону.

А збоку шаруділи в листях мишенята дощовитої осені.

Крізь туман бараків майже не видно. Видно постаті край ями.

Верби йдуть за місто до провалля, де вмирає літо.

І от — біля ями із зв'язаними руками стоять — Юхим і Мазій.

Ясно? Скільки шликів? — Ховає туман.

До Юхима:

— Ну, кажи: жидам продався?

Мовчанка.

— Ух, ти! Жидовська пико!

Важкий кулак гупнув в обличчя.

Одскочив убік, став біля верби. Це — Юхим.

... Коли могилу розрили, біля ями поставили
Мазія.

— Лізь!

Усяка буває смерть, це зрозуміло, і буває
смерть, коли від неї смердить трупами.

Промайнула мисль.

Юхим зиркнув на яму і кинувся в туман.

Де руки? Нема рук!

... Бац!

І затріпотіло живе серце, а потім луснуло.

Кров поточилась у листя.

Іще чути було:

— Ух ти, жидовська пико!

... Над цвинтарем проходив туман важкий —
осінній.

... Всяка буває смерть, і буває, коли від неї
смердить трупами.

— Лізь!

Мазій подивився безоднями в туман і поліз у
яму, в гору людського м'яса.

Це було тоді, коли міські вулиці сонно при-
слухалися до осінньої брудної тиші.

... Дощ знову вшух...

СВИНЯ

I

Це каже зоологія:

„...має сорок чотири зуби. *Sus domesticus* : йоркширська, темворст, суфолькська, есекська і ще багато. І ще: *sus scrofa*: дик, вепер — є в Азії залишився і в Європі“.

Іще треба розповісти про Карла Івановича і про Хаю — між іншим, а про свиню буду говорити потім.

А тепер іще про будинок, а може ще про кого - небудь.

Будинок...

Будинок має чотири виходи, входи. Вихід вісім квартир, квартира чотири-п'ять кімнат, а кімнати (назад!) — дають ще квартири. У кімнатах, у квартирі, де Хая, не де Карло Іванович: нижче поверхом, — чотири квартири: Хая, сім'я товаришки Зої з Зоєю і два товариші: один товариш з товаришкою, тепер жінка (чи як там?): Райський і вона, Яблучкина. Четвертий — Петушков.

От.

А от, припустім.

Два балкони: один вище, другий нижче.

... Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця... (Є такі ярки — цвіркунячі, повно то-чіння, коли вечір, коли в степу блукає таємно червоний огонь: мабуть, багаття, а мабуть... не знаю). Двадцять кроків гримає духова музика — це сад „Гастроль“. А коли стихає, тоді симфонічний оркестр.

Дивлюсь —

ліхтарі, ліхтарі, ліхтарі, як золотий горох: це над будинками, видно з будинку, що над будинками.

... А десь збираються їхати кудись. Під'їдуть до семафору, а там іще семафор, іще семафор...

Так от —

під балконом гризуться собаки, зрідка плачуть коти, мов ті діти.

Вечір. А потім — ніч.

— М'яу-у-у!

Садок. Із садка арія з „Івана Сусанина“, І тому, що Глінка — великий композитор, і місто не місто, огні не огні, сумно, тоскно, радісно... І знову сумно...

Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця...

А коли вистукував цвіркун (тоді прийшов вечір), Хая пішла на балкон і через бильця пере-хилилась, щоб покликати:

— Ка-арль! Ка-арль!

Це так: язик до піднебіння. От повторить голосно:

— Ка-арль! Ка-арль!

Чоловік живе, і він не знає, що він малпує. Один зробить „гав“ — другий зробить „гав!“, бо в природі теж: весна заплаче дощами, а потім і осінь заплаче дощами. Між іншим, чом ми так любимо бабине літо? Я думаю — не тому, що ми бабники. Ви як гадаєте? А от Латвія ніби-то ріка і тихенько струмкує, це тому, що Латвія нагадує латаття, а біля латаття вода якось завжди струмкує.

Хая покликала й пішла в кімнату.

А тоді на східцях шум, тупіт, і влітає канарейкою Карло Іванович.

— Шьо, детошья?

Карло Іванович „шьо“ — прибалтійський акцент: „шьо“. Христосик Карло Іванович, во благообразїї: русява борідка, а в сірих очах смирення (вода біля латаття тихо струмкує).

Хая показала пальцем:

— Там я напісяла, візьмі винеси.

Карло Іванович заметушився, спотикнувся, схопив „генерала“ і вискочив.

... А тепер —

— тепер Хая лежить на канапі. Карло Іванович, коли розсердиться — Ах, ці жірні шеншіні... (здається: жірні жінщини всюди: навіть де цвіркун точить крильця, навіть сняться — всюди... жірні шеншіні...).

Карло Іванович увійшов з порожнім „генералом“ і поставив його обережно під кровать.

І сів... і не сів...

Хая сказала суворо:

— Іди. Можеш іти. Можеш сьогодні не приходити.

... Коли б'ються півні, а потім один тікає, тоді одному чуб настовбурчений. Так і Карло Іванович.

Карло Іванович пішов, він не розсердився, стримав себе, тому що він — північний чоловік, а на півночі довго холодно.

А прийшов сюди через півгодини (на п'ять хвилин) Райський — живе за стіною. Райський прийшов сказати:

— Єрунда!

Єрунда: пишуться тези, тезове царство. У Райського тезовий стіл, спеціально, стоси. — Я здаю! — Єрунда. З жахом: — Що ви робите? — Єрунда!.. — Не думаєте ви цього: коли тези згоріли, тоді вилетіла з них літера „з“, поширяла над землею й сіла на своє одвічне місце. І пішло звучати в другім таборі:

— З-з-з-з-з-з-з-з!

— З-з-з-з-з-з-з-з!

Звучить, холодно, уїдливо, одноманітно...

Райський мовчить. Більше мовчить. Коли висловиться —

— доклад по питанню... Докладач тов. Райський.

... Хая взяла за руку, а потім на вухо, а потім лукаво:

— Правда?

Похмуро:

— Так...

Тоді Хая розвела руками:

— А-я-я... Такий розумний, а теж попались на гачок... Ну й Яблучкина!

І ще про Яблучкину, жінку (чи як там?) Райського. А потім грала очима:

— О темпора, о морес! Де нравственість? От візьміть Тему Касальську. Знаєте? Вона каже: мені що? сьогодні один, а завтра другий: не все одно, з якої чашки однакове вино пити?

І брала його руку й трошки томила:

— Я не можу! Я так не можу!

... А Карло Іванович не засне, поки в Хаї не темно. Довго не темно — прислухається, хвилюється, а коли говірку чути, Карло Іванович сальтоморталить по-цирковому: зложить ноги в залізні перекладки балкону, а тулуб і голову кине вниз. Дивитись вниз не можна: в голові кружляє, упасти — розбитись на смерть. Зате так видно, що робить Хая (її балкон нижче): чи не прийшов хто, а як прийшов — що таке?

... Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця, а потім симфонія в саду „Гастроль“.

... А хтось поїде кудись: під'їде до семафору, а далі ще семафор, ще семафор...

Далеко на півдні замислилось море. Далеко-далеко Ялта — порт. Морські купання, і море пахне, і виноград пахне, а грона з винограду на взгір'ях. Виноград у листях, і тільки зрідка соковито на сонці блищить.

Так блищить: морська хвиля мчалась і вдарило її з нальоту проміння.

... Тут Ливадія, Орієнда, Алупка. Тут у старовину генуїська оселя з далекої Італії... Пахне тютюном, дурманить тютюном...

Тут нащадки лихої татарви, тепер: „шурум-бурум“ — спокійні, задумливі татари... І гори: Яйла, Чатирдах, Карабах...

Відпуски дають у травні, в червні і коли вже стиглий виноград.

Хая чекала на свіжий виноград і була увічлива до Карла Івановича, рідко тривожила його з „генералом“.

А виноград „соро поспе“...

... Ранок, ще рано: пів на одинадцяту. Вікна на заході, сонце на заході. Сонце зійшло, але не видно: на тім боці.

... Нарешті прокидаються, прокинулись. Нарешті — стук: це шофер.

До Зої увійшов шофер. Кажє:

— Дозвольте посидіти. Ще не підвівся... совбарин.

Це про Райського — за ним приїхав.
... Минуло ще півгодини. Не прокинувся.
Шофер хвилюється:

— Мабуть, піду... постукаю.
Іде й каже незадоволено.

— Ответственной... гипо-по-по-там.
... Єсть воли волів'яча шия — Райський. Шо-
фер не заїкається; гипопотам не скаже, скаже
зайве „по“; гипо-по-по-там.

Нарешті прокинувся, умився.
Поїхали.

Тоді до Хаї постукав Карло Іванович:
— Детошкя, ті не пайдьош на шлюжбу?

І чути незадоволений голос:
— А ти сам не догадаєшся? Не знаєш, що в
мене женська хороба?

І тихо (про себе):
— Остолоп!

Навшпиньках од дверей Карло Іванович. Але
Хая кричить:

— А молока, мабуть, не приніс?
Дійсно, молока не приніс Карло Іванович.
І кидається від дверей Карло Іванович.

... З усіх ніг! З усіх ніг!...
Але напроти Петушков: теж на службу.

— А-а-а...

В грудях повно почуття: не сказати, не гово-
рити, не вимовити. (На дощі лелека вбирає в
шию голову і нижче. Так Петушков).

Конфектно, карамельно посміхається і руку плавно й обережно:

— А-а-а...

Карло Іванович ухилився:

— Ах! Залиште!

Біжить, побіг по молоко. Петушков конфектно, карамельно посміхається і чимчикує на службу.

В дорозі:

— А-а-а...

І сюди, і туди безцвітний капелюшок. Згинається, туманно розпливається. І от —

— служба.

А потім (нарешті) —

— столовка.

Хитає беззубим ротом (він не старий), каже:

— Ми з Григорій Федоровичем...

„Ми пахали“.... Це з наркомом. І так думають: тут—відповідальний там, там—відповідальний тут.

Тому:

— служба, і служба „а - прима“.

...Коли Петушков побіг, прокинулась Яблучкина.

Стіна. За стіною Хая. Хая демонстративно вистукує закаблучками — ходить. І Яблучкина теж. Це так: два двори, паркан, біля паркану колючки. В колючках — і там собака і тут собака:

— Грр! Гав! Гав!

— Грр! Гав! Гав!

Але паркан.

На Миколаївській церкві годинник ударив дванадцять. На бруку кричать грузовози.

В квартиру увійшла уборщиця. Уборщиця становиться так: між двох дверей — Хаїної й Яблучкиної.

— Баришня!

Тоді вискакують разом.

Яблучкина:

— Можете убирати... Котік уже сів на *автомобіль*.

(Автомобіль підкреслюється).

Між іншим: за Карлом Івановичем автомобіль не приїжджає.

Хая:

— Да-да!.. Будь ласка, скоріш, а то до нас, мабуть, приїде *народній комісар*.

(Народній комісар підкреслюється).

Яблучкина зневажливо подивилась на Хаю. Її очі кажуть: — Народній комісар?... Гм... Не віриться.

А потім двері: Хлоп! хлоп!

А за дверима уборщиця: чи сюди, чи туди? Вона — непрактична дівчина. Але вона розуміє. Вона згадала село, вигін, дівчат і крем'яшки. Згадала — пішла в кухню. Заплющила очі, розставила руки й покрутила в повітрі пальцями: коли зійдуться, тоді спершу до Хаї прибирати, коли ні — спершу до Яблучкиної прибирати... Не зійшлись, треба в Яблучкиної, але вона з тривогою думає, що й народній комісар — це не аби-що.

Убирала в Яблучкиної, а Хая демонстративно закаблучками вистукувала.

Потім уборщиця прийшла до Хаї, а Хая на кроваті розкинулась.

— Ах, боже мій! Чого ви так довго? Я ж просила вас скоріше, бо до нас, мабуть, приїде народній комісар.

А потім закричала глухо:

— Ох! Ох!

Уборщиця:

— Що з вами баришня?

Тоді Хая сказала з тугою:

— Ах, яка ви дура... простіть мене, Прісю. Невже ви не розумієте, що в мене хвороба матки? ... Маленька справка: Карло Іванович приходив до Зої й казав:

— Ах, Зою! Ві такої корошій товариш. Ніфшелі Хая міня не люпіт? А я не маху, мі, се-верні люди, надолько люпім...

Зоя:

— Я, Карло Івановіч, не знаю...

І до матері:

— Мамо, вгомоніть Соню, чого вона розкричалась? Поколишіть...

III

Зоя, сем'я Зоїна. Зоя дивиться перелякано. У неї чоловіка нема (був), у неї салдатський пайок і мільйон (п'ять коп. зол. валютою) жаловання на місяць.

Зоя дивиться перелякано: єсть вулиця, єсть вітрина напроти. Колись у вітрині було порожньо, а потім появились дамські капелюшки, і Зоя трішки забула Маркса.

Хая сказала:

— Бачиш, і живеш, дурочка. А то б жила в конурці. Що значить протече? Це мені дякуй.

Зоя дякувати не знає, а мати каже, що хліба нема на сьогодні і (о жах!) не варили кулішу в ескадроні: Зоя працює в ескадроні.

І сказала Хая:

— Ну, слава богу, скоро вже поїду в Ялту.

А потім додала з доукою:

— Тільки нудно з ним. Ах, як нудно. Я вже і так, і сяк, але не можна покинути... Ну, як я буду жити без совнаркомки?

Це про Карла Івановича...

А на покрівлі латають покрівлю. З'їли літа покрівлю, бо йдуть літа і не вертаються.

А на краєвиді акварелі і силуети церков, силуети будівель, димарів...

Іще маленька справка:

Хая їде з Карлом Івановичем у Ялту через півтижня, а Яблучкина з Райським на Кавказ за два дні.

Хая пішла в свою кімнату й стала напроти трюмо. Подивилась на себе.

На покрівлі латали покрівлю: стук! стук! З'їли літа покрівлю...

... Пахло розтопленим салом...

Хая дивиться в трюмо і чує: Яблучкина знову вистукує закаблучками. Тоді Хая знову пішла до Зої й сказала з обуренням:

— Це ж хамка!

Це про Яблучкину. І розповіла:

— Хіба я раніш так жила? Тепер що? За ідеї! А перший мій чоловік був директором у заводі... Да...

Хая задумливо подивилась на Зоїну маму, а Зоя уважно, перелякано слухала.

— А що вона, ця Яблучкина? Потаскушка! Ну візьми: я ж Райського добре знаю... Ти його раніш бачила з нею?.. Ага! Ти б подивилась: він негліже, а вона перед ним — як сучка хвостиком. Ну, а потім розфуфурилась... Розумієш? Амури.

І відзначила з доукою:

— А він — дурень. Радий за всяку ціну одка-
раскатись від неї, та не знає як. Боїться скандалу.
Ех ти, теоретик!

... Виходив полудень до Зоїного вікна. За-
кричали в коридорі Зоїні й мамині діти. В саду
„Гастроль“ ішла репетиція, кінчалась репетиція,
а за силуетами димарів курів шлях.

... Подзвонили. Це Карло Іванович приніс обід.
Зоя перелякано дивиться на маму, підморгує
мамі, щоб не прохала в Хаї лишків Хаїного обіду.
Мама похитала головою й пішла одчинити двері.
А Хая пішла до себе.

... Обід починається, почався звичайно з того, що Хая не задоволена з обіду. Дивується: чому не видають шоколаду? А від борщу смердить старим салом.

Карло Іванович:

— Це ж, детошья, боршь, боршь всігда з старім сальом.

Хая не витримала:

— Дурень!

Лягає на кровать і суворить брови, Карло Іванович винувато дивиться на борщ.

... За вікном „катеринка“ грає „розлуку“. Ще прийшов німий і закричав за вікном по-дикунськи:

— Е-е-е!

Полетіли, мабуть, засмальцьовані грошзнаки. І знову чути: стук! стук! — латають покрівлю. Стихли бунти, громи, революція — латають покрівлю.

Коли Хая не їсть — не їсть і Карло Іванович. Тоді Хая спитала:

— А узнав, на якій підставі цей оболтус Петушков столується в совнаркомці?

Карло Іванович розгублено подивився:

— Ах, детошья! Я забуфь.

Скрикнула Хая:

— Забуфь! Забуфь! Нічого сказать — громадянин: забуфь! Хіба ти не бачиш, що ця бездара хитра, як лисиця. А він — забуфь!.. Ну й годуй Петушкових совнаркомкою.

Карло Іванович ще винувато подивився на борщ, а потім несподівано образився.

— Шьорт знає шьо! Шьорт!

І підвівся й підсмикнув брюки.

Тоді Хая раптом заласкавила:

— Що ти? Що з тобою, не хвилюйся, Карль. Ах, який ти нервовий. От як поїдемо у Ялту...

Карло Іванович зневажливо подивився на Хаю, затрусилась русява борідка, почервонів, як стрючковий перець. Ще раз підсмикнув брюки й кинувся з кімнати.

— Шьорт!...

Прибіг до Зої:

— Тафольно... Ві, Зоя, карошій товаришь. Каваріте: долька она будіт мушіть меня? Ніфшелі она міня не люпіт? Шьорт!

IV

Поспівав виноград — там, на березі моря, де Алупка, Ялта, Чатирдах, Карабах, де задумливі татари: „шурум-бурум“ — нащадки лихої татарви.

Останні дні перед од'їздом.

Ранком уборщиця Пріся заплющує очі: чи зійдуться пальці? І в останні дні демонстративно вистукують закаблучки: Яблучкина й Хая. Проїшов Петушков на службу, конфектно, карамельно усміхається. Іноді й Хая йде на службу.

„... Дано сие в том, что командирруется на Кавказ по служебным обязанностям. Предлагается гражданским...“ і т. д.

Завтра Райський з Яблучкиною їдуть на Кавказ.

А перед од'їздом розігрався таки скандал. Яблучкина вилила в раковину помій, а це побачила Хая.

І сказала Хая:

— Боже мій, яка некультурність!

Яблучкина фиркнула:

— Будь ласка, не вчіть. Сама знаю.

— Знаєте, та, мабуть, не все... Ах, яка некультурність!..

Тоді Яблучкина скрикнула:

— Ідіотка!

Хая зблідла:

— Що ви сказали?

— Ідіотка!

Хая в знеможі похилилась на стіну:

— Ох, мені дурно...

Але раптом побігла до дверей і крикнула:

— Ти думаєш, що тебе Райський любить? Дулю під ніс... Сучка!

Вийшов Петушков, конфетно, карамельно посміхався.

— А-а-а!..

Хая скипіла:

— Чого вам треба?

— А-а-а!..

— Дурень! — і вскочила в свою кімнату.

Хая конче хвилювалась і покликала Зою. Лаяла Яблучкину, а потім говорила про Петушкова:

— От. Живий ескіз для комедії. Сидить у совнаркомці й підслухує, що говорять. Вислухав засідання, а потім до якогось наркома: — „Ви ж не забувайте, Сергей Петрович, сьогодні у нас в шість часів засідання“. — „Да, да... я помню“. А він же на бугайця взяв. От ескіз!.. Ну, брешеш, я таки доб'юся яким ти махером у совнаркомку попав.

Зоя уважно перелякано слухала й вертіла в руках газету за 26.

І ще казала Хая:

— Брешеш! Ще й з будинку цього виживу.

І додала надто серйозно:

— Хіба ти не знаєш, що тут тільки члени колегії будуть жити? Я за тебе, дурочка, дуже рада. Тепер ти б ніяк не вселилась. Подякуй мені.

.....
(Кінець! Кінець! Кінець!).

То б'є в літаври моє надхнення.

(Кінець! Кінець! Кінець!).
.....

27. Яблучкина й Райський їдуть на Кавказ.

Метушилась Прися:

— Баришня!

А шофер перевозив корзини на вокзал.

— Ответственной... Гипо - по - по - там.

Райський увійшов до Хаї :

— Прощайте!

І сказала Хая:

— Мені рішуче вас шкода... Опредільонно...

Шофер покликав:

— Пожалуйте, машина готова.

Райський підвівся.

... А за стіною Яблучкина вже демонстративно вистукувала закаблучками.

Райський пішов.

.

27, 28, 29.

Їхати. І цим їхати.

... Це, здається, в Ібсена, а може в Пшибишевського — сильна любов перемагає нелюбов, і нелюбов любить.

Так Хая комусь :

— Я знаю, він мене любить до божевілля. Хай же переможе мою нелюбов.

А йому:

— Карль! Я люблю тебе, але в мене хвороба матки. Я нервова.

Комусь:

— Він і справді став неврастеник. Йому треба жінчини. Але я не можу! не можу!

Йому:

— Дорогий мій Карль, не забудь захватити в Ялту оце шмаття: це для менструації.

.

Сьогодні Карло Іванович ходить самоваром
вичищеним.

— Ка - арль! Ка - арль!

І канарейкою летить Карло Іванович...

... А все таки сьогодні, в останній день зчи-
нилась драма.

Карло Іванович прийшов спати до Хаї і не
приніс подушки.

Хая довго мовчала.

... В саду „Гастроль“ не було симфонічної
оркестри — співав московський Пірогов.

Кричали:

— Блоху! Блоху!

Аленесхотів співати блоху: гонор знаменитости.

Раптом вдарила духова оркестра.

Хая спитала:

— Чого ти не приніс подушки?

Карло Іванович:

— Я, детошья, забуфь!

— Забуфь! Забуфь!

І... почала розпикати, і... почала.

— Забуфь! Забуфь!

Як і треба було чекати, Карло Іванович довго
слухав, а потім пополотнів. Але на цей раз так
пополотнів, як ніколи.

Спершу він підсмикнув брюки, потім забігав по
кімнаті і раптом закричав мов не своїм голосом:

— Рабіня! Рабіня! Шьо ті мушаєшь меня?
Рабіня!

Трусилась борідка, ще підсмикував брюки й кричав мов не своїм голосом.

Хая перелякалась:

— Зою. Зоїчко! Йди сюди. Він уб'є мене.

Прийшла Зоя, але Карло Іванович конче розійшовся:

— Рабіня!.. Рабіня! Два хоча мушаєшь!

Хая теж пополотніла:

— Карль! Що ти кажеш? Боже мій! Ти попираєш усе святе: ми так жили два роки... Ах, боже мій! Зою, мені темніє в очах. Ох! Ох!

Тоді Карло Іванович вискочив із кімнати й ускочив у Зоїну кімнату. І чути було на всю квартиру істеричне:— Рабіня! Рабіня!

Хая обняла Зою:

— Що мені робити, скажи, що мені робити... Пропала Ялта!.. Що я буду робити без совнаркомки?

Але коли Карло Іванович стих, Хая заговорила з сумом:

— Він, їй богу, скоро вмере. Він неврастеник. Я вже спокійно чекаю на його смерть... Тільки що мені робити? Пропала Ялта!..

І плачем заплакала... В саду стихло: публіка розійшлась. За вікном жевріли зорі.

Зоя вийшла з Хаїної кімнати й пішла до себе. Карло Іванович блідий, схвильований сидів край вікна.

— Канець! Тафольно! Я фам, Зоя, правду скажу: ізтефалась ана два хоча, а тепер канець. Тафольно.

І підвівся:

— До сфитання! Пойду к сіпє. Тафольно!..
Мі сеферні люді долька терпім, но — тафольно!..
І рішуче пішов до себе на другий поверх.

Так було 29. 30 Пріся прийшла убирати, і вже не гадала на пальцях.

... Пробіг (конфектно, карамельно) Петушков.

А 30 увечері кур'єрським потягом Карло Іванович з Хаєю їхали в Ялту. Карло Іванович говорив:

— Шьо, детошька?

Хая дивилась у бік ...

А про свиню я так нічого й не сказав. І не скажу. Свиня для того: „підложити свиню“, не сказати про свиню — це прийом.

КІМНАТА Ч. 2

Макс прокидався о сьомій годині, хоч і лягав надто пізніш од Вівді. Хутко одягнувшись, він біг до кубу, що був на першому поверсі. Коли там нікого не було, хапав два-три поліна і, озираячись, повертав із ними до кімнати. Так було щодня, а тому й палива в кімнаті ч. 2 було завжди досить.

Вівдя прокидалась не раніш дев'ятої. Надумавши встати, вона похмуро казала:

— Срулю!

Макс покривлював обличчя і з благанням дивився на неї крізь сині окуляри. Тоді Вівдя грізно:

— Срулю!

Макс хвилювався:

— Як тобі не соромно ображати мене?

Вівдя мовчала, тільки брови їй збігалися до купи. Макс навшпиньках виходив із кімнати, а Вівдя вдягалась.

Одягалась Вівдя завжди з півгодини, а Макс стояв за дверима й чекав. Потім він приносив окріп і вони пили чай. Вівдя всміхалась:

— Чого ти на мене, Максе, сердишся?

Макс мовчав.

— Може того, що я не хочу за тебе виходити заміж?

Макс мовчав.

А ввечері вони слухали, як за стіною, в сусідній кімнаті, кричала дитина.

— У - а! У - а!

Вівдя підводилась, брала із столу яку - небудь книжку й говорила:

— Максе! Ти не дурний хлопець. Скажи мені: який логічний зв'язок між життям і цією книгою? Що це за книга? Мах! Ага, філософія Маха. Ну, що він там проповідує?

І тут же Макса за плечі й не давала йому говорити.

— Я знаю! Я все знаю... Ша!

Макс з благанням, як прибите цуценя.

— Дюнічко!

Грізно:

— Максе, не треба плодити дітей! Наслідкування відзнак нікчемності.

І серйозно:

— Ти кого зараз студіюєш, Гегеля?

— Ні, Дюнічко, Канта.

Потім одягались і виходили на вулицю.

Коли була субота, увечері йшли через площу Карла Лібкнехта до синагоги.

Вівдя — українка, Макс — єврей.

Макс казав:

— Уй, яке гарне небо!

Питала:

— Ти віриш у небо?

— Гм! Навіщо вірити... споглядаю.

— Тобі хочеться молитися?

— Так. Я хочу споглядати.

... Вони йшли в синагогу.

А повернувшись додому, Вівдя глузувала:

— Срулю! Уй, Срулю! Які противні твої фанатики.

Макс жахався.

— Дюнічко! Які ж вони мої?

І знову за стіною кричала дитина.

— У-а!— У-а!

А у вікно заглядав клаптик сірого неба.

В коридорах гостиниці — „загального помешкання“ робітників Н-ської військової установи— вештались люди, а по вулицях шуміли автомобілі й фаєтони.

Вівдя непорушно сиділа біля вікна.

Макс брав книгу й читав уголос.

О десятій годині Вівдя казала :

— Годі, скажи мені, Макс, що б з тебе вишло, коли б не війна й не революція?

Макс:

— Не знаю.

— А я знаю. Ти б денебудь у провінційальнім місті екстерничав. Тебе б жидожери уперто

три роки підряд зрізували по латині, чи що. Нарешті ти б видержав іспит і був би дантистом. Ха! Знаєш, як шансонетки...

Вівдя підняла трошки спідницю й цинічно заспівала:

„Пошла я раз к дантісту,
К большому спеціалісту,
Чтоб он мне вставил в дирку
Зуб! Зуб!“

Макс нервово перекосив обличчя.

— Дюнічко!

— Знаю, що Дюнічка. Ну, ладно... А потім...

Потім вона замислилась і додала:

— А я була б інженером. Так, Максе, я була б інженером.

Макс уважно дивився на неї крізь сині окуляри, а вона примружувала очі, як кішка.

Несподівано:

— Сруліку! Мій Сруліку!

Втягував шию в плечі й нахилив голову.

А за стіною знову кричала дитина:

— У-а! У-а!

До Вівді прийшла подружка по гімназії — Христя. Така задумлива, як вечірне небо. Як і завжди, довго мовчала, а Вівдя стримано чекала. Хвилювалась, що з партії викинуть — інтелігентка. Завжди боялась.

Вівдя сказала:

— Яка ти жалкенька.

Усміхнулась:

— Я тобі, як другові...

... Прийшов із служби й Макс. Сів на канапу й довго дивився на Христю з - під лоба.

Каже:

— Чого турбуєтесь! Хай викидають.

Христя:

— Ах,— зідхнула довго й широко.— Уже три роки в партії.

Вівдя поралась біля умивальника й знову при-мружувала очі — ехидно.

— Тоді не будеш совнаркомської пайки одержувати.

Христя підійшла до столу, взяла в руки книжку, подивилась на неї, погладила її ніжною долонею.

— Я не одержую!

А Макс хвилювався:

— Я от вийшов з партії... і нічого...

— Ну, ви ж анархіст.

Максові приємно було, коли його називали так.

Він надхненно сказав:

— Так, анархіст... Вільний чоловік. І більш нічого.

Але Вівдя обрізала:

— Який ти анархіст? Досить похвалитися.

— Дюнічко...

Не хотіла говорити.

Христя підвелась і заломила руки.
Христя така маленька дівчинка, хоч їй і двадцять шість літ.

Вівдя накинула на плечі хустку й пішла з Христею на зібрання комгуртка. Там сиділа оддалік — безпартійна — і слухала. Вона завжди була на партійних зібраннях.

У гостиниці ще жила баба Горпина. Служила на кухні — картоплю чистила. Був у неї й чоловік. Чоловік мав орден червоного прапору — на фронті праці одержав. Чоловік був дуже ледачий і нічого не вмів, крім як похвалитися. Горпина була товста баба й євангелістка.

Коли хто спотикався, вона казала:
— Це вас господь Ісус Христос наказав. Зна-
чить, вам треба молитися.

А комендантові гостиниці вона радила:
— Заглянь, мое чадо, в євангеліє од Матвія.
Комендант „гнув“ матюком і т. ін.

... Почистивши картоплю, Горпина піднялась на другий поверх. І сьогодні вона чекала. Так, вона чекала.

Цю ніч їй снились сні золоті, як ризи господні. Приходив Христос.

... Такий золотий, такий золотий!

Думала — це добрий сон, і згадала серпневі колосся біля сусідського тину ... Проте сусідський тин був тридцять років тому.

З Вівдею Горпина зійшлась несподівано й дивно.
— Господня справа,— казала Горпина й витирала сльози радості. Вона щиро вірила в чудеса. Вона людей не шукала, люди самі йшли до неї. Так думала. Вівдя теж сама прийшла.

Каже:

— Ви, бабусю, євангелістка?

Ну, а потім сходились, дивились одна на одну й мовчали.

Вівдя так тихо, лагідно, наче за далеким сном тьмяна тиша:

— Нам говорити, бабусю, нічого. Ви дивіться на мене, а я на вас... Отак! Я бачу в ваших очах Христа.

Колись один робітник постукав у цю мить до кімнати. Ой, як Вівдя заскаженіла. Горпина перелякалась, а потім подумала.

— Господнє серце!

І вони знову дивились одна на одну.

... Горпина увійшла в свою кімнату. Взяла євангеліє й читала. Подумала: на віщо друкують різні книжки, коли не достає священних книг. Недавно ходила на базар — скільки тих людей приїжджає з села, щоб купити євангеліє чи то біблію. А їх і нема.

Потім відкинула занавіску й дивилась у вікно. Вікно виходило в двір. Видно було помийну яму, а Горпина мріяла про небеса. Увечері чоловік її пішов дрова рубати, а в двері постукала Вівдя.

Простягла обійми — поцілувались. Вівдя сіла напроти Горпини. Зідхнула:

І на цей раз дивились в очі.

Колись Вівдя, лягаючи спати, сказала:

— Макс! А знаєш, що я бачила сьогодні?

Макс нашорошився.

Вівдя підвелася з ліжка, насунула на обісі ноги виступці і, підійшовши до вимикача, погасила електрику.

В кімнаті стало зовсім темно.

Далі поволі поточився відблиск від далекого ліхтаря — блідоголубий.

Було пізно, бо тільки де-не-де протарахотить фаєтон і змовкне.

Вівдя казала:

— Ти не жахайся. Я буду спокійно. Іду я сьогодні тротуаром. Коли це зирк, а біля мене якась жінка в постолах. Я думала, що вона звичайна, а вона божевільна.

Зареготала:

— Божевільна... Ха! Тобі не страшно?

Раптом підхопилась і побігла на канапу, де сидів Макс. Обняла.

— Ти не бійся, мій Сруліку! Я хочу просто оповідати... Ну... от! Слухай. Вона, ця жінка, була в постолах, а лице її було таке, як оцей відблиск.

Вівдя простягла руку, і на фоні блілого світла чітко вирисувався силует її руки.

Макс важко дихав.

— Так, як оцей відблиск! І я подумала: вона божевільна. Вона йшла поруч мене й говорила з повітрям... Да! Я забула сказати! Вона тягнула з собою мініатюрний возик, а на нім був клуночок. Ти розумієш, клуночок. І все це було так надзвичайно. Я згадала того божевільного, що завжди сидить біля вокзалу. А потім я згадала й усіх міських старців. І мені стало страшно. А потім я подумала. Ти знаєш, що я подумала? Ні, я тобі не скажу.

Вівдя притиснула свою гарячу щоку до Максого лоба. Макс зняв окуляри й протирав очі. Казав.

— Патологія, Дюнічко. Не своєчасно. Розсердилась.

— Дурне! А все життя — що таке?

Заговорив уперто:

— Ні, Дюнічко! Життя досить нормальне явище. Я люблю життя.

І засоромився:

— Може, не так, я не знаю. Мені іноді буває жалко, що я покинув партію... А всі ми, правда, може й ненормальні, бо не кожному пережити ці дні... важко...

Вівдя закричала:

— Мовчи! Мовчи! Ах ти, агішко моя нещасна... Сруліку!

Хтось проходив біля їхніх дверей і зупинився. Тоді Вівдя ще раз закричала:

— Мовчи! Мовчи!

Коли вони полягали на ліжка, біля гостиниці затрубив ріг і з грохотом пробігла пожежна команда.

Не спали майже до ранку.

Завтра Вівдя не пішла на службу, у неї боліла голова.

.

Наближалась весна. Голубіли душі, а в далині імпровізувало на рожевих плямах. Танув сніг, тануло, сентиментальничало сонце.

Баба Горпина казала:

— А там у нас, на селі, поле.

Хтось сміявся весело, дзвінко, на всю гостиницю.

— Ну і що ж, що поле?

Баба Горпина:

— Ціле поле, як ризи Христові.

На неї тяж, безумовно, впливала весна. Крім того, вона не звикла до міста. Думала залишити гостиницю і—додому. А чоловік хай тут. Вона навіть не проти того, щоб він добув собі молодшу зозулю. Вона во Христі, що їй? З Вівдею Горпина майже не стрічалась останній час. А коли й стрічалась, то розминались мовчки.

А до Вівді почав ходити комісар Вольський. Такий: самий звичайний комісар із батальйону.

Макс зійшовся біля театру з Христею. Заговорив нервово, поспішно:

— Слухайте, що з моєю Дюнічкою робиться — не знаю. Ну от Вольський — він її любить ... А мені що робити?

Христя задумливо дивилась кудись у бік і здавалось, що вона споглядає.

Макс:

— І сьогодні він у нас залишиться. Він буде в нас ночувати. А я не знаю, як мені бути.

Христя спитала:

— Ви з Вівдею живете?

Наївно:

— Так, живу!

Але Макс не зрозумів Христю. Потім вона сказала, що їй треба спішити на зібрання, а Макс схвилюваний побіг у гостиницю. Він став біля дверей і цілу годину стояв тут, затуляючи вуха, коли з кімнати доносились голоси.

Нарешті вийшла Вівдя й здивовано:

— Чого ти в кімнату не йдеш?

Тихо.

— Дюнічко!

Вона засміялась.

Він просив її, щоб Вольський не ночував у них. Тоді вона розсердилась і сказала, щоб не ночував Макс. Вона не боїться Вольського і буде спати з ним в одній кімнаті.

Вівдя пішла, а Макс плакав тихенько ще з години, а ночував усе-таки дома.

... Далі було щодня—Вольський приходив і ночував у них. Макс змарнів, але боявся сказати Вівді, чого хоче від неї Вольський.

А по всій гостиниці співали-басували.

Кипіло все напередодні весни, як у казані над золотим багаттям.

Баба Горпина ходила коридором і оповіщала:

— Моліться Ісусу Христу, діточки. А я завтра виїжджаю додому. Знаєте—там у нас поле.

Перед од'їздом Горпина зайшла таки до Вівді. Та подивилась на неї й тихо сказала.

— Ідіть, бабусю... Ви не вірите... а може я не вірю...

Горпина :

— Що з тобою, дитятко?

Але хутко вийшла й попрямувала до вокзалу.

Вечірнім потягом вона поїхала на село.

.....

Макс ходив непритомний по місту й шукав Вівдю. Вона пішла кудись із Вольським. На площі Карла Лібкнехта він зустрівся з червоноармійцем Киптяєвим. (Був такий у батальйоні Вольського).

Раніш Макс якось його не помічав, а сьогодні хотілось говорити з ним.

Повертав розмову на Вольського.

Киптяєв увесь час нервово підморгував очима—його контузило в імперіялістичну війну.

Макс спитав: що таке Вольський? Похвалив: Вольський — хороший чоловік і головне — витриманий.

Макс образився й пішов до парку.

На доріжках уже були люди. Кожному хотілось, щоб була весна.

Але в цей день дмухав з півночі гострий вітер. Дерева нашорошилися на сонце, а на покрівлі будки сиротливо виглядав сніг.

Макс пішов із парку. Потім він стояв біля „вітрини голодуючих“. Пильно дивився на фотографії дітей з тоненькими ніжками й розбухлими черевами.

На нього найшло обурення, коли він згадав другу вітрину — з пірожними, і він пішов і оддав старцеві останні п'ятдесят карбованців.

Так зробив незадоволений Макс.

... Пізно він підходив до своєї кімнати.

Боявся, що Вівдя ще не прийшла. Приложив ухо до дверей: там хтось був. Зрадів. Але Вівді дійсно, не було. Була Христя.

— Чого ви так пізно?

Христя:

— Я... так...

Говорила лагідно, а видно було, що хвилювалася.

Макс просто:

— Вас, мабуть, турбує щось?

Христя сказала:

— Так, турбує.

Потім скаржилась:

... У неї не організуються думки, а тому все, що вона читає, ніколи не може привести до системи. Це для неї велика хиба. Вона не може бути ані агітатором, ані організатором. Це ж жах, бо вона інтелігентка.

Макс і слухав, і нічого не чув. А Вівдя не приходила. В гостиниці було вже зовсім тихо. Тільки зрідка хтось проходив коридором, і кроки його гулко звучали, ніби це було порожнє, нежиле помешкання.

Вівдя останній час майже не говорила з Максимом. Прийшовши з служби, вона вбиралась і йшла. Біля пасажу її чекав Вольський, і вони йшли за місто.

У неділю вони пішли теж за місто.

Вольський казав:

— Чудово сьогодні...

Вона:

— А завтра?

— Що завтра?

— Завтра теж буде чудово?

— І завтра.

— І післязавтра?

Вольський подивився гостро. Він завжди дивився гостро й чітко. Вольський сказав, що йому завжди буде чудово, бо він комісар.

Розсміялась :

— Ця цинічність мені подобається.

Він погладив себе по широкому лобі й тихенько засвистів.

— Щож тут цинічного? Ви, мабуть, не про те подумали. Я просто почуваю себе здібним до життя, до боротьби. І тільки. А коли я комісар, то я, значить, такий.

— Агітація! — і скривила обличчя.

Виходили до залізниці. Збігли на насип.

Вона :

— От, дивіться : все далі й далі, а куди — невідомо.

Він :

— Ви про рейки? Чого ж невідомо? Далі станція — одна, друга, третя.

Вона :

— Тому невідомо, що, може, з цих рейок раптом потяг і звалиться. От вам і невідомо.

Він :

— На то є семафор. А нещасні випадки завжди бувають — це теж відомо.

Йшли на схід — по рейках. Простори кутались у надвечір'я.

Вівдя казала:

— Я люблю йти на схід, бо навіть вівтар на схід дивиться.

Вольський узяв її за руку й фамільярно посіпав.

— Не всі й вівтарі дивляться на схід... Так - с. Проте і я люблю дивитись на схід.

Вівдя замахала руками:

— Годі вам! Годі вам!

Коли вони вийшли за будку 323, Вівдя кокетувала. А вона вміла кокетувати. Проте вона й так була дуже гарна з себе. Вона дозволила Вольському взяти себе під руку. Щільно тулилась до нього.

... Зайшли далеко й мусили повернути.

Вечеріло. Рейки загублювались у далині, ніби в провалля. Нарешті — до міста.

Вівдя махнула рукою:

— Прощай, поле!

Десь несподівано одкликнулось луною.

Зупинилась. Задумалась.

— Це баба Горпина!

— Яка баба? — спитав Вольський.

— Та то так! — засміялась вона. — Була така... баба... чудесна...

Вирвала руку й крикнула:

— Біжім!

.....

Христя посідала невеличку посаду. Перепищія. Але й тут вона не встигла все зробити своєчасно. Цілий день вертілось у голові — чого вона не прочитала, чого вона не знає. З неї підсміхувались. Думали, що вона має коханого, а тому й така розгублена.

Жила вона край міста в одного чоботаря в холодній кімнаті і нічого не хотіла.

В той вечір Христя ходила по сусідах і прохала „трішки нафти“. Їй ніхто не давав. Тоді вона засмутилась і поплакалась перед чоботарем, що їй не можна буде сьогодні читати. Чоботар резонно зазначив :

— Завжди читати не можна, на легені погано.

А з Христиними легенями й дійсно було щось неладне : кахикала — тихо й сухо.

Христя подивилась на нього ясними очима й пішла до себе.

Із світла спершу нічого не було видно, а потім — так собі. Спати не хотілось.

Дивилась на книжки й уперто думала про нафту.

Десь далеко гавкав собака і, слухаючи його, було чогось сумно.

Ще дивилась на книжки, і захотілось плакати.

Вона ніколи не плакала, а в цей час хотілось. Підвелась. Зняла з етажерки „Економічне учення“ і придивлялась : „Да, воно !“ Положила на стіл...

І от вона почуває, що їй хочеться стати навколішки. До болю хочеться.

... Десь гавкав собака.

Стала. Простягла руки в просторінь, і їй стало солодко.

„Невже я молюсь?“

Підхопилась :

„Кому?“

А в голову : „Економічне учення К. Маркса — К. Кавтського... Завтра прийдете одержите... Сьогодні нема!“

Вона побігла до чоботаря. Там вона випила води й сказала, що вона хора. Потім дивилась, як чоботар забивав цвяхи в підощву й мовчала.

Скоро прийшов і Макс.

— Мені щось вам треба сказати. Ходіте.

Вийшли. Макс оповістив, що сьогодні рішучий день : він скінчить або так, або інакше. Він далі так жити не має сили.

Христя сказала холодно :

— Я не підую!

Макс захвилювався.

Христя ще раз сказала холодно :

— Я не підую.

В той же вечір Вівдя сиділа з Вольським на ліжку й розмовляла.

Надворі знову знялась курява — зима не здавалась. Макс уже не ходив красти палива, а з установи перестали видавати — останній зимовий місяць (і то кінець). Вівдя задмухала на світло.

— Дивіться, як парує!.. Хіба ви не змерзли?

— Трішки змерз,— сказав Вольський, запалюючи цигарку.

— Ну, то йдіть сідайте біля мене — буде тепліш.

Сів.

Сказала.

— Щільніш. А то положіть і руку на плече.

Вольський :

— Ні, мабуть, не треба.

— Чому?

— Зайде Макс, а він і так на мене сердиться.

З іронією :

— А ви боїтесь?

Просто :

— Ні!

Курява заліплювала вікно. Через три кімнати рубали дрова : гу!.. гу!..

Вівдя сказала :

— Чого мені сіро?

Подивився на неї. Вона дійсно була бліда й сіра.

— А ви візьміть себе в руки.

— Ха!.. В руки...

Спитав :

— Не можна?

— Ні, не можна. А проте противно, все прогивно... Ходимо... багато нас... як приголомшені. Щось треба зробити велике, героїчне, а воно й маленьке несила.

— А ви ще раз спробуйте.

Сказав серйозно.

Вівдя нервово перекосила обличчя :

— Що там пробувати! Як не пробуй, а все по-старому виходить... Так! По-старому.

Вольський :

— Я б вам порадив, що робити, та ви ж усе одно скажете : агітація.

— Так, краще не треба!

Вона засміялась.

— Я навіть думала, що мене баба Горпина спасе.

— Це та сама Горпина? . . — спитав Вольський.

— Ні, мабуть, не та, — сказала Вівдя й задумалась. Потім вони декілька хвилин посиділи мовчки.

Ще хтось гупав праворуч.

А fuga була сніжинками в вікно. Вольський ще раз спитав про Макса — де він?

А Макс прийшов уже від Христі й стояв знову біля дверей. По дорозі він спотикнувся й розбив одно скло від окулярів. Окуляри не здіймав, а тому й вигляд мав незвичайний. Крім того, вуха йому горіли, а в скронях стукало.

Вівдя не знала, що Макс стоїть за дверима, але була майже упевнена в цьому. Це її дратувало.

Вона знову почала кокетувати.

Вольський :

— Я так не люблю!

— А як же ви любите? — і примружила очі.

Сказав :

— Ви мене не перший день дратуєте . . . Що ви від мене хочете?

Вівдя здивовано :

— Я од вас хочу?

— Так, ви.

Сказав уперто й рішуче.

Вона :

— Це мені подобається.

Вольський :

— А мені зовсім не подобається. Як ви хочете віддатися мені, то робіть це й не мучте Макса, мене й себе.

У Вівді загорілись очі.

— Ви хочете, щоб я вам віддалась? Добре. Ви знаєте, що за дверима Макс?

Вольський мовчав.

— З умовою, щоб двері не замикати! Добре?

Вольський мовчав.

Вівдя поспішно почала розстібати пасок і гудзики на кофточці.

Вольський спокійно відійшов до вікна й став спиною до Вівді.

А вона шелестіла убранням і важко дихала. В кімнаті було тихо, а тому й чути було, як жіночі груди вбирали й видихали повітря.

Нарешті вона сказала :

— Ну, йдіть, я готова.

— Готові? — не повертаючись, спитав Вольський. Вівдя не відповідала.

Тоді Вольський хутко повернувся, взяв із столу капелюш і вийшов.

Один момент у кімнаті було тихо, а потім Вівдя зіскочила з ліжка і, як ранений звір, завилала в повітря :

— Сво - олоч !

І ще подскочила до стінки й билась б неї головою, зціпивши зуби.

Далі сиділа декілька хвилин, поки не увійшов у кімнату Макс.

Макс теж не дивився на неї і, узявши якийсь клуночок, що наготував зранку, теж вийшов.

Вівдя мовчала.

Праворуч і ліворуч уже не гупало.

В гостиниці було тихо.

... А в вікно знову бились сніжинки.

Сніжинки...

ЛЕГЕНДА

I

Влетіла буря, крикнула — дзвінко, просторо :
— Повстання !

Зашуміло в зелених гаях, загримало, загуло.
Прокинулась ріка, подумала світанком та й розли-
лась — широко - широко на великі блакитні гони. Та
й побрели по коліна у воді тумани—зажурені, похилі.
... Ішла повінь ... Летіла буря ...

І от — я хочу про молодицю коротенько розпо-
вісти—як у народі чув. Таку : край села жила,
де неможливість осада, де верби на ставок схи-
лилися й слухають пісень гнідих, що на зорі
застигли й кожну мить сивіють.

Звуть Стенькою (то, мабуть, Степанида), ніхто
не брав, а вже за двадцять перевалило. Жила-
була метелиця та й годі, огонь, баска, гаряча
кобилиця. А взяв її Володька, одружився, та не
прожив і років зо три — пішов у повстанці.

Отож і залишилась Стенька з хлопчиськом
невеличким та з бабою - свекрухою.

Дитина довго не жила, захоріла на віспу й ночі однієї кикнула.

... Вийшла молодиця на вулицю, стала біля воріт, замислилася.

Ходив Володька два роки на цукроварню, заробляв на коня, купив коня, а кінь теж здох.

... А батько закатавав матір.

... Ну, і півтори десятини за двадцять верстов...

— Ех ти, сибірська каторго!

... Колись прокинулась удосвіта (під повіткою спала): за ногу хтось.

— Хто там такий? Одчепись!

Зареготав:

— Хлопці, сюди! Бач, яка краля!

... Отже червоні прийшли, повстанці прийшли. Д'ех, будуть діла, матері їх ковінька!

Кричали:

— Не печи, не вари: все буде! Де тут у вас буржуї живуть?

Баба - свекруха сплеснула руками:

— Ой, лишенько! Які ж тут буржуї, самі селяни проживають.

Посміхнулися, а потім виймають папірці, читають із папірців.

— А Гордій Прань є?

— Та є.

— А Остап Забийворота є?

— Та є.

Аж здивувалася стара : усіх чисто хуторян виказали, а хуторяни й справді жили, як коти в сметані.

... А потім повстанці пішли. А ввечері ще прийшли... Ой, було ж молока та ковбас — хоч собак годуй!

— Вари вареники ! Печи пиріжки !

Варила, пекла Стенька...

... Мовчала, прислухалася, розглядала... А у вікно зазиравав молодик червоний, з лісу підводився. Хлопці їли, дивились на Стеньку, а вона вже цвіла, як мак... Д'ех ! до чого була струнка та красива молодиця, а очі їй, як у кози дикої, тільки хитренькі трошки.

... Отже горіла, цвіла Стенька... а баба спитала :

— Що ви, хлопці, надумали ? Невже ліворучія ?

— Ліворучія, бабо, повстання та й квіт. Ідемо буржуїв бити.

— Ой, лишенько ! — та й утерла рукавом сльози.

Запитало товариство :

— Невже жалко ?

— Та де там... щоб вони показалися. Це вже такий звичай бабський — як що, то й плакати.

А повстанці підводилися, до Стеньки йшли.

— Ух ти, кралечко ! — цебто обняв один.

... А другий заіржав та й ще полапав трошки.

Мовчала молодиця, думала, мабуть... А потім спалахнула раптом, наче промінь пробився крізь хмари :

— За волю... йдете?

І крикнули хлопці:

— За волю! — ще й шаблюки забрязкотили.

Зашумували очі в слив'янці (під віями ніби слив'янка кипіла), вискочила Стенька до порога:

— Цієї ночі п'ять чоловіка присплю... Хто перший? Виходь?

Задзвеніли шаблюки, з грюком розпанахало двері...

... А ранком повстанці засідлали коні, сіли на коні й закурили з села. Перед вів загін, а по заду летіла Забийворотинська хура. Хуру везли гладкі Забийворотинські коні: гнідий у яблуках жеребець і білий кінь з чорною ногою, з тавром на стегні.

З того часу не бачили Стеньки, не чути було, не говорили про неї.

... Гримали повстання...

II

Не одна молодиця співала: „ой, зажурюся, запечалюся, піду в садок зелений — розвеселюся...“

То не хмари нависли над головою, то очіпок придавив вороне волосся.

... Ой, не чути було вже про баську молодицю, та пройшла вже слава про юнака-молодця.

... Гуділа-дзвеніла слава про Стеньку-юнака, червоного повстанця

Не одна трясилова ніс пройшла, іде, пройде — тисячі, тисячі, тисячі... Похилилась на тин кропива й думає про бурю. Заспівують, запишуть нащадки: був Приймак і Буденний і були — тисячі, тисячі, тисячі...

... Палали панські маєтки, тікали пани. Ішли червоногвардійці — з заводів, з шахт, з Донеччини, з Криворіжжя. А далі йшли повстанці — чабани, байстрюки, голодранці (відтіля, де на ставок верби похилилися). Проходили вздовж і впоперек чорнозем, міста, піски, ліси, байраки...

... Гримали повстання. Лютували повстанці. А найбільш за всіх лютував юнак Стенька. Сама чутка про нього викликала велику тривогу. А де були пани, де були хуторяни (блискучі трактори й череп'яні покрівлі), там тоді важко ходила сумна розпука.

Казали: прийшов юнак із степу, з Хортиці, сюди, в ліси, помститися. Казали: тільки краєни радіють (де верби на ставок похилилися), тільки чабани й байстрюки радіють, а іншим — смерть.

Тоді вороги тримали владу, панували знов. І тремтіли вороги, коли чули про Стеньку - юнака.

Дивно, хоч де йому з'явитися, там одразу дзвеніли повстання: виходили чоловіки й баби з косами, ціпами, ховали борони — догори зубами — в траві й наганяли на них ворожі кінні загони. А ще дивно: людей в юнака було дуже замало.

Казали: ватажок Стенька — стрункий юнак і ясний, мов голубе небо, і буйний, неначе буря, і гордий, мов сокіл. Хто слухав Стеньку, той ішов за ним і в огонь, і в воду. Його мова була блискуча, як весняний ранок. Він горів завжди й вабив завжди, наче степові вогні в темряві. І як великий пророк, він віщував — так переказували по селах, по заводах:

— Збираймося до гурту! Насувається чорною хмарою час помсти, час розплати. Гей, виходьте на шляхи — чигає воля. Беріть ножі, одрізи, несіть смерть. Через смерть запанує нам життя. Виходьте з лісів, з нетрів, з темряви. Летіть, як метелики, на світло... Послухайте! Послухайте! Невже ви не чуєте, як віки б'ють на сполох! Невже ви не бачите, що ми видираємося з провалля? Один крок — і ми в голубій країні, не буде кроку — знову безодня, темна, слизька, як жаба... Послухайте! Послухайте! Ми кличемо вас огняним повстанським словом: беріть ножі! точіть ножі!..

І брали ножі, і точили ножі, а Стеньчине слово лунало по оселях, виходило з лісів, відходило далеко-далеко. І знову палали панські маєтки й череп'яні покрівлі. Ходила кривава помста, а ліси знову гуділи буйну славу юнакові.

І піднялися тоді вороги, вовчі загони пустили на Стеньку, а за юнакову голову пообіцяли пригоршню черв'яків. А тоді почали вибухати ще частіш повстання. Як вітер, літав юнак по оселях

та підіймав пригноблених, і пригноблені тягнулися з усіх усюд до нього, і лилася цебрами ворожа кров.

Так чергувалися зорі: була вечірня, була вранішня. Іще були дні, і відходили нерозгадані дні, за лісом зникали.

Вже майже рік лютує юнак, і не здібні вороги зловити його.

...І от проїздив селом молодий юнак. Висипали люди на вулицю, дивляться на нього. А він сидить на коні й посміхається до людей, наче вечірня зоря до річки.

Був тоді присмерк, стояли жнива, і на майдані пахло полем. Та й під'їхав загін до журавля, і позлазили з коней повстанці. І юнак зліз. І що ж? Юнак, як юнак, але справжній Стенька: очі йому, як невіїждженому коникові, грають...

...Любили люди того юнака, мов буревісник бурю, неначе чайка сине море. Але ховали люди між себе ще й погану думку про нього. Не казали, а тільки ховали. А була ота думка оця: ішла чутка, що Стенька з лісовиками валандається, тому й куля його минає. Дехто думав, що це вороги такі чутки пустили, а дехто й інакше мислив. Що куля минає, то ще й нічого: єсть такі діди, на Чорномор'ї були, від кулі теж заговорюють, по книгах чорноморських вичитали. А от як із нечистою силою що — то анцихрист.

... Отож зліз юнак, з цеберки воду п'є. І підійди до нього на той гріх бабуся старенька; її сина вороги закатували — червоний повстанець був. Підійшла ото ззаду до юнака та й сунула йому в кишеню карбованця паперового й ще пиріжок маленький. Обернувся юнак: примітив це. А баба схопила його руку та до уст своїх, та тужити.

— Голубе ти мій рідненький! Синочку ти мій гарненький!

Плаче баба, а юнак, як стовп стоїть, а громада дивиться на нього.

... Отут-то й було несподіване: як кинеться юнак перед бабою навколішки, зблід, як лист той осінній, і замолівся юнак:

— Бабусю велика! Молюся тобі за твої страждання, за твої муки. Ти мій єдиний бог, а іншого не знаю. Молюся всім людським мукам, молюся помстою, що наводжу її на катів жорстоких, на силу не нашу. Молюся й тобі, людино вільна, що взяв ніж і запалив серце грозами.

Сказав це юнак, скочив на коня, і пропав загін у степу.

А люди стояли й думали. І порішили тоді люди, що Стенька дійсно зв'язався з нечистою силою.

І пішла з того часу погана слава про юнака. Тільки байстрюки та голодранці підтримували його, а інші люди відсахнулися від нього. І важко тоді стало юнакові жити з своїм загоном у лісі: вовчі

загони стежили за кожним його кроком, а люди вже майже не підтримували його.

Та й сунулися хмари над тим лісом, де жив юнак. Сунулися, посувалися, лили води на сосни, а сосни стурбовано гули. І були тоді неясні думи й неясні мрії, і журба була за далеким, неясним, невимовним...

... Жив у тім лісі й дід Чорноморець сивий.

Приходили до нього люди взнавати: куди корова поділася, хто коня вкрав. Розгортав Чорноморець чорноморські книги й узнавав по них, куди корова поділася, хто коня вкрав.

Іще знав дід Чорноморець, де ховається юнак, і розповів він людям, що наступає кінець юнакові, що лютою смертю помре він.

Але ще гримали повстання і горіли панські маєтки.

Але вже находив кінець.

Тихо, крадькома, мов кішка насувалася юнакова загибель. Як осіння журба між дерев м'яко ступала загибель. І прийшла загибель.

... Була темна ніч. Тоді була темна ніч. Зойкали сичі, тривожно гуділи сосни. З трьох кінців палахкотіли заграви. То горіли панські маєтки, то було діло юнакове — ясного, мов голубе небо, буйного, неначе буря, і гордого, як сокіл. Тоді загін його отаборився в Зеленому Ярку. Біля багаття лежали

стрункі постаті, а з боку лежав повстанський пес — здоровий вухатий сабака.

І раптом підвівся й завив пес — тихенько й тривожно. І сказав тоді юнак:

— Іде зима. Підемо глибше в ліси... Ще помсті не кінець!

І одгукнулося здалека таємно:
— Ще помсті не кінець!

І заспівав один повстанець тихенько, зажурно, наче вода виходить із заводи в Дніпро:

— Ой, Морозе-Морозенку, ти славний козаче...

І одгукнулось:

— Ой, Морозе-Морозенку...

Та не чули тоді повстанці, що насувається на них неминуче лихо. (Тоді байдуже тріщало багаття, а здалека байдуже виблискували заграви).

... А Зелений Яроч оточили вже вовчі загони. Скрадалися вовки. Тихо насувалося лихо...

Гей, гей! Була тоді темна ніч, як далеке-далеке минуле!...

... А потім раптово вибухли постріли. Зататакали кулемети — то оточили повстанців вороги. І зійшлися тоді дві сили: одна сила юнакова, а друга — вовча...

Довго-довго не здавалися повстанці.

Та тільки перемогла вовча сила, перебили повстанців, тільки троє лишилося, а між ними Стенька-юнак.

Ой, гудів та й тривожно ліс...

Не розповідає горлиця про свою дитину милу, що її шуліка забив. Отож важко казати про те, як Стенька - юнак загинув.

...Привели Стеньку на майдан і судили на майдані. І ніхто не прийшов сюди, люди не прийшли сюди.

...Тоді сумніло на шляху.

І сказав юнак :

— Одпустіть моїх товаришів, і я сам знайду собі найлютішу смерть.

Найлютішу смерть? Гей, гей, цього панам і треба. Погломніли вороги й згодилися; вони хотіли перехитрувати юнака : юнак прийме найлютішу смерть! А тоді й товариші його приймуть найлютішу смерть!

... І виблискували ворожі багнети, а за майданом умирало сонце.

Та не знали вороги, що їх перехитрував юнак. Говорив він :

— Я вигадав собі смерть, як в старовину було: садовили козаків на палі, і вмирали козаки на гострих палях. Я хочу вмерти на гострій палі — це найлютіша смерть !

Посміхнулися вороги — це найлютіша смерть ! Тоді загострили палю й вбили її в землю.

Подивився юнак на товариство й теж посміхнувся, і закипіли йому очі в слив'янці (під віями наче слив'янка кипіла), і сказав він :

— Ой, вороги - вороженьки. В старовину було ще й таке : приводили людей до палі й дівчат молодих приводили. Коли яка дівчина захотіла

одружитися із злодієм, що на палюсі дав, то його й одпускали на всі чотири сторони. Мені не треба прощати, але зробіть, як було в старовину, — по-кличте сюди громаду.

Ще посміхнулися вороги — хай подивиться громада, як злодіїв катують. І вдарили на сполох. І зійшлося народу сила силенна. Але ворожих багнетів ще більш було.

... Тоді вже вмирала й вечірня зоря, і тихо було на майдані, тільки шабляки іноді цокотіли та здалека гудів ліс.

І сказав тоді юнак :

— Тепер я буду сидати на палю... Але слухайте ! Слухайте !

І раптом розірвав юнак свій одяг повстанський, і побачили люди замість юнака буйного голу жінку красуню, що погордо дивилася поперед себе. І дзвінко сказала вона :

— Слухайте ! Слухайте ! Я вмираю за волю. Але я знову закликаю вас до помсти : гостріть ножі ! Дивіться, дивіться на заграви : вже палає наше визволення, вже йде нова невідома зоря... Слухайте ! Слухайте !..

Але не дали їй говорити вороги, як люті шакали, накинулися на неї й зав'язали їй рота.

... А народ уже гудів...

Тоді вовки накинулися на народ і розігнали його. А Стеньку-юнака закатували : одрізали носа, одрізали вуха й наштрикнули на палю.

... Гей, Гей! Та й була ж то найлютіша
смерть...

Але пройшла тоді про юнака Стеньку, про
жінку молоду красуню — ясну, мов голубе небо,
буйну, неначе буря, і горду, як сокіл, ще бучніша
слава. Ще й досі гудуть їй ліси невмирущу
славу...

...
І от біля ставка, де верби похилилися, стоїть
могила. Це юнакова. Приходять до могили люди
й слухають, як шумить вітер над нею...

... Гей, Гей! Гримали повстання...

... І були — тисячі, тисячі, тисячі.

ЗАУЛОК

З сіверких левад бреде осінь. На заулок на-
сідає сивий присмерк. Але на сході починається
день. На башті вдарив дзвін — глухо й вогко.

Леонід Гамбарський допиває вранішній чай.
Передчуття неможливої радості остаточно зато-
пило його. Іще була легенька й срібляста тривога.
Сьогодні буде —

— рецензія

на ту книгу, де вміщено його першу статтю. Уявно
він давно вже вважав себе за червоного професора
і навіть більше :

будучи в Криму, в санаторію, він прочитав
декілька лекцій, і на афішах стояло :

— професор Гамбарський.

А потім він пригадав фіялково Мар'яну. Ця
чванлива дівчина завжди стояла перед його
очима.

Тепер...

Але це було трохи наївно, і він це розумів.

Леонід Гамбарський замкнув портфель і по-
спішно пішов у город.

Ішла жура осінньої чвири. Над міськими боло-
тами шкульгали дощі — холодні й нудні.

Аркадій Андрієвич прокидається рано й вихо-
дить у сіни. Потім прокидається й Степанида
Львівна. Мар'яна вдома не ночувала. Мжичить
холодний дощ. Повз двір проїхав візник на
„стійку“. Коні ледаче перебирають багно. Про-
їхала сусідка в рибний ряд.

Напроти кричить півень на весь заулок.

Аркадій Андрієвич п'є чай і йде на службу.
Степанида Львівна варить обід.

Через ті ж сіни проходить і Гамбарський.

...Коні нарешті вивезли
візника на Глухайську вулицю і потюпали жва-
віш.

Тротуар прокидається.

...А життя сім'ї таке :

на башті дзвін б'є девять,
і Аркадій Андрієвич іде на роботу. Раніш Арка-
дій Андрієвич думав, що він закоханий в столо-
начальника, а потім думав, що в комісара.

Але було просто : він закоханий у канцеля-
рію — безвихідно, фатально. Майже кожного року
сниться йому напередодні різдва (коли ялина,
коли юність) : якась чудова казкова королівна,
що вся в білому, а біля неї, наче живі, в білих
рукавичках — галантні, елегантні — журнали, па-
кети, сургучі й т. інш.

...Степанида Львівна — ніжна жінка й хороша хазяйка.

... На Глухайській вулиці кричить сирена — довго, різко, зарізано : мчить автомобіль...

... А в кімнаті, де висів раніш Олександр II, Николай II, а також білий генерал на білому коні, — висять :

Ленін.

Троцький,

Раковський і манесенький портрет Карла Маркса.

Степаниді Львівні сказали, що Маркс — жид, і вона образилася, тому що вона цього раніш не знала й казала всім, що Маркс —

з Петербургу !

З того часу — не великий, а маненький.

Про Троцького Степанида Львівна каже :

— Ну, і що ж що жид ? Він же не хоче розігнати всі установи й служащих ?.. А жида я знала й у Полтаві, бакалійника, зовсім не поганий, навіть навпаки : і в борг давав.

Зінов'єва Степанида Львівна не повісила, бо дуже кучерявий і молодий.

... А Мар'яна, їхня дочка.

Про Мар'яну говорять :

— Господи ! Як може від таких маленьких родителів вирости така пишна жінчина !

Року 1917, покинувши („к чорту!“) середню школу, Мар'яна пішла в *чека*.

І сказав тоді Аркадій Андрієвич :

— Мар'янко ! Що ти робиш ? ?

І сказала тоді Степанида Львівна :

— Мар'янко ! Що ти робиш ? ? ?

А потім погодились :

„така божя воля“.

... Леонід Гамбарський живе в цім же домі.

Мар'яна прийшла з роботи й пройшла прямо в свою кімнату. Сіла біля вікна й задумалась. Безсонна ніч положила на її тьмяну щокую холодний хоробливий червінь. З огидою згадувала вакханалію в „Гранд-Отелі“ ...

(... У вікно бились краплі мжички...).

Згадувала спорзне, звіряче обличчя гладкого типу і гнійні нарости на його животі.

Тоді в її очах загорілись порожні фосфорити. Порожнеча гамарила кожний нерв її істоти.

Але раптом вона відчула біля серця біль і прилив енергії.

Мар'яна вийняла з чулка пачку кредиток і з силою кинула їх у куток.

Тоді у вікні, напроти, зашарів огонь. Чути було тринькання на балалайці і веселі вигуки. Долітало :

Ми ковалі, ми ковалі,
Куєм ми щастя на землі

...За стіною жили комсомольці й завжди тривожили заулок своєю агітаційною бадьорістю.

Мар'яна написала:

„Милий друже! Туди, в твій далекий край, на північ. Мені хочеться сказати інакше: „на север“. Твій народ має два чудових слова, вони не перекладаються — „север“ і „грусть“. Але найкраще слово на землі:

— „че-ка“.

Пам'ятаєш? стоять ешелони, а паровик так задумано шипить. Їдемо в дикі замріяні степи, де чекає тривога, невідомість, де ціле провалля жури й радості. Станція, ще станція, і семафори, і степи... Тоді не було порожнечі...

А зараз у мене осінь. Ідуть дощі, бредуть похилі отари хмар. Нема вже: „Секім-башка!“ З партії мене вигнано, не пам'ятаю за що—здається, не вносила три місяці членських. Проте, це ерунда: мене й так би вигнали. Тепер член парткому каже:

— Наші жінчини з папіросками бігають!

... Словом, я безпартійна комуністка. Мій папа, Аркадій Андрієвич, каже:

— Мар'яно, як записуються в партію?

... Я йому розказала, хоче кандида-
том, витримувати стаж. Правда, зворуш-
ливо?.. Але це не те. Ти питаєш, що я
роблю? Звичайно працюю, але хочу за-
литися себе дурманом, до солодкої нестями.
Іноді слухаю вчені промови липового
професора Гамбарського, який, очевид-
но, в мене закоханий... Але й це не те.
Я тобі писала, що хочу покінчити з жит-
тям. І от я рішила. А щоб не було по-
вороту, сьогодні вночі віддалась сифі-
літикові. Це найкращий спосіб проявити
силу своєї волі. Правда? Вже не буде
вагань. Так роблять чекісти минулого...
На дворі дощ. Сонця не бачимо. „Север“.
„Грусть“... Але найкраще слово — „че-
ка!“ Милий друже, я в твій народ зако-
хана. Я вірю, що воскресне велике
слово — „че - ка!“ Тоді вокресне бірю-
зовий потік людського надхнення й
степова тривога.
А зараз дощ і болить серце. „Се-
вер“. „Грусть“.

Р. С. Через годину повішусь. Прощай.
Але тут же Мар'яна з жахом подумала:

— Прощай? !
... Брели години. Мар'яна ходила з кімнати в
кімнату й нервово перебирала складки на спідниці.
... Брели години.

Аркадій Андрієвич одинадцять місяців не одержував грошей, і тепер одержав за місяць (40 мільйонів), і був сам не свій.

Кричав:

— Мар'яно ! Со - о - о - рок мільйонів !

І переможно трусив кредитками над головою.

Степанида Львівна готовила самовар і теж була сама не своя, і навіть бліді щоки порожівали їй. Руки дрижали, і ніяк не могла роздмухати огонь.

— От і кажуть : Ленін і Троцький... А що ж вони учрежденія прикривають, чи що ?

Аркадій Андрієвич сказав :

— Ох, Степушко ! Якби ти знала, яка в нас катасія. З П'ятигорську приїхав товариш Аральський, а на його місці вже другий начальник. І от тепер : той собі, а цей собі. Біда. Ну, я думаю, що все - таки Аральський переможе !

— А хто з них симпатичний ? — спитала Степанида Львівна.

— Ну, звичайно, Аральський... — І додав серйозно : — У нього великі зв'язки. Це, знаєш, мужчина во - о !

— Так ти ж держи його руку !. — сказала Степанида Львівна й підвела очі д'гори : — Аркашо ! У нього портрета ще нема ?

— Га ?

— Та повісила б... Може коли зайде. Хто їх знає — вони люди не горді...

І зідхнула :
— Боже мій ! що то наробила революція. Такі хороші люди, симпатичні... прелість...

Вітер вдирався в сіни, крутив дим і виносив його у вогку осінь. У вікно зазірало меланхолійне небо. Падало листя за вікном. Скоро приїде біла зима...

Знову дзвонять на панихиду.
...У сіни раптом вскочив Леонід Гамбарський і схвильований побіг до дверей.

Степанида Львівна спитала :

— Пане професоре ! Може вам водички гаряченької ? У нас сьогодні, знаєте, Аркаша жалованье одержав...

А Аркадій Андрієвич скаржився :—

— Шу-шу ! Шу-шу ! Цмок ! Цмок ! А роботи й нема : ні входящого, ні сходящого. Тільки й знають, що по коридору.

... Слухала тоді Мар'яна й відчула, як до серця підкотилась злість, і сказала з другої кімнати :

— Це, тату, зветься стадія організації. Чули про таке слово ? Я чую його тисячу літ, тисячу літ !

Червінь хоробливо горів їй на щоці, але цього Аркадій Андрієвич не бачив, і він образився :

— Ну, ти, Мар'янко, хоч і була в чека, а в ділах государствених ні бельмеса.

А Степанида Львівна сказала :

— Боже мій, Мар'янко ! Яке твоє діло до ділов господарствених ? Я знаю, чого ти хочеш : тобі б якби Ленін і Троцький і товариш Раковський прикрили всі учреждения, а папашенька без шматка хліба зостався. . Ну, ні, вони люди розумні й симпатичні, цього сурйозно не зроблять.

Мар'яна мовчала й знову нервово перебирала складки на спідниці.

Гамбарський положив на стіл газету й у розпуці похилився на вікно. Рецензент писав, що в його статті багато претенсійности на вченість, і Гамбарський йому нагадує —

чехівського телеграфіста Ять.

Це було так нахабно, так, на-
решті, нетактовно...

Леонід Гамбарський з тривогою думав, що тепер він не зможе підняти своє реноме, і його професорська кар'єра розлетілася в пух.

Потім зняв пенсне й ліг на кровать.

... З півночі летів сіверкий вітер. Передають: за містом випав вогкий сніг і запорошило дороги. Над містом струмкують хмарні потоки.

З тоскою згадував :

— Ага, телеграфіст Ять !...

І здавив руками голову.

— Ага, телеграфіст Ять !...

Здавалось, б'ють обухом — цією важкою безглуздою фразою... І майнуло в голові:

— Пропав!

І відчув тоді Гамбарський, що нема вже повороту, і був один якийсь безвихідний тупик.

...А з півночі знову летів сіверкий вітер, і сунулись сірі й нудні хмари. І знову з тоскою згадував:

— Ага, телеграфіст Ять...

— ... Можна зайти?

Підвівсь: — Зайдіть!

Увійшла Мар'яна й мовчки сіла біля кроваті. Кілька годин внутрішньої боротьби положили відбиток на її обличчя.

Гамбарський дивився прибито, перелякано, бо Мар'яна рідко до нього заходила, а зараз зайшла.

— Чого?..

І ще дивився прибито й перелякано.

А Мар'яна в цей момент знала: „Далі не можна. Треба кінчати!“ Сказала схвильовано:

— Прийшла до вас спитати: що таке безпорадність? Що — сила волі? Не знаєте?

А потім підвелась і жагуче промовила:

— Так... Я прийшла спитати вас... прохати вас...

Мар'яна кинулась до столу й розридалась. Гамбарський розгублено дивився на неї й наливав воду в стакан.

— Випийте ! . Що з вами ?

Вогкі дзвони загубились в осені. Вогка луна зарилась у болотній чвирі заулка . . .

Мар'яна випила води й дивилася сухими фосфоритами на Гамбарського. Потім стиснула руками голову й сказала :

— Треба повіситися . . . Негайно . . . зараз . . .

— Що ви, Мар'яно ?

Гамбарський, блідий і розгублений, ходив по кімнаті.

А у вікно знову бив дрібний дощ. І тягуче проходили хвилини напруженої мовчанки.

Думала : — Так ! Треба кінчати . . . Так ! . . . Скоріше ! . . . — І знала, що вона не може кінчити, що їй бракує сили.

Подумала : — Єрунда, треба кінчати !

Мар'яна сухо подивилась на Гамбарського, а потім сказала :

— Пробачте ! — і хутко пішла до дверей.

Аркадій Андрієвич надів окуляри й написав :

„Прошу мене зачислїть в кандидати
Вашей государственной партїї. Мої ліч-
ние убеждения в правоте коммунистических
идей . . . “

В їдальню увійшла Мар'яна. Аркадій Андрієвич :

— Мар'янко ! Ану, йди сюди ! Чи так я ? . .

Степанида Львівна продовжувала:

—... Він дуже симпатичний... кажуть уже підвищення полувив...

...Короткий осінній день сконав. Мар'яна вийшла на ганок.

Дош прибав жовті листя, і вони лежали холодні, мертві. Через вулицю блимав огонь і млявим світлом освітлював пустельний заулук.

Високо текли потоки сумних хмар. Із стріхи одноманітно падала крапля на камінь. Ішла глибока сіра осінь по сірих заулках республіки.

Коли Мар'яна виходила за ворота, з комсомольської кімнати вискочив натовп юнаків і з реготом кинувся в туман.

Через дорогу, до Глухайської вулиці — сарай, за сараєм — віжки.

...А далі, коли вийти з пустельного заулку, на міді висічено: Доктор Фальк.

—... Куди?

ЕЛЕГІЯ

„Минають дні, минають ночі...”

У грудні згнила зима, і тихий степовий городок знітився в облозі мовчазних нерухомих хмар:
— нагнав вітер із далеких Альпійських гір, через Карпатські верхів'я, через Дунай.

Прийшло різдво.

Зідхали дзвіниці, і промерзло жевріла жура: сум неспокійної землі.

Цього року старожили не бачили різдвяних зір, бо небо стояло в сірій сорочці будня.

І була мряка.

І старий газетяр теж не бачив різдвяних зір. Був він сивий, древній, майже босоніж. Стояв біля ратуші на бульварі й казав мимохідцям:

— Може, купите газету?

Іноді мимохідці купували газету, іноді заклопотано проходили, іноді зупинялись і дивились на старого газетяра.

... А прийшов він восени, коли було прозоро, коли за кварталами пахли гречки...

... Але це було так неможливо давно !!!
Це було за народження його прекрасної юности, коли тихий степовий городок стояв перед ним надзвичайною примарою.

І він подумав тоді: про радість.

І урочисто залунало по кварталах:

— Радість !

І тоді було, як мигдальні потоки під ударом весняного весла. Це був голубиний заспів до тієї синьої пісні, імя якій — життя.

Це був новий заповіт, що ми, волхви, бачимо на сході в темну ніч із хрустального Віфлеему...

— Але це було так неможливо давно !
І це майже забулось, бо ж — неясні, туманні, мов перший сон за першого мятежного кохання, ці уривки, що виринають із тьми перед моїми старечими очима.

„... Що це ?“ — подумав з тоскою старий газетяр.

І чув тоді: ніби раптом прокидалась природа, ніби дзвеніли, пливли й пропадали неясні відголоски з дальніх літ.

... Але це була ілюзія:

— натовп тихих міських кварталів стояв у суворій мовчанці.

... Газети продавали й жваві пацани, і не любили вони старого газетяра, бо був невідомий невідомо звідкіль і похмурий.

Тоді і ще не любили :

— зійшов на великий шлях, по якому йдуть, дико, по-звірячому озираючись. —

... І був ще з ним, із старим газетярем, древній пес, що покірно шкульгав за ним і ніс підсліпуваті очі на асфальт...

— пес : вовна прилипла попелом лізла, падала на землю, щоб угноїти землю.

Пес не гавкав, а тільки тихо й нудно вив : на світанках шумів скляний мороз, а пес був голодний. Іноді пес кидав старого газетяря й блукав на базарі, біля рундуків, де били його закаблуками, де гризли його молоді бадьорі пси.

... Вранці тихий степовий городок оживав. Виходили заспані горожани, плентались по мостовій візники, вилітав із гаражу єдиний на всю округу виконкомський автомобіль і з вереском мчав у туман, розганяючи обивательських курей і зграї голодних собак.

Тоді біля редакції — теж єдиної газети з великими підзаголовками і з нудними традиційними гаслами — грубим шрифтом — суєтились газетярі.

Кожний знав :

— треба скоріш !

Треба схопити стос паперу з промовами, статтями про всесвітній пожеар :

„Мы на горе всем буржуям мировой пожеар раздуем :“

мирової пожеги в крові...
господи, благослови!"

— треба схопити й бігти, захопити всі переулки, всіх обивателів, щоб —

— жити один день.

І старий газетяр ніколи не встигав за пацанами, і завжди йому з веселим сміхом, що звучав, як „колокольчик“, пацани підставляли ніжку, щоб старий газетяр упав у грязь!

І старий газетяр падав у грязь, розкидав сьогоднішні газети; потім поспішно збирав їх, обтрушувався і, покірний, з кінським калом на лобі, спішив, спотикаючись, до бульвару.

На бульварі проходив день.

Але й увечері старий газетяр був там же, де праворуч від каланчі стояли стільці. Увечері старий газетяр тупо дивився на мимохідців.

... А бульваром проходило багато:

— одні бігли, другі шкульгали, треті раптом зупинялись і потім стурбовано відходили кудись.

... Тоді над головою колихались гілки акацій — була алея акацій. Акації розцвітали, коли в тихім степовім городку потоки мріяли про голубі пісні, про голубу журу і схвильовано бігли до срібних вод забутої ріки Лівобережжя...

Іноді пацани, побачивши старого газетяра, ховались за ріг і шпурляли відтіля в свого колегу грудки землі.

Тоді підводився, відходив до каланчі, за каланчу, до Зеленого Озера, де стояла самотня будка, а нижче лежало небо на поверхні брудної стоячої води...

Тиша. Далеко кликоче брук. Пес лежить і облизує попіл — на хвіст. (Мовчиш? — Мовчу!) Тиша. Далеко кликоче брук. Пес лежить і облизує попіл — на хвіст.

...Уночі старого газетяра не бачили на бульварі. І ніхто не знав, як він жив, як він живе. Бо кому це потрібно.

...бо йдуть молоді дні з юнацьким запалом грізними колонами по безмежних ланах часу і відступають —

місяці,

роки,

тисячоліття

в глуху невідому безвість минулого.

Тихий степовий городок
знав і сум, і великдень
цієї боротьби.

...Коли на древній дзвіниці годинник протеленькає чверть на восьму, коли повстане заокеанське сонце,—

— вулиці знову прокидаються, і тоді бреде бульваром похила постать старого газетяра.

... Так починається день.

... А зима зовсім згнила, і шкульгає різдво в мряку чвирі. Старожили не бачили в ці дні різдвяних зір, і стояло небо в сірій сорочці будня.

Старий газетяр теж шукав сузір'я Оріону; але були самі мутні далі. Десь дзюрчала вода, і тому, що вона промжичила мозок, боліла голова.

Так
ріс
час :

— у грандіозній боротьбі падали переможені дні, на них падали ще дні, і росла гора, від Гаврізанкару вища, глибша від океанських глибин. Тоді питали:

— Що це? Тоска чи радість?

... Але на далеких обріях знову гриміли, знову наступали молоді буйні дні грізними колонами.

Так
ріс
час !

... О, я знаю : багато думав старий газетяр. Думав про юність, думав про те, що було, чого не було, чого хотілось. Все одійшло великим шляхом часу... О, я знаю: і моє кволе старе тіло прокинеться колись і питає:

— Невже кінець?

Але не прокинеться світанок.

О, я знаю!..

... Іноді старий газетяр ішов у заозерний край. Шкульгав вище й вище на кучугури по кварталу кавалерійського полку. За ним шкульгав пес.

Тоді в одинадцятій сотні був пожар: городок поділявся на сотні — полковий городок степового краю.

Шуміли на каланчі, над ратушею. Палахкотили смолоскипи; під навісом тривожно дзвеніли й саркали коні.

... Старий газетяр виходив за квартали й брів бездоріжжям, на північно-західні межі — туди, де стояв,

як лелека, підбитий бурею дуб.

Дуб наближався. В далекім степу горіли огні. І стояло древне небо, а позаду туманіли міські оселі. І здавалось, що оселі не існують, що вони відійшли в долину, за гору переможених днів.

... Старий газетяр приходив до дуба, сідав під дубом і озирався. Висіло небо в чвирі, за дубом причаїлась тиша. І промерзла чужа земля. І все було чуже — і земля, і межі, і квартали, і кучугури, і дальні степові огні. Тоді підходив пес і тихенько вив. Потім із сходу прилітав колючий вітер. І відчував старий газетяр: — десь тліє торішній гній.

Підводився.

За старим газетярем підводились і кучугури, і сунулись у небо, зливались із небом, відходили, пропадали, і була одна сторожка пустота.

Ще городка не видно. Тільки за Балясним Бором маячить невідомий нічний огонь. І був він не близький, тільки далекий, тільки чужий, як чужа земля, де тліє торішній гній.

... Огонь стояв на шпилі ратуші, і був надто червоний.

... А іноді бачили:

— брів старий газетяр по дорозі на цвинтар.

І думав старий газетяр:

— Цвинтар?

Тоді пахли могили — глибоко й тихо. Це був запах незносного чебрецю — він ішов з - під білого снігу.

.....

Старий газетяр прийшов у городок восени.

... І згнила зима.

З Чорного моря, з Індійського океану, через Малу Азію, прилетів перший тепловій.

І вже на бульварі снили акації.

І знову бачили старого газетяра біля мудрої ратуші. Пацани ще били старого газетяра грудками, і він ішов до Зеленого Озера, до каланчі, за каланчу, до самотньої нікому непотрібної будки; за ним — древній пес. Тоді були

невеселі голубі дзвони: то йшов піст, і каланча перекликалася з іншими церквами.

... А з південного бігуна, з Австралії, грізними колонами ще насувались молоді дні, і відступали — місяці, роки, тисячоліття в глуху безвість минулого.

Старий газетяр це знав. Тільки не хотів знати!.. (О, я знаю: старий газетяр не хотів цього знати!).

... А потім розлилась ріка. По вулицях тихого степового городка летіли вже мільйони тепловіїв. Ріка затопила міст, і не було дороги на кучугури, до дуба.

Старий газетяр зажурився.

І от в одну тривожно-радісну ніч, коли весняні вечерові сутінки пливли над Зеленим Озером, пацани підстерегли старого газетяра й побили.

І таки добре побили: тільки через два тижні він вийшов із лікарні.

... А потім прийшла знову тривожно-радісна ніч: ріка нарешті увійшла в береги. Ранком до мосту прийшли плотники, і зацюкали сокири.

Скоро над рікою повис міст.

... Старий газетяр вийшов із лікарні, але він не пішов до редакції — пішов на північно-західні межі.

Одступали дні і тягли за собою. І відчував старий газетяр:

— десь тліє торішній гній.
І падали сили.

Старий газетяр покірно брів у навіщоване: ішов туди, де стояв, як лелека, підбитий бурею дуб.

І прийшов старий газетяр, і ліг під дубом. І, коли у дзвінкій степовій тиші задзвенів перший жайворонок, старий газетяр глибоко, на всі страчені легені зідхнув і вмер.

Тоді знову тихо й нудно завив древній пес, подивився підсліпуватими очима на старого газетяра й побрів туди, до рундуків, де гризли його молоді, бадьорі пси.

...
... Завтра біля дуба найшли мертвого старого газетяра й завтра його одвезли на цвинтар. За два дні за старого газетяра забули. Тільки там, де він лежав, залишився ледве помітний слід.

... Але біля дуба зацвів уже молодий запах юного невідомого дня.

...
Тихого ясного ранку над древнім степовим городком урочисто потопали голубі дзвони.

ДОРОГА Й ЛАСТІВКА

I

У перспективі — дорога.

Праворуч, ліворуч — акварелі. Далеко — ліс.
Дорога до лісу, а може в бік.

Дорога спокійно відходить, і на ній порожньо.

Мабуть, скоро зажовтіє листя, і в небо засу-
мує старий дуб. Старий дуб був колись біля
нашої хати, в дитинстві.

Я дивлюсь на дорогу, і вона веде мене за
далекі гони.

Покірно йду за нею.

... Колись була береза, зірвав листок і поло-
жив у книгу; книзі, здається, більш як сто літ,
пожовкли навіть рядки. А в цій книзі лист із
берези, пожовклий. (Може, берези вже й нема...
А де згадка про автора столітньої книги з по-
жовклими рядками?).

... Дивлюсь на дорогу. На дорозі порожньо.
і я думаю про небуття: коли дорога відходить,
тоді щось відходить, кудись відходить.

... Потім згадую сливи.

Саме по цій дорозі везли колись сливи. Я був маленький і прохав у тітки слив.

Тоді вона дала мені жменю.

Та не були то сливи. Було дитинство.

... На краєвиді купчаться хмари, збираються на вечір.

Але то буде не потоп, а впаде звичайна роса. Тоді забуває рослина.

А в потопі (пам'ятаєте?) були голуби.

Біля вікна пролетіли голуби, фуркнули і зникли за величезним будинком.

І каже голубка: — Дорога? — Каже голуб: — Дорога!

Потім полетіли на площу Володарського і там сіли біля ратуші.

... Дивлюсь знов на дорогу.

За нею, куди вона йде, іде суворість, може, жорстокість, може, сама смерть.

Ну, і що ж? Хай ідуть: так треба.

Але все таки що з дорогою?

І сказав голуб: — Дорога? — Сказала голубка: — Дорога!

По далекій дорозі пішла широка тінь. Проходили розпатлані хмари і погасили сонце.

Коли пройшла тінь і сховала дорогу — дороги не було.

Я впав на обніжок своєї мудрости й подумав
з тоскою:

— Дорога?

Але голуби не озивались.

Город шумів, кричали мотори, летіли будинки.

Мій далекий сон (лебедине крило) розтанув
над містом.

... Я надів кашкета й вийшов на вулицю.

II

Було тихо і темно.

Раптом повіяв вітер.

І закурило,

зашуміло

в деревах.

Був грім — то прийшла літня пахуча громо-
виця.

Зірвало її, і помчалась вона в темну просто-
ріль.

... А потім зашумів дощ.

Вона шукала світло —

— шукала,

найшла,

полетіла.

Влетіла.

Було чудове блискуче світло і тихо, без дощу.

То була кімната.

Сіла на шахві — спокійно, сухо, тепло.

Але хвилювалась.
Її хвилювало звичайне світло — електрика.
Тоді вона зірвалась і знову полетіла.
І от — чотири оксамитових стіни.
Ясно: вдарилась в оксамитову стіну і впала
в фарфорову чашу.

Назад!

Назад!

І — в клявіші!

Пронісся мелодійний звук.

А що вона?

... Ще раз у стелю розписну, а там

в знемозі

впала.

Сиділа. Важко дихала.

А її ніжки обгортав килим — то східній оксамитовий килим із Турції.

Певно, кімната була не звичайна — то була кімната в моїй уяві.

... А за вікном носився вітер, скиглили дерева, тривожно кричали гудки.

Тільки ніч сміялась тихо, темно і лукаво.

... Так! Вона шукала вікна — вилетіти у вікно, у дощ, у ніч.

Але вікна не було.

...
А потім ще довго носилась по кімнаті. Знову падала в фарфорову чашу й билась у розписну стелю.

Була в розпучі — її надто тривожило звичайне світло — електрика.

... Тоді в дощ заскиглили дерева, потім у дощ засміялись дерева.

Чи чула вона, як сміялись дерева?

Нічого не чула вона.

Нічого!

Нарешті —

— вдарилась вона в срібну жирандолю і впала на оксамитовий турецький килим.

Зідхаючи востаннє (вона розбилась на смерть), хилила головку від світла й шукала очима —

— вікно.

Вікна не було. І вона вмерла.

... А за вікном стояла ніч і тихо, темно і лυкаво усміхалась.

За десять хвилин світало.

За годину я увійшов у кімнату.

Вже ночі не було.

Пройшла громовиця, пройшов дощ.

Підводилось сонце.

Пахло сонцем, пахло життям.

Я зідхнув глибоко й високо підвів голову.

... Потім узяв її за крильця, зневажливо подивився на крильця й кинув її в помийну яму, де рились бродячі міські пси.

То була ластівка.

АРАБЕСКИ

ІХ слово

Город.

Я безумно люблю город. Я люблю виходити ввечері із своєї кімнати, іти на шумні бульвари, випивати шум, нюхати запах бензолу й тоді йти на закинуті квартали, щоб побачити японські ліхтарики — так, здається — в трикутниках цифр: будинок, на розі №: горить. Я люблю, коли далеко на дальніх міських левадах рипить трамвай: щось неможливе нагадує цей рип, щоб постали переді мною теплі образи, як хрустальні дороги, як прозора - фантастичні ліденці (коники), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я люблю Іспанію, тому що вона далеко, тому що я фантаст, тому що я пізнаю й кохаю город не так, як інші, тому що город — це Сервантес Сааведра - Мігуель, тому що в битві при Лепанто, тому що в полон до альжірських піратів. Тому що підходить до мене Марія й каже: — Nicolas! Я читала сьогодні еспанські новелі, і я скажу: Мартінес Сієрра — моя радість, бо в його

новелях маленька музика, мелодія слів, як оркестра моєї душі, коли у вишневих садках моєї чумацької країни жевріють зорі : падають на ягоди крізь темну темряву літньої синєблузої ночі й падають на ставки, щоб прозвучати. Мартінесе Сієрра — маленька флейта, веснянка дум про далеку Еспанію.

Ми зупинились на мосту. Гримить повінь. Над рікою — важкі весняні хмари. Тоді Марія дивиться на далекий огонь, що горить на костьолі, і творить поему. Гримить повінь. Над рікою — важкі весняні хмари.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

О, Мартінесе Сієрра ! Тобі, музичному музикантові, твоїм новелям, де звучить така широка й радісна весна, де міріади міріадів голубих метеликів над гармонією моєї душі — тобі шлю із своєї чумацької країни привіт. О, Мартінесе Сієрра ! Не тільки ти закоханий у звуки, фарби й запах слова — я теж естет. Я вірю, що наші душі зійдуться десь у міріадах міріадів голубих метеликів, у цій голубій хуртовині, коли серце так енергійно стисне, наче таємна мавка розказує океанну казку, коли

в океанах горять жемчуги, як горить
сонце на шляхах моєї чумацької над-
звичайної країни. О, Мартінесе Сієрра!
Про що розповім тобі? Чи розкажу
тобі, як співають наші дівчата біля
шведських могил, коли пісня з буряків,
як сіроока жура, як геніяльний Ле-
онтович у бур'янах мого степового
краю? Чи розкажу тобі, як повільною
ходою бредуть круторогі воли з молоч-
ної ферми? Чи сплету тобі вінок із
польових дзвоників — з подій: як була,
як пройшла, як гриміла, як народжу-
валася молода епоха? Ішла мятежна
епоха. Ішла духмяна романтика, і не-
чутно ходили в борах тіні середньовіч-
них лицарів. Бігли вітри із Сходу —
сторожки й тривожні. І тоді в аулах
моєї голубої Савойї стояв гул. Через
перевали, з азійського степу, з глухої
тайги, летіли: депеша за депешею.

О, Мартінесе Сієрра!..

Ніч. Весна. Гримить повінь. На дальньому
костюлі горить огонь і теж творить поему. Я
мовчу. Марія мовчить. На мосту тихо, і тільки
мутні води кличуть і тікають у невідому даль.
Тоді я знову пізнаю, як я безумно люблю город.
Уранці в городі, де незнайомі вулиці, а по них
проходиш, якось невідомо й задумано: проходять

і зникають давно забуті тіні іхтіозаврів, і розчи-
няється рожеве вікно в майбуття. Гарно приїхати
в город із села, коли в кварталах дрімає тиша,
дрімають візники, а по вулицях метуть двірники,
коли в городі прокидається ранок і гулко про-
цокотить фаетон, а потім —

— змовкне.

— Слухай, Nicolas ! Коли я думаю про міські
квартали, я думаю, що я чула юнка з голубими
прозорими віями, що я амазонянка й джигітую
десь у заозерних краях... Слухай, Nicolas !

Ніч. Весна. Гримить повінь. І тікають мутні
води в невідому даль.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Але так можна збожеволіти: коли ранок почне
рундуки : за м'якою зеленню дерев стоять рун-
дуки. І плентаються сюди люди — білі, незнайомі,
забуті, як далека Еспанія, як троглодитний вік,
коли люди ловили за хвіст леопарда й тут же
роздирали його надвоє, щоб їсти. І починає ще
ранок — битий шлях, а за ним плентаються фур-
гони селянської родини.

— Маріє ! Я безумно люблю город ! Я люблю
робітничі квартали й квартали єврейської голо-
ти, коли дивишся відтіля на костьол, коли на ко-
стьолі в діядемі ночі горить казковим огнем

циферблат. Тоді я похиляюсь на телеграфний стовп і думаю, що я ніколи не розкажу, що робиться в моїй душі, які виникають образи, які, як потоки, як жемчуг, протікають біля мого романтичного серця: жемчуг хрумтить і японські ліхтарики (коли гоголівський ярмарок) біля прозоро-фантастичних ліденців (коники), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я наливаю себе вишневим соком моєї неможливої муки й молюся, щоб „боженька“ зробив мене генієм: щоб розказати, як хрумтить жемчуг біля японських ліхтариків: будинок, на розі, №: горить.

Я безумно люблю город.

Деталь із моєї біографії

Народився я (Сойрейль, припустім, бо для мене просвітянський реалізм — „к чорту“... навіть у прізвищах, бо я його органічно — „органонами“ — не виношу), народився я, Сойрейль, котрого не треба плутати з Карейлем, автором „Французької революції“, оскільки в Англії нема просвітянства такого, як у нас, але, може, є й покраще: я маю на увазі Ірляндію й англійський бокс, після якого й після літургії (підмаслені очі д'горі) навіть coitus за „розписанням“, — народився я в одному з тих городків, саме в степовому краю, саме в полковій залозі, де колись — так давно! — слобожанські полки, а потім недалеко Диканька з Мазепою на шведських могилах перед

полтавським побоїщем. Я був сином якогось чиновника, який від мене одмовився. Звичайна історія: чиновник спокусив горняшку однієї прекрасної травневої ночі, коли зацвіли яблуні, під яблунями. А коли я народився, чиновник, котрий мене народив, щоб не годувати Соїрейля, утік із провінціального городка. Таким чином у країні покриток стало одною покриткою більше. Але моя мати не пішла дорогою — на Сагайдак — шевченківської Катерини й моєї Оксани із „Життя“ — з тієї книги, що „Сині етюди“, яких, етюдів, я вже ніколи, ніколи не буду писати, бо я пишу —

— роман.

Моя мати не пішла цією дорогою, бо на другий день умерла. Тоді другий чиновник, гадаючи, що його жінка безплідна й нездібна родити, взяв мене за сина. Чиновник помилився. Прийшла друга травнева ніч, коли небо було в яблуневій завірюсі й пахло горизонтом (а небо може пахнути горизонтом наперекір усякій міщанській логіці), коли степовий городок дрімав під голубим крилом весняної ночі, безплідна чиновникова жінка родила майбутнього колезького реєстратора. Чиновник цикнув і сказав:

— Помилка - с !

Але мене не можна було викинути, бо формальності щодо закріплення було пророблено. Таким чином, не глядячи на те, що чиновникова жінка була не безплідна, що в травневу ніч, коли

стояла яблунева завірюха, родила колезького реєстратора,— не зважаючи на все це, я лишився в чиновника на його хлібах.

Я не буду описувати те, інше, що, може, когось і цікавить, але мене, навпаки, і ніскільки ; не буду описувати так, як писали наші шановні корифеї ; я буду писати так, щоб зрідка почути кармазинові дзвони з глухого заріччя, коли серце так стисне, ніби погляд стрункої юнки, коли вона на моє буйне бажання каже крізь яблуневу завірюху, здригнувши :

— Да !

... Але як же хрумтить жемчуг біля японських ліхтариків, біля прозоро-фантастичних ліденців (коники), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі !

— Слухай, Nicolas ! А що ж далі ? Як же з твоїм чиновником ?

— Маріє ! Ти наївнічаєш. Нічого подібного не було. Я тільки приніс тобі запах слова.

Ніч. Весна. Гримить повинь. І тікають мутні води в невідому даль.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

... А сьогодні вітри наседають із півночі. Цілий день шаленіє хуртовина, і ростуть на до-

розі замети. Іде грудень року від народження легендарного Христа тисяча дев'яtsel двадцять третього, від народження епохи громадянських воєн — шостого. Я ще не знаю, що я напишу, але на моїй душі — біль. Бо ж подумай, Маріє :

— Я читаю кожного дня книжки, але я ані разу не зустрів справжньої книжки (поєми) про нашу — у віки — революцію. Тоді я знову молюся, щоб „боженька» зробив мене генієм, щоб розказати, як ішла, як пройшла, як гриміла молода епоха.

Ішла мятежна епоха. Ішла духмяна романтика, і нечутно ходили в борах тіні середньовічних лицарів. Бігли вітри із сходу, сторожкі й тривожні. І тоді в аулах моєї голубої Савойї стояв гул.

Ще деталь

Мені пророкують велике майбуття: одні кажуть, що я буду командором нової художньої школи; на погляд других, я „прорублю вікно в Європу“, куди й буде (біс!) виглядати мій чумацький надзвичайний край; треті запевняють мене, що я в потенції...

... Мені навіть неловко писати...

Є, правда, і четверті, які вважають мене графоманом, дилетантом, парвеню і т. д. Але, на радість, я цим не хочу вірити: я гадаю, що я все таки напишу гарний твір, бо ж яблуні тільки но зацвітають у садах моєї духмяної фантазії, бо ж

переді мною й за мною гори поетичного матеріалу.

Словом, коли б я хотів загубити свою індивідуальність, я б давно її загубив. А коли б я був через міру шанобливою людиною (зовсім без шанобства — ні риба, ні м'ясо), я міг би використати своє становище.

Але я дуже тиха, лагідна людина. І тому, коли мені, як літераторові, що подає надії, запропонували взяти посаду командора одного чималого, правда, видавництва, я навіть з охотою взяв її.

Отже там, де я працюю, де все так імпозантно, там ви знайдете всіх, кого вам треба. Тут і Пульхерія Іванівна Жоха, тут і тов. Крутик (мій заступник, прекрасний „зам“), тут і ціла академія різнобарвної професури.

Але більш за все мені подобаються ті весняні дні, коли потоки ласкавого сонця заливають усі кімнати моєї установи, коли з мого імпозантного будинку падає весняна „капель“, коли за моїм кабінетом шум ділового будня.

Я розвалююсь у кріслі, закурюю гаванську сигару (недавно прислав із Германії дипломатичний кур'єр) і кричу :

— Антошка !

Антошка тут-як-тут. Цей бородатий симпатяга до чотирьох годин сидить за моїми дверима й тиче — автоматично — пальцем у напис :

— „Без докладу не входить“.

— Що прикажете, товаришу?

— Що ж я йому прикажу? Власне, мені нічого приказувати, бо за мене приказали мої підручні, мої прекрасні підручні, які зараз шумлять, як музика, за дверима мого кабінету.

Тоді я кажу:

— Антошка! — і потираю руки. — Альянс?

Антошка:

— Альянс!

— Ах ти, моя карапуля, — млію я від гарного настрою. — Ах ти, моя дурашка!

— Так точно! — каже Антошка й підходить до мого столу. — Дозвольте прикурити?

Ця фамільярність мене зовсім не нервує: поперше, в кабінеті нікого нема; подруге, я радий ще раз доказати свою демократичність, свій комунальний лібералізм.

— Прикурюй, каналья! Прикурюй! — і я галянтно підношу йому свою гаванську сигару.

За моїм вікном грає голубе небо. Десь, очевидно, гомонять жайворонки; десь, очевидно, такий простір, така легкокрила даль, що я не можу не мріяти. З мого імпозантного будинку летить весняна „капель“. Її не може заглушити навіть шум шумного міста.

— Антошка! — і я потираю руки. — Альянс?

Антошка:

— Альянс!

... А Пульхерія Іванівна завідує в мене редвидатом. Це славетна людина. Коли я приймав посаду, мені стільки про неї наговорили, що я й справді думав її викинути з установи. Але тепер я бачу, що це була робота злих язиків. І справді — Пульхерія Іванівна така прекрасна жінчина: у неї таке прекрасне волосся — золотом, що я прямо дивуюсь. І потім вона така енергійна, така розбитна.

— Пульхеріє Іванівно! — питаю я. — Ви заключили договір із професором Чам?

— Як же! Давно заключила. Він такий хороший чоловік; у нього таке, знаєте, велике горе: вчора фокстер'ер здох, і потім він такі прекрасні роботи пише... Я гадаю, що йому треба дати найвищу ставку.

О, Пульхерія Іванівна не проморгне. Це я добре знаю. Вона не підірве авторитету нашого видавництва. Вона викине на ринок, так би мовити, сливки наукової мислі.

— Обов'язково! Обов'язково! — кажу я. — Найвищу ставку,

І, щоб завжди бути в курсі справ, виймаю з бокової кишені порожній блокнот і беру олівець.

— Дозвольте, Пульхеріє Іванівно, записати ці прекрасні роботи, які незабаром випустить наше видавництво.

Вона :

— Ах, Миколо Григоровичу, я й забула... От пам'ять... Я зараз принесу їх.

— Що ви! Що ви, Пульхеріє Іванівно! Не турбуйтеся. Дозвольте тоді мені просто написати: в якому це буде відділі?

Вона:

— Відділі?... Ах, боже мій... от пам'ять... Це ж відомий професор Чам... по... по... неврогеології, здається... Професор Чам.

Професор Чам.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

— Nicolas! Про що ти думаєш? Милий мій!.. Ти думаєш про осінь? Невже ти думаєш про осінь? Милий мій! Похили свою голову на моє плече, розкажи мені голубу поему.

— Маріє!—і я чую, як гримить повінь, як біжать мутні води в невідому даль, і моя радісна Марія кладе на моє чоло свої духмяні кучеряшки й пахне, як юність, як безмежні дороги в прекрасний невідомий край.

... Уранці прийшла весна.

І цілий день тануть сніги. Біжать по дорогах потоки, і чути: десь хропуть коні. Стоїть таке неможливе небо, нібито воно тільки що народилось.

Учора опівночі, коли за городом урочисто скликав гудок нічну зміну, над костьолом із західнього боку повис теплий туман. Учора я думав про Тургенєва й про вальдшнепів, тому що це в крові тому що мій батько був стрільцем, думав про заводи на Ворсклі, про свій степовий край, про його одинокі озера, що стоять там, де пересікаються чумацькі шляхи. Сьогодні мої мислі про інше. Це знає й Марія. Я думаю зараз про жінчину революції.

— Nicolas!—і Марія виймає хустку, що пахне конвалією, і підбирає волосики під капелюшок, що їх розкидає весняний вітер.— Nicolas! Ти скажи мені: невже жінчина так міцно зв'язана з революцією, щоб без неї новелістові не можна обійтись.

— Да, Маріє! Без жінчини не можна обійтись. Бо жінчина — це круг наших емоцій.

— А я от тобі не вірю!—говорить Марія й підставляє весняному вітрові своє обличчя.

Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

Гримить весняна повінь. І тікають мутні води в невідому даль. Ми стоїмо на мосту. Перед нами й за нами — город. Ми чуємо, як глухо б'ється крига. Над костьолом горить огонь.

— Nicolas! Я тобі не вірю, тому що ти й досі не показав жінщини в революції.

— Да, Маріє! Я ще не показав, але я покажу.

— Ні, ти її не покажеш, бо в твоїм уявленні вона не більше, як самичка.

— Маріє!

— Да, Nicolas! Так.

Гримить повінь.

І тікають мутні води в невідому даль.

Кводлібет.

У Діккенса, здається, в „Записках Піквікського клубу“ герой скрикнув:

„— Їхать—так їхать, як говорив папуга, коли кішка потягла його за хвіст“.

У Діккенса, здається, з тих же „Записок Піквікського клубу“ є й такий радісний вираз:

„— А от і я! — як сказав хтось, падаючи з десятиповерхового будинку“.

.
Студент жив у підвалі, в кімнаті з одним тусклим вікном, що виходило на глуху брудну вулицю. Але й тут він жив милістю якоїсь грузної баби, що знімала весь підвал і одводила йому цю кімнату виключно за його прекрасні очі: кожної суботи баба тягла студента до себе на кухню, напоювала його там жовтим (якась примісь) самогоном, і, коли студент часто починав хилити голову на бік, коли повз вікна проходив із калатушкою

сторож, грузна баба брала енергійним жестом свою жертву за плече, роздягала її догола й клала на своє ліжко. Після так званої суботньої ночі студент завжди почував у роті якийсь неприємний запах і потім цілий день спльовував.

Це теж деталь, і, „позаяк“ вона з життя, я й її пишу.

— Маріє! Не будь наївна. Я даю тобі запах слова.

... І знову переді мною легкосиня даль надзвичайного минулого. І знову я чую далекий загірний голос: „пройдуть віки, найдуть свою змужнілість, пізнають радість і журу твоєї прекрасної землі, відійдуть по древній дорозі в небуття, але ніколи не повториться народження твоєї м'ятежної нареченої“.

Тільки один раз!

— Тільки один раз!

Так б'є годинник над ратушею глибокої ночі, коли тривожно горить циферблат.

... І я, романтик, закоханий у свою наречену, знову бачу її сіроокою, гарячою, юнкою, з багряною полоскою на простріленій скроні. Вона затулила рану жмутом духмяного чебрецю й мчить по ланах часу в безсмертя.

— Чи наздожену її — свою сірооку м'ятежну наречену?

Гримить повінь. І тікають мутні води в невідому даль.

Я безумно люблю гóрод. Але я похилиюсь на телеграфний стовп і думаю, що я ніколи не розкажу, що робиться в моїй душі, які виникають образи, які, як потоки, як жемчуг, протікають біля мого романтичного серця: жемчуг хрумтить і японські ліхтарики (коли гоголівський ярмарок) біля прозоро-фантастичних ліденців (коники), що я їх уже ніколи, ніколи не побачу на базарі. Тоді я наливаю себе вишневим соком моєї неможливої муки й молюся, щоб „боженька“ зробив мене генієм: щоб розказати, як хрумтить жемчуг біля японських ліхтариків: будинок, на розі, №: горить. Я безумно люблю гóрод! Ніч.

Весна.

Міст.

Марія.

— Маріє! Ти пам'ятаєш той день, коли я перший раз побачив тебе?

— Да, Nicolas! Ходім! — і вона енергійно переступає калюжі весняної води. — Да, Nicolas, пам'ятаю.

— Маріє! — і я зупинився.

Вона — теж.

Тоді я беру кінчик її салдатської блюзки й кладу на нього свої гарячі уста. Марія мовчить.

Я мовчу. Пахне конвалією. Весняний вітерець б'ється в кучеряшки моєї нареченої.

— Nicolas! Милий мій! Не треба думати про осінь.

— Маріє! — і я тисну їй руку.

Вона мовчить. Я мовчу. На костьолі горить циферблат, і далеко гримить повинь. Марія оправляє блюзку й раптом зникає в темряву, в глухий міський заулочок.

Р. S. Я говорю не про чарівну мандрагору, я говорю про адамову голову : про метелика, що з черепом на голові. Мені навіть сни якісь химерні. З-під канапи вискочив звичайний пацюк з перебитим задом. Мені кажуть, щоб я його добив. Тоді я беру чималий молоток, і, коли пацюк іде на передніх лапках повз мене, я з гидливістю опускаю з силою молоток на його голову. Але диво : після мого удару пацюк раптом виріс, став розміром із болонку й пішов на задніх лапках, а на його голові я бачу череп : я говорю не про чарівну мандрагору, я говорю про адамову голову, про метелика. Тоді мені зупиняються мислі, і стоїть переді мною якась настирлива пляма, що може довести до божевілля. Я знову підводжу чималий молоток і з гидливістю опускаю з силою на пацюкову голову. Але диво : пацюк знову виріс і став розміром з фокстер'ера. Пацюк з перебитим задом іде на задніх лапках. В кімнаті тихо, за вікном тихо, і тільки на костьолі горить циферблат. Я мовчу.

XIV слово

... Коли цвіркуни на далекому зруйнованому курорті починають мовчазний концерт, тоді за косою в порту горить маяк. Маяк блимає, булькає, погасає на мить, і знову за косою в порту неможливо прибавливий огник. Тоді далеко серед морської мертвоти реве пароплав і несе людей, їхні муки й сподівання в інші краї, у виноградну даль.

— і от, поет з тієї божественно-незрівняної країни, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі, пізнав сірого чортика й тісно жив з ним, і не в сенсі банально-сентиментальної нудьги, а так, як може жити художник. Він був страшенний нахаба, але він міг тільки жевріти, і то в тайзі, і то для утилізації обмеженого кола часто обмежених людей. Поет знав, як далеко одійшов запах тобілевічо-старицьких бур'янів що прекрасно пахли після „Гайдамаків“ і „Катерини“, як далеко і „Тіні забутих предків“, і все, що хвилювало юність, а тепер залишило тільки сірого чортика. Поет знав, що в історії народів його божественно-незрівняній країні, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі, принаймні, на першу півсотню літ, одведено силою рабської психіки тільки два рядки, і то пентимом; і на ці два рядки ніхто й ніколи (аж поки пройде півсотні літ!) не зверне уваги. І поет, що

крізь огонь своєї інтуїції побачить нові береги, загине, як Катерина, на глухій дорозі невідомости. Тоді біжить коник моєї фантазії по першій сніговій дорозі, і летять од його копит діаманти сніжинок. У далекому бору, що ледве маячить, дід мороз трусить білою бородою, і якась фантазмагорія навкруги. Під столом сидить кішечка і муркотить про радість морозного дня. Над оселею здіймаються димки й пливуть у тихе голубе небо. І ніхто не розкаже мені: що це?

.....

Степова оселя й дальні виноградники — все потопало в мовчазному концерті цвіркунів. Стояли похмурі хмари, і десь традиційно глухо билось і грало з берегами сіре туманне море. Природа, цей незрівняний художник, шукала цієї ночі химерного жанру. В кожнім шелесті й тремтінні приморської сиротливої фльори я відчував напружену боротьбу за майбутнього прекрасного Рафаеля. Вмирала стара форма, як лицарство, як запорожці. По таємних лабіринтах мистецтва мчав вітер із незнаного краю.

.... І жили в тій оселі, що її звали по циркулярах урортом, люди, собаки, коти та інші тварини. Чим годували котів чи то собак, я напевне не знаю. Але людей годували дохлою, гнилою рибою, трохи не кращими яйцями й такими ж сосисками. Все це привозили з нудного провінціального міста.

За тих днів, коли до столу подавали (висловлюючись канцелярською мовою) вищезазначене, за тих днів зчинявся бунт. Бунтували пролетарі, службовці й навіть комунари. Тоді комунарів збирали й говорили :

— Вам бунтувати не можна, бо ви — комунари, будівничі нової держави, а курорт, як вам відомо, державний.

Комунари хвилювались, але вони знали, що їм бунтувати не можна, а можна говорити іншим „халатникам“ (хворі), що курорт дуже гарний, і коли риба гнила, то це — помилка або вона зовсім не гнила.

І комунари розпинались і доказували, бо вони знали, що таке дисципліна і що таке для всесвітньої революції ця неприємна деталь, коли ми стоїмо напередодні. Тільки один написав щось у центральну пресу, після чого стало багато краще, бо вже не подавали гнилої риби, а подавали гнилі сосиски.

Проте не зайвим буде зупинитись і на цій деталі : нудне провінціальне місто, на жаль, лежало далеко від степової оселі, що по циркулярах називалась курортом. Отже, підтримуючи інтереси свого населення, курортна адміністрація організувала на своїй території непоганий буфет. Коли халатники були незадоволені обідом, вони мали цілковите право піти до буфету й узяти там те, що їм було потрібно. Дешевка тут була надзвичайна :

коли, припустім, десь пачка цигарок коштувала сімнадцять копійок, то тут брали всього (за таку ж таки пачку) тридцять п'ять. Те саме і з іншими продуктами.

Тоді в мовчазнім концерті цвіркунів я бачив жінку. Її звали панна... не пам'ятаю добре — хай буде за Винниченком: панна Мара. Вона виходила, коли йшли з вечері халатники, до виноградників, де кінчається степ і починається море, і думала. Панна Мара думала про те, що вона — жінка-лікар, прийшла сюди за три червінці на вісімнадцять годин праці, але вона ніколи не почула ласкового слова від своїх пацієнтів, бо вона була трохи крива і з звичайним сірим обличчям, що ніколи не зупиняє. Вона дивувалась, чому хворі незадоволені гнилою рибою, бо ж гнилу рибу подають не кожного дня, а вона добре знає, як важко відбудувати той курорт, що зазнав великих пертурбацій за часів громадянської війни. Правда, є багато неприємних явищ, і їх легко усунути, висловлюючись газетною мовою, але для цього бунтувати не треба, особливо комунарам (вона зовсім позапартійна!), бо [про це напишуть письменники в різних газетах та журналах.

Але Панна Мара думала й про те, як би гарно йти в цей вечір, коли цвіркуни починають свій химерний концерт, а недалеко рокотить

море з гарною людиною, що буде її нареченим. Вона була за цих хвилин безмежно сентиментальною, й вона трошки плакала.

Море традиційно глухо билось у береги, і тоді за виноградниками зливалися в єдину гармонію і море, і нічний степ, і одинока оселя серед пустелі.

Панна Мара йшла до курзалі, сідала там біля шахматистів, дивилася. Але ніхто на неї не звертав уваги й ніхто не хотів покохати панну Мару, бо такий уже жорстокий закон природи.

... Мила мамусю! Яке хороше життя, який божественний запах навкруги мене. Тут море таке надзвичайне і тут такі мислі, наче я не звичайний рядовий лікар, якого ніхто не знає і який нікому, за винятком хворих, не потрібний, а якийсь Персі-Біш Шеллі, що про нього я мріяла колись у своїй студентській кімнатці. Увечері я йду до моря, дивлюся в сині краї й думаю: відтіля буря принесла уламки кайори й тіло Шеллі, а тут, на піщаному березі, його наречена вихопила з огню його прекрасне серце. Ти, мамусю, будь ласка, не читай нікому мого листа, бо цим ти зробиш мені багато неприємного. Прошу я тебе також ніколи-ніколи не згадувати в своїх листах Стефана, бо я й досі не можу прийти в себе. Ах, як він насміявся наді мною! Але я йому простила, я йому все простила. Ти, як жінка, повіриш мені, бо знаєш, що нема меж тій любові, що її носимо

ми. Я пізнала цю любов, і я щаслива. Нехай фі-
гляри й скептики „возводять в канон“ бездушний
американізм, але людини вони все одно не пе-
рероблять. Ах, мамусю! Яке прекрасне життя,
який божественний запах навкруги мене, як чу-
дово пахне одвічне море, яка даль за темними
виноградниками, що так тривожать мою душу
цієї химерної південної ночі“.

... Коли цвіркуни на далекому зруйнованому
курорті починають мовчазний концерт, тоді за
косою в порту горить маяк. Маяк блимає, буль-
кає, погасає на мить, і знову за косою в порту
неможливий морський вогник. Тоді далеко серед
морської мертвоти реве пароплав і несе людей,
їхні муки й сподівання в інші краї, у виноградну
даль.

— ... Товаришко Маро, ще раз і ще раз: во-
істину прекрасне життя. І, коли я умру й на
моїй могилі ви положите пучок чебрецю — знай-
те: я воскрес.

І знайте: біля тієї криниці, що в ній, як у вер-
цадлі, весь світ, давно вже стою я, і на моїй
душі таке тихе, таке світле й прозоре озерце,
що я відчуваю себе господом - богом. Товаришко
Маро, схиліть свою голову на мої груди і знайте:
я ваш друг.

... Маяк блимає, булькає, погасає на мить, і
знову в порту неможливий морський вогник.

Праворуч — море, далі — виноградники й моя мука за пароплавом — у виноградну даль.

Тихо. Тільки одвічні цвіркуни плетуть легенду із далі первісних віків, і нема їй ні кінця, ні краю. Тоді зникають і дороги в диких половецьких краях.

Літо тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року. — Головний лікар читав сьогодні лекцію про душу. Це характерно: про душу. Народу було досить, майже всі халатники. Цікавились усі й особливо комунари. Справді, що може сказати спец про душу?

І от, коли головний лікар скінчив, один не-сміливий голос запитав:

— А дозвольте, товаришу професоре, спитати вас, що появилось раніш: думка, чи слово?

Лікар, що мусив сказати не те, що хотів сказати, крутнувся:

— А як ви думаєте?

— Скажіть, як ви думаєте, — уперто сказав комунар.

— Я думаю, — головний лікар проковтнув слово й кинув:

— Я думаю — думка.

— Тоді дозвольте й мені слово, — і комунар поліз на трибуну.

Він говорив довго, уперто. Він говорив так весело, що майже всі поснули. Комунар був добрим книжником, бо вчився він у партшколі й не

міг не знати, як на це питання дивиться товариш Богданов.

І, коли б спец не прийшов у себе після першої й не зовсім вдалої вилазки і, набравшись нахабства, не зупинив промовця, промовець, мабуть, і досі розмахував руками.

Спец :

— Зупиніться, будь ласка. Ми з вами ніколи не договоримося, бо це аналогічно цьому: що раніш появилось — курка, чи яйце?

— Звичайно, курка, — вирвалось з мовчазної аудиторії (жіночий голос), бо курка...

— Ну, ну, що ж таке курка, — ехидно запитав спец — слово, чи мисль?

— Ви, товаришу професоре, застали нас зовсім неспідготовленими, — скрикнув жіночий голос. — Треба було попередити комгурток.

Тоді головний лікар зняв окуляри й сказав, що лекцію скінчено і що халатники можуть розходитись. Що ж до того, що раніш появилось — мисль чи слово, даному зібранню нема ніякого діла, бо хворим заборонено хвилюватись, і потім останні наукові дані недвозначно натякають: раніш появилась мисль.

Отже мораль: раніш появилось не слово і не мисль, а гнила риба, бо лекцію про душу було розраховано спеціально на заспокоєння нервів, які розтривожено було вищезазначеною твариною.

Повз одинокої оселі, що біля моря, іде залізниця — тупик. І на тупику, коли вийдеш увечері слухати, як приливає море, бачиш зруйновані вагони, розірвані снаряди, бачиш руїну.

То пройшла махновщина і зникла в степовій тирсі, як згадка про дику татарву. Увечері, коли на малому лимані кричать чайки й десь важко сідають баклани, над морем стоїть чіткий місяць і грає срібними веслами на поверхні синьої води. На березі, як хрусталь, медуза. Кажуть: медуза горить, коли йде зграями. І це, як древнє сказання. Тоді в пустельному кутку приморської полоси рибалки підводять чайму над кайорою, беруть невід і йдуть у море.

Міцнішає вітер. Вітер із моря. У порту про-ревів пароплав, але враз змовк: він сьогодні не вийде за хвильоріз, бо збирається на ніч не абияка буря. Кайора метнулася на обрії й раптом зникла. Тоді з одинокої рибальської хати вийшла мати й дивилася в море. І підійшла до неї ще молода жінка, і вони довго стояли на березі.

І сьогодні море казиться, і казяться піщані береги в хуртовині камінців, але це останній шквал. Даль жене табуни: вал, вали і гребінь хвиль розкидають бісер. Сходить сонце. І одинокий рибачкий посьолок зустрічає його золотих вершників тишею.

На якорі кайора. Вона плавко колисається. Але вже скоро вщухне вітер, над морем стане мертвий зиб. Тоді вщухнуть і береги. На камінцях буде муркотіти море. Чайки полинуть на болота, і стане велика морська пустеля.

II

І от вранці Брігітта була на узліссі й там рвала проліски. Бригітті було щось біля шістнадцятьох. Вона рвала проліски й дивилась на них. Потім вона пішла до батька. Це було в тому лісі, де її батько був лісником.

У цей час біля хати з шумом зупинилась кавалькада. То приїхав молодий граф. Він був, як казковий лицар, і одяг йому було вписано діамантами. На кашкеті, збоку, біля фазанового пера, стояв великий рубін. Молодий граф грав тростинкою. Кінь його раз-у-раз хропів і переступав з ноги на ногу. Це був породистий англійський жеребець з агатом на лобі. Брігітта ви-несла кухоль криничної води й подала молодому графові. Той подивився на неї, сильно вдарив коня, так що кінь знявся на диби, і сказав, що Брігітта як мавка. Всі зареготали, Брігітта почервоніла. Кавалькада поскакала далі.

Був весняний вечір; за лісом в оселі скликали до вечерні. Брігітта вийшла з хати, взяла пойнера Мілорда й пішла в глуш.

Там вона знову зустріла графа. Він зліз із коня, погладив пойнтера й підійшов до Брігітти.

Він притиснув її до своїх грудей і скрикнув. Брігітта не перелякалась і тільки зідхнула глибоко. Молодий граф схопив її й положив на свого коня. Потім вони поскакали по лісових доріжках.

За годину граф був у своєму маєтку. Він узяв Брігітту за руку й повів її до себе. Там він сказав їй, що вона відци вже ніколи не піде.

Брігітта вирвала руку й стала серед кімнати.

— Графе, — сказала вона, — я виросла в лісі.

— Пустіть мене.

Граф став її умовляти, але вона його не слухала. Тоді він пообіцяв їй, що примусить її силою. Брігітта підскочила до вікна й вискочила на веранду. Граф свиснув; згряя борзяків кинулась за Брігіттою, але її вже не було.

Вона прибігла до своєї лісової хати й нічого не сказала батькові. Цілу ніч вона думала про графа. А вранці по слідах копит вона сама пішла до графського маєтку. — От !

І от моїм арабескам несподіваний *finis*. Навколо тиша. Тільки зрідка постріли вартових, тільки зрідка прошелестять підшви незнайомих людей. Люди йдуть і зникають, мов безшумні шуми моїх строкатих аналогій і асоціацій. Город спить. Над ратушею даль божевільно далекого

неба. І нерозгаданий зоряний Віфлієм стоїть у квадрильйонах віків таємною загадкою. Мовчки бавляться люкси своїм світлом — білим до різі в очах, і ховаються по темним кутках луни трамвайних ударів. Мовчазно стоїть нічний гóрод, стоять заулки, під'їзди й усе, що тут, на землі, загубилося в хаосі планетарного руху й тільки ледве-ледве блищить у свідомості. І здається: це химерний Сатурн біжить у телескопі, і біжать його кільця й десять дальніх супутників.

Моїм арабескам — *finis*. І герої, і події, і пригоди, що їх зовсім не було, здається, ідуть, і вже ніколи-ніколи не прийдуть. І ніколи я не повернусь до своїх арабесок, щоб мучити себе над кожною крапкою. І вже ніколи не промчатся фоєрверки гіперболізму крізь темряву буденщини, і не спалахне огнецвіт моєї фантазії: на рік буває тільки одна ніч — на Івана Купала — коли в зачарованому колі жевріє жемчуг химерної папороті.

Моїм арабескам — *finis*. Але я не тоскую. Я ще раз пізнав силу безсмертного слова, і воно перетворилось у мені. І з океану варіацій я випливаю, м'ятежний і радісний, до нових невідомих берегів.

— О, Маріям! Хіба не коштовні крупинки золотих камчатських розсипин хочу я вихопити з бурі емоціональних вибухів.

Моїм арабескам — *finis*. Тоді Стерн, Гоголь, Діккенс, Гофман, Свіфт ідуть теж від мене, і вже маячать їхні романтичні постаті, як голубі диліжанси на шляхах моєї безумної подорожі.

Так сказав Теодор: це радість бунту проти логіки. Я такий же химерний, як Сатурн у телескопі в хаосі планетарного руху. Я — щасливий, о, Маріям! Який орган так божественно звучить у кожному нерві моєї істоти? Кому там співають славу?

Це тобі, моє сине вечірнє місто з легенд Шехерезади. Це ж з тобою я розмовляв по заході сонця, коли треба було найти слово.

— О, Маріям! Ти — жінка й ти пізнаєш радість моєї пісні про синій вечірній гóрод.

... Тихий вечір. Синій вечірній гóрод. Азія. І я цього тут не бачу: ні проституток, ні чорної біржі, ні старців, ні бруду. Я бачу: ідуть квакери — не ті, XVII віку, а ці, сповідники світла, горожани щасливої країни. І я вірю, я безумно вірю: це — не квадратура кола, це — істина що буде на моєму сентиментальному серці. І тоді в молитовному екстазі я дивлюся, як мільйон разів дивився, в далекий димок на курган, де скликає муедзин до загірньої Мекки.

Синій вечірній гóрод. Азія. І мені, Сатурнові, не божеству, що біжить у телескопі, коли темна зоряна ніч нависла над обсерваторією, мені радісно сказати, що тут увесь я: із своєю мукою, із своїм „знаю“, із своїми трьома кільцями: віра,

надія, любов. Синій вечір. Синій вечірній город. Азія.

— Але на сучасність я дивлюсь крізь призму легенд Шехерезади. *Liberum arbitrium*. Для епохи великого ренесансу характерним буде тихий азійський город — без проституток, без чорної біржі, без бруду. І душевна дисгармонія буде тоді легенький вир під водяними ліліями, коли човен без весел несе не несе, а комиші стоять на кордоні зелених луків і прислухаються.

Для епохи великого ренесансу буде характерним строката весна й плебеїв великдень. Тоді підуть тисячі горожан на площу мятежної комуни, а потім підуть карнавалом на аеродром. І цей строкатий колір б'є мені в вічі, мов чітка червона пляма, що від слова „ярмарок“.

— О, Маріям, я безмежно щасливий. Тільки тепер не забрудню твоєї родинки, що впала на твоє слонове рамено.

Так сказав Теодор!

Тоді пройшла слава про синій вечірній гóрод. Азія. Тоді пішли горожани не в академічні колізеї, де йшла нудота декадансу, де тисячі анемічних надломлених людей дивилися на бутафорію минулої епохи, а пішли до цирку, на футбольне поле, в спортивні клуби. І були ще клуби ділового будня і клуби наук.

— ... Мат королеві! Я вам готовий дати форою й ферзя, але й тоді я вийду переможцем.

Бо й великий маестро Капабланка не міг перемогти модерніста Реті.

... Моїм арабескам — *finis*. І тобі, сине вечірнє місто, надхненно співаю славу. І йдуть, і плывуть квартали, а за ними трамваї й густий при-смерк.

Сторожкий дзвін. Бігають огники — такі химерні, мов фіолетово-рожеві ліхтарики в ресторані японських куртизанок. Над площею мятежної комуни стоїть прожектор і уперто розглядає строкаті вітрини державних крамниць. Іду. Раптом падає під ноги різнокольорова рекляма, і я згадую чарівний ліхтар, що в забутій школі мого дитинства демонстрував на стіні картини. Це — не кіно, це — примітив, але я його ніколи не зрівняю з кіно, бо тоді була надзвичайна вражливність і таке миле й симпатичне дитинство.

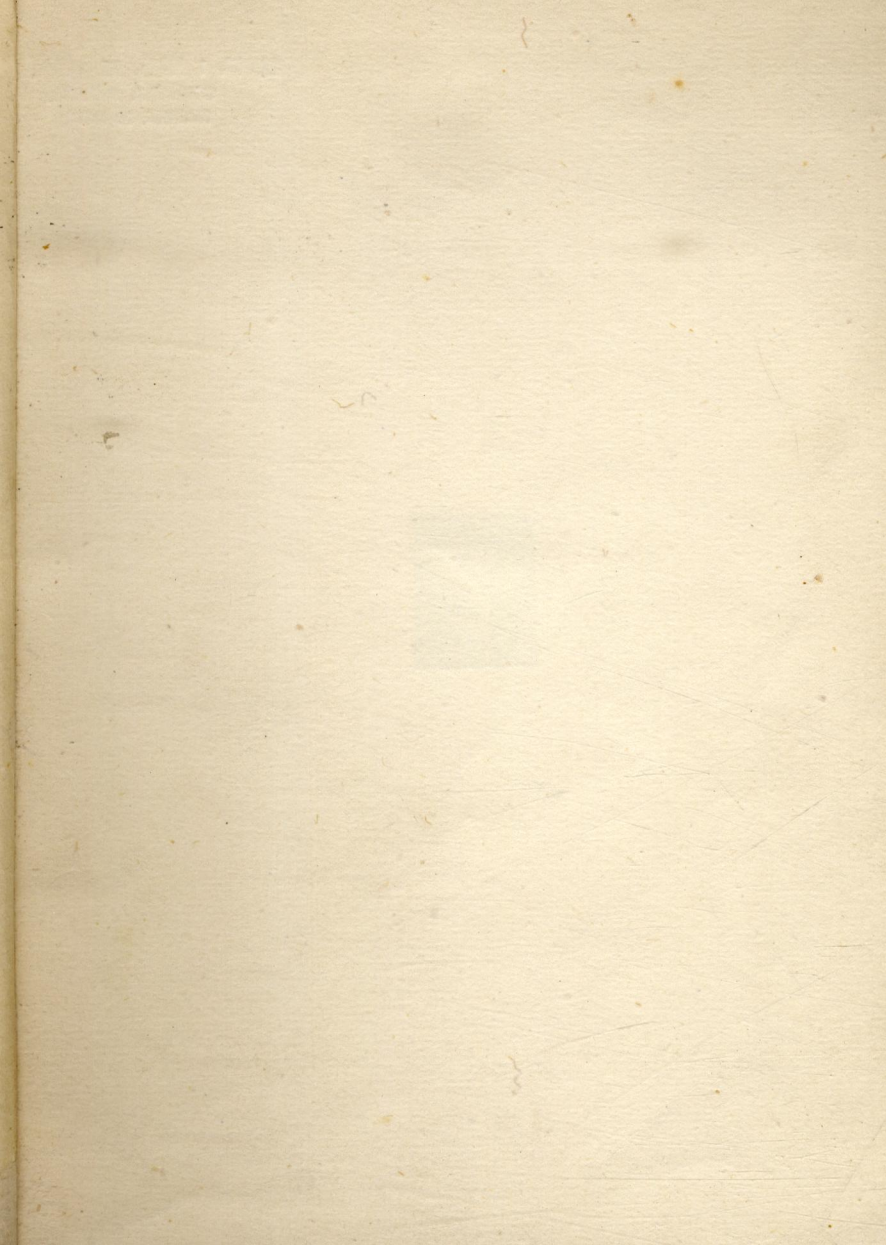
— Іду. Синій вечірній городок. Азія. Б'є годинник. Іду.

... А за мною прожектор, трамвайні ліхтарики, тротуарні світлові плакати й мільйон інших дрібниць. І все це мчиться в химерному колі асоціацій і пливе, мов Сатурн у телескопі, коли темна зоряна ніч нависла над обсерваторією і все, що тут, на землі, загубилось у хаосі планетарного руху й тільки ледве-ледве блищить у свідомості.

... Іду. Синій вечірній г'ород. Азія. Б'є годинник. Іду.

З	М	І	С	Т	Стор.
Вступна новеля					5
Життя					13
Колонії, вілли					24
Редактор Карк					34
Кіт у чоботях					63
Юрко					84
На глухім шляху					98
Солонський Яр					106
Силуети					120
Шляхетне гніздо					141
Синій листопад					150
Чумаківська комуна					172
На озера					192
Бараки, що за містом					206
Свиня					226
Кімната ч. 2					246
Легенда					268
Заулок					281
Елегія					293
Дорога й ластівка					303
Арабески					308

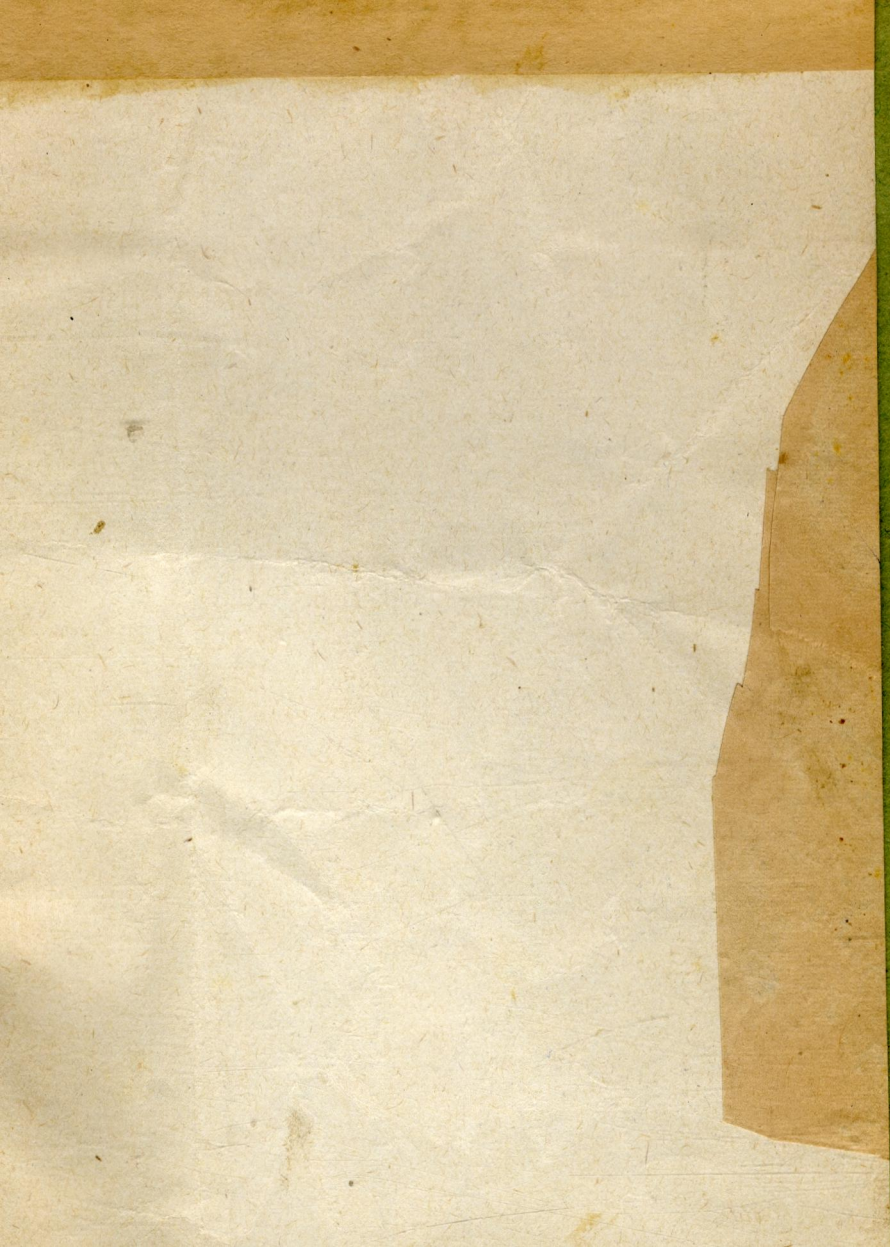

ЦІНА 1 КРБ. 95 КОП. (Р

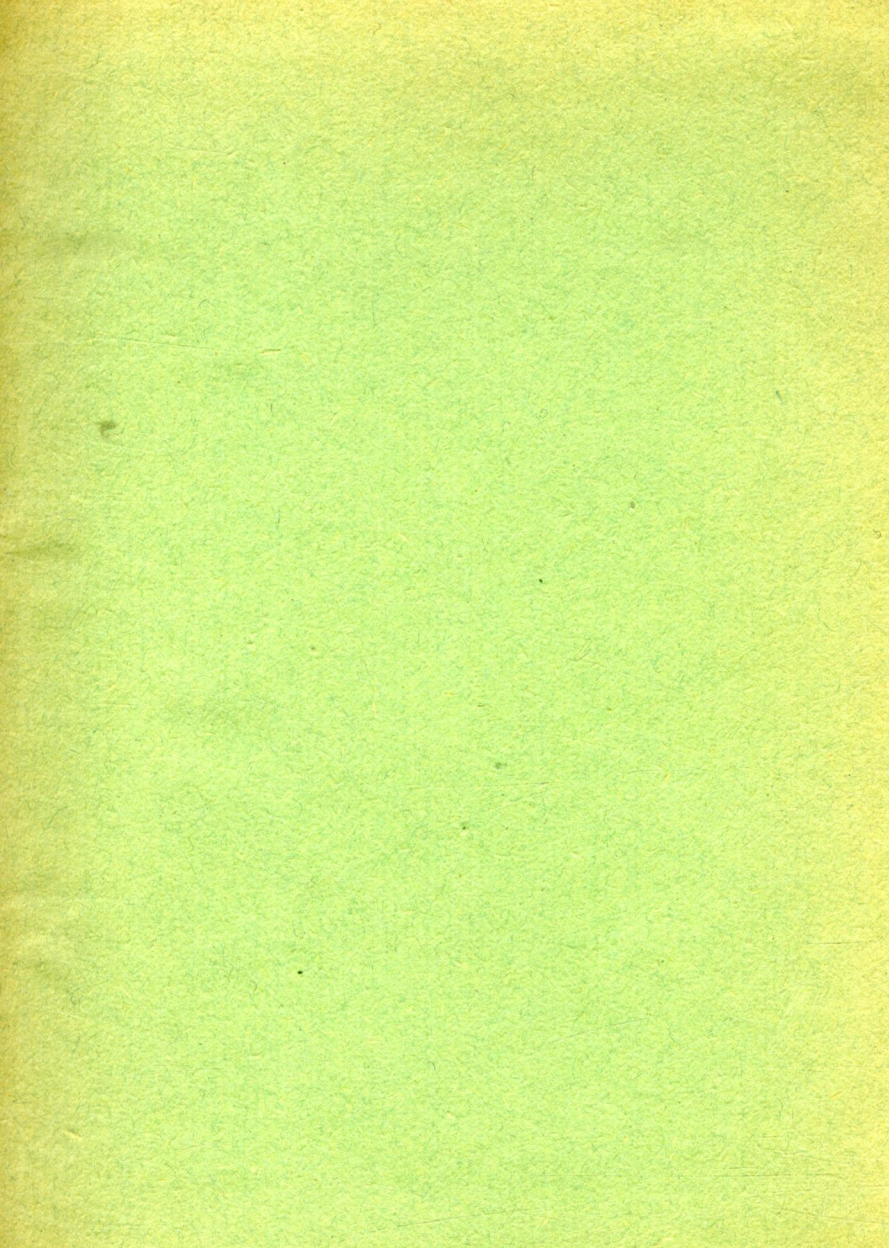
ОПРАВА 50 КОП.

ПАПКА 25 КОП.

ЦІНА 1 КРБ. 95 КОП.
ОПРАВА 50 КОП.
ПАПКА 25 КОП.

2 kps.

5338

10,17
(1986)

БІБЛІОТЕКА
ОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

405/88/6/5

ТЕОРИ

I